

Stygge blodflekker: – La oss heller sende uniformene til Hindenburg. Han renser alt! Tegning: Blix. (Dagbladet, 14. juli 1934, s. 5)

Abstract: In this article, we explore how German authorities exerted pressure on Norwegian officials to influence the portrayal of Germany, German leaders, and German interests in the Norwegian public sphere from the First World War until 1940. The study reveals that Norwegian authorities actively—both informally and formally—sought to control and influence content and expressions within certain segments of Norwegian cultural life perceived as unfavorable by German authorities. This encompassed film, press, art, theater productions, and revues, as well as anti-German sentiments in general. The motives behind implementing censorship measures at various levels aimed to present Norway as neutral amid the power conflicts in Europe. The involvement of the Ministry of Foreign Affairs in film censorship throughout the period indicated numerous instances of acting without legal basis and in direct conflict with Norwegian film laws, which did not permit censorship for the sake of foreign powers. Nevertheless, systematic actions were taken. However, the Ministry of Foreign Affairs and its press office showed greater resistance towards censoring the Norwegian press. Newspapers were considerably more directly protected than other aspects of cultural life. Art galleries, theaters, and revues all fell under the informal political censorship of the Ministry of Foreign Affairs. The Ministry's press office walked a fine line between being a censoring and service entity for the Ministry while defending the freedom of the press.

Politisk sensur med silkehånd: Tysk stormaktspress og norsk politisk sensur 1914–1940

Rolf Werenskjold
Professor i medievitenskap
Avdeling for mediefag, Høgskulen i Volda
rof@hivolda.no
orcid.org/0000-0003-0473-1866

Øystein Pedersen Dahlen
Førstelektor ved Høgskolen Kristiania
oystein.dahlen@kristiania.no
orcid.org/0000-0002-4591-4581

Sammendrag: I denne artikkelen undersøker vi hvordan tyske myndigheter la press på norske myndigheter for påvirke omtalen av Tyskland, tyske ledere og tyske interesser i den norske offentligheten i perioden fra første verdenskrig og fram til 1940. Studien viser at norske myndigheter aktivt – både uformelt og formelt - forsøkte å kontrollere og påvirke innholdet og ytringene i deler av norsk kulturliv, som tyske myndigheter oppfattet som negative. Dette gjaldt film, presse, kunst, teateroppsetninger og revyer, men også anti-tyske holdninger generelt. Motivene for gjennomføringen av sensurtiltakene på ulike nivåer var å bidra til at Norge fremsto som nøytralt i stormaktskonfliktene i Europa. Utenriksdepartementets innblanding i filmsensuren igjennom hele perioden viste at man i en rekke tilfeller handlet uten lovhjemler og i direkte strid med den norske filmloven, som ikke ga grunnlag for sensur av hensyn til fremmede makter. Det ble likevel gjort systematisk. Men Utenriksdepartementet og dets pressekontor viste større motstand mot å sensurere den norske pressen. Avisene var langt mer direkte beskyttet enn kulturlivet ellers. Kunstgallerier, teater og revyene ble alle utsatt for Utenriksdepartementets form for uformelle politisk sensur. Utenriksdepartementets pressekontor balanserte mellom å være et sensur- og serviceorgan for Utenriksdepartementet og som forsvarer av den frie pressen.

Innledning

Målene og fokuset for den norske utenrikspolitikken fra 1905 til 1940 var å holde Norge utenfor en mulig krig mellom stormaktene Tyskland, Russland, Storbritannia og Frankrike. Stormaktene på sin side forventet at nøytraliteten ikke bare omfattet statsmakten, men også hele det sivile samfunnet. For norske myndigheter var det derfor viktig å ikke provosere noen av partene på den internasjonale scenen, men heller ikke på hjemmebane. Vi vet en god del om opprettelsen av stormaktenes informasjonskontorer og statlige propaganda-apparater i andre land i tiden før den første verdenskrig. Alle de store maktene utøvet aktivt diplomati overfor Norge, men det tyske diplomatiske presset var i en særklasse gjennom hele perioden.¹ Vi vet litt om hvordan stormakten Tyskland gjennomførte sitt propaganda- og etterrettingsarbeid i Norge under den første verdenskrig.² Vi vet imidlertid langt mindre om hvordan det offisielle Norge og Utenriksdepartementet møtte det tyske stormaktspresset i tiden fra den første til den andre verdenskrig. I dette arbeidet spilte pressekontoret til Utenriksdepartementet etter hvert en viktig rolle.

Politisk sensur blir vanligvis definert som undertrykkelse eller begrensning av informasjon, ideer eller ytringer som en regjering eller annen myndighet gjør av politiske årsaker. Det innebærer ofte kontroll eller manipulasjon av innhold for å begrense uenighet, fremme en bestemt ideologi eller opprettholde myndighetenes makt og kontroll i viktige spørsmål og i kritiske situasjoner. I demokratiske samfunn er

det ofte en spenning mellom behovet for nasjonal sikkerhet og forsvaret for ytringsfrihet og den frie pressen. I Norge utøvet framveksten av partipressen den frie pressens funksjoner i denne perioden, noe som selvsagt også bidro til å utfordre forholdet til statlige myndigheter når det gjaldt omtalen av fremmede makter.

Politisk sensur kan anta mange ulike former og foregå på mange ulike nivåer over tid. Norge innførte sensur for første gang etter 1905 under den første verdenskrig, og landet samarbeidet tett med både svenske og danske myndigheter om å sensurere telegraftjenestene. Norsk Filmkontroll utøvet sensur for å sikre en nøytral framstilling av de krigførende partene i film som ble vist på kino. Også pressen gjennomførte omfattende selvsensur. Til tross for det offisielle ønsket om å være nøytral bidro norsk næringspolitikk og skipsfart til at Norge i praksis orienterte seg mot den britiske og franske siden – som en slags nøytral alliert.³ Erfaringene fra både 1905 og under den første verdenskrig viste hvor viktig det var med et systematisk arbeid med å holde departementet orientert om hvordan utenlandsk presse omtalte Norge, og for å prøve å påvirke hvordan Norge ble fremstilt i utenlandske medier.⁴ Det dannet grunnlaget for at Utenriksdepartementet opprettet et eget *pressekontor* i 1919. Pressekontoret var hovedsakelig et verktøy for utenriksministeren og hans departement, og det ble en viktig instans for henvendelser og klager fra fremmede lands diplomatiske representasjoner i landet.⁵

De sentrale spørsmålene i denne studien er knyttet til de norske myndighetenes respons på klager fra tyske diplomater angående påståtte antityske holdninger i det norske sivilsamfunnet i perioden mellom de to verdenskrigene. Vi undersøker hvordan *Utenriksdepartementet* og *pressekontoret* håndterte de tyske klagerne, og hvilke tiltak de iverksatte for å imøtegå eventuelle tyske reaksjoner. Spesielt fokuserer vi på temaer som kom til offentlig til uttrykk innen viktige kultursektorer som filmvisninger på kino, kunst, teater og revy, samt presse og kringkasting. Spørsmålet som reises, er om de tiltakene som de norske myndighetene tok for å håndtere de tyske klagerne, kan ses som former for politisk sensur og begrensninger i ytringsfriheten.

For å kunne besvare den overordnede problemstillingen har vi operasjonalisert spørsmålet i flere underproblemstillinger, som alle har som mål å kaste lys over hovedspørsmålet: For det første, hva slags klager hadde tyske diplomater i Oslo mot ulike ytringer i norske medier og kulturliv? For det andre, hvordan møtte *Utenriksdepartementet* og *pressekontoret* de tyske klagerne mot ulike kulturområder? Var virkemidlene som norske myndigheter brukte for å møte det tyske presset, i tråd med norsk lov, og var det forskjeller i måten de ble anvendt på? For det tredje, hvordan reagerte kulturlivet og mediene på Utenriksdepartementets håndtering av klagerne fra stormakten Tyskland?

Artikkelen er strukturert med en innledning og tre hoveddeler som utforsker problemstillingene sett opp mot de sentrale områdene de tyske klagerne rettet mot det sivile samfunnet: filmvisning, teater og kulturliv generelt, samt presse og kringkasting. Perioden som blir undersøkt, strekker seg fra første verdenskrig, gjennom Weimar-republikken, og omfatter tiden fra nazi-regimets maktovertakelse i Tyskland i 1933 og frem til det tyske angrepet på Norge i 1940.

Tidligere forskning på ytringsfrihet og sensur i Norge og Norden

Forskningslitteraturen som omhandler dette feltet, strekker seg over flere ulike temaområder. De inkluderer norsk utenrikspolitikk, medie- og kommunikasjonshistorie samt norsk kunst og generell ytringsfrihet.

Den mest omfattende framstillingen av norsk ytringsfrihet finnes i Hans Fredrik Dahls og Henrik Bastiansens bok om sensur og tankekontroll i Norge på 1900-tallet. Innholdet ble opprinnelig utviklet som en oversikt på oppdrag fra Ytringsfrihetkommisjonen, som presenterte den som et vedlegg til sin innstilling i 1999. Innholdet oppsummerte først og fremst forskningstilstanden om ytringsfrihet i

Norge på dette tidspunktet, med hovedvekt på sekundærkilder heller enn som egen primærforskning. Boken viste hvordan Norge allerede fra 1814 hadde en svært liberal lovgivning som i teorien sikret en grunnleggende og ubegrenset ytringsfrihet. Samtidig eksisterte det en skyggeside av sensur og menings- tvang når ytre begivenheter som krig og krigstrusler bidro til å begrense ytringene. Forfatterne viste paradoksalt nok også at statlige myndigheter også utfordret ytringsfriheten i fredstid i en langt større grad enn hva man tidligere hadde trodd. Boken antyder også at det norske utenriksdepartementet og hensynet til andre stater spilte en viktig rolle i praktiseringen av ytringsfrihet i både krigstid og i fredstid, men uten å belegge det med selvstendige empiriske studier av temaet utover enkeltbegivenheter og enkeltsaker. Det er gjort relativt få studier av politisk sensur i Norge som dekker både den første verdenskrig og hele mellomkrigsperioden.⁶ Anne Hege Simonsen og Rune Ottosen har skrevet inngående om pressesensuren under den første verdenskrig og ytringsfriheten under press i mellomkrigstiden i bokverket *Norsk presses historie*.⁷ Det som har fått mest fokus, har vært knyttet til politisk sensur av film i strid med den da eksisterende filmsensurlovgivning. Studiene har i stor grad vært viet Statens filmkontrolls sensur og i mindre grad fokusert på Utenriksdepartementets rolle i sensurbeslutningene.

Det er tidligere gjort flere enkeltstudier både av norsk filmsensur og av Statens filmkontroll. Den første studien av den norske filmkontrollen og filmsensuren ble gjennomført av den amerikanske Fullbrightstipendiaten i Norge, Gilbert Geis, som var i Norge i årene 1952–54 for å undersøke bruken av amerikansk film på norske kinoer. Han skrev i 1954 artikkelen «Film Censorship in Norway». Studien er den første og antakelig det eneste som er skrevet på engelsk om den norske filmsensuren før den andre verdenskrig. I artikkelen gjorde Geis rede for hvordan den norske filmkontrollen var organisert, og hvordan den arbeidet fra starten i 1913, og greide ut om endringene som ble gjort av filmloven i 1921, som innebar innføringen av en aldergrense for barn.⁸ Geis er den første akademiske studien som kunne dokumentere at regjeringen og flere av ministrene brukte filmkontrollen til å gjennomføre politisk og ideologisk sensur av film i strid med lovverket. Geis' artikkel ser ut til å ha vært ukjent for de senere studiene av Statens filmkontroll i årene før den andre verdenskrig.

En av de mest omfattende studiene av filmsensuren er Beate Jacobsens juridiske gjennomgang av norsk film- og videogramrett fra 1994.⁹ Tanya Pedersen Nymo har skrevet om Statens filmkontroll og den moralske ordenen knyttet til sensuren i de tre filmgenrene slapstick-komedien, kriminalfilmen og melodramaet. I den innledende delen av Nymos studie behandles også organiseringen av filmkontrollen under Justisdepartementet og kontrollorganets internasjonale forbindelser. Øistein Melands artikkel om filmsensuren fra den første verdenskrig og fram til 1933 er basert på empiriske studier av sensurkortene fra Statens filmkontroll. Meland trakk mange av de samme konklusjonene som Jacobsen – en utstrakt bruk av politisk sensur av filmer i strid med gjeldende norsk lov, men Melands studie stanset i 1933.

Det finnes også enkelte analyser av sensurmyndighetene i de øvrige nordiske landene. Den viktigste svenske studien om mellomkrigstiden og under den andre verdenskrig er Arne Svenssons doktoravhandling *Den politiska saxen. En studie i Statens biografbyrås tillämpning av den utrikspolitiska censurnormen sedan 1914*.¹⁰ Et viktig arbeid om de tyske forsøkene på å presse svenske myndigheter til å forby filmer før 1945 er Åke Thulstrups bok *Med lock och pock. Tyska försök att påverka svensk opinion 1933–1945*.¹¹ Interessant er også Lars Bergströms *Särtryck av förnyad besvärslaga til Kungl. Maj:et angående Statens Biografbyrås avslag att förevisa Edtih Cavell-filmen*, Stockholm 1930.

I Danmark er det i første rekke Lars Martin Sørensen som har skrevet om filmkontrollen og forholdet til Tyskland i 1930-årene.¹² Han gir ingen detaljert framstilling av filmsensuren, men han gir enkelte eksempler på hvordan danske myndigheter – som både norske, svenske og finske – bøyde seg for tysk press om å forby filmer, blant annet den amerikanske spionfilmen *Confession of a Nazi Spy*.¹³

Også i Finland la den tyske diplomatiske legasjonen aktivt press på myndighetene i 1920- og 1930-årene for å få dem til å forby *hetsfilmer* mot Tyskland, slik de også gjorde i de øvrige nordiske landene.¹⁴ De tyske diplomatene klaget sjeldent på sensurorganenes behandling av tyske filmer, bare på det som ble oppfattet som *hetsfilmer* mot Tyskland.¹⁵

Felles for samtlige nordiske land er at det fremdeles mangler en omfattende studie av rollen som de respektive lands utenriksdepartementer spilte i utøvingen av den politiske sensuren og i det propagandaarbeidet som foregikk i perioden før den andre verdenskrig. Ett bidrag til en slik studie er Rolf Werenskjolds analyse av hvordan den norske filmsensuren ble påvirket av tysk press og av den direkte og aktive rollen som Utenriksdepartementets pressekontor spilte ved godkjenninger av spionfilmer i mellomkrigstiden.¹⁶ Werenskjold har også vist hvor aktive utenriksdepartementets folk var på andre områder. Pressesekretæren ved pressekontoret, Arne Giverholt, var med på å forme det norske folks syn på verden gjennom sin rolle som utenrikskommentator i avisen *Dagen* fra tidlig i 1920-årene, både under pseudonym og under fullt navn som utenrikskommentator i *NRK* radio fra midten av 1930-årene og fram til han døde i 1939.¹⁷

Organiseringen av Utenriksdepartementets pressekontor

Utviklingen av det norske Utenriksdepartementets pressekontor gikk gjennom tre klart definerte faser fra 1905 til 1940. Den første fasen, som startet i 1905, innebar etableringen av et hemmelig informasjonskontor for å fremme norske synspunkter under konflikten med Sverige. Sentrale skikkelser som Halfdan Koht og Fridtjof Nansen tok ledelsen som skribenter i ulike internasjonale aviser for å påvirke opinionen internasjonalt.¹⁸ Samtidig ble et *Korrespondancebureau*, ledet av Christian L. Lange, Nobelkomiteens sekretær. Dette byrået fikk i oppdrag å overvåke både utenlandsk og innenlandsk presse.¹⁹ Verken det hemmelige informasjonskontoret eller det uoffisielle korrespondansebyrået ved Nobelinstituttet ble videreført etter 1905.

Den andre fasen i utviklingen av et pressekontor ble innledet i februar 1909. Inspirert av PR-suksessen i 1905 ønsket UD på nytt å påvirke hvordan utenlandske aviser framstilte norske interesser. Det ble argumentert med både det vellykkede initiativet i 1905 og at det nå fantes en organisatorisk presseavdeling i utenriksdepartementene i de fleste moderne stater. Etter misnøye, avsløringer og offentlig debatt ble dette pressekontoret lagt ned i 1911.²⁰ Den første verdenskrigen skapte imidlertid enda en gang et behov hos norske myndigheter for mer kontroll med pressen. Forsvarsdepartementet opprettet derfor et pressekontor med kun militært personell.²¹ Kontoret overvåket norske aviser, kommenterte og kommuniserte med journalister og redaktører. Spørsmålet om et pressekontor i Utenriksdepartementet ble tatt opp igjen av utenriksminister Nils Claus Ihlen (V) i 1917²² – denne gangen basert på erfaringer med at norske interesser var blitt skadelidende under verdenskrigen på grunn av andre makters manglende forståelse av norske forhold.²³ Heller ikke denne gangen lyktes UD. Men utenriksministeren opprettholdt nære kontakter med pressen, blant annet gjennom *konfidentielle meddelser om den utenrikspolitiske stilling* på Norsk Presseforbunds landsmøter.²⁴

Den tredje fase ble innledet etter initiativ fra utenriksminister Ihlen i 1919 i samarbeid med Presseforbundet. Målet var enda en gang å etablere et pressekontor, og denne gangen lyktes det.²⁵ Tidligere redaktør i avisen *Social-Demokraten* i Kristiania, Jacob Vidnes, tiltrådte som leder for pressekontoret 22. september 1919.²⁶ Både pressen og politiske myndigheter var opptatt av hvordan de kunne bygge opp et nært og fortrolig forhold. Stortinget fremhevet også at et pressekontor ville «bli av betydning også for den norske dagspresses evne til å tjene norske interesser i forholdet til utlandet».²⁷

Med pressens stigende innflydelse ikke minst paa utenrikspolitiske områder har de forskjellige lands utenriksstyrer i stadig sterkere grad søkt å arbeide hand i hand med pressen (...) Det har i dagspressen vært pekt paa en rekke tilfelle, hvor Norges interesser har vært skadelidende ved den mangel paa kjennskap til norske forhold, som fremmede lands aviser tildels legger for dagen.²⁸

Fellesinteressene og det nære forholdet ble også støttet av styreleder Rolf Thommessen i *Norsk telegrambyrå (NTB)*. NTB var villig til å samarbeide om gjennomføringen av en slik ordning. Pressekontoret utplasserte såkalte *utsendte korrespondenter* i Berlin, London, Paris og Washington. Finansieringen av korrespondentene i utlandet ble imidlertid avsluttet av Stortinget allerede i 1924, for å kutte statlige utgifter i en tid med sterk deflasjon.²⁹ Alle stillingene i utlandet ble avsluttet og oppgavene overtatt av de andre ansatte ved de diplomatiske representasjonene. Pressekontoret ved utenriksdepartementet i Oslo, med leder og pressesekretær, fortsatte sine funksjoner. Vidnes fortsatte som sjef for UDs pressekontor inntil han flyktet til London med den norske kongen og regjeringen i 1940.³⁰

Materialet

Denne artikkelen er basert på omfattende studier av arkivene i Utenriksdepartementet, Forsvarsdepartementet og Statens filmtilsyn. Samtlige tre etatsarkiver oppbevares ved Riksarkivet i Oslo. I tillegg har vi benyttet avisartikler fra flere av Norges største aviser i den aktuelle perioden. De har til felles at de har komplekse ordningssystemer, og de er krevende å få oversikt over. Utenriksdepartementets arkiv er ikke strukturert etter kontorer eller avdelinger som arkivskapende enheter, men etter saksprinsippet. Dette innebærer at det ikke finnes et dedikert arkiv kun for Utenriksdepartementets pressekontor. Sakene som pressekontoret var involvert i, er derfor spredt utover i saksmapper som dekker hele spekteret av fagområder Utenriksdepartementet var engasjert i. På grunn av omfanget og organiseringen av Utenriksdepartementets arkiv er det utfordrende for forskere å finne det man ser etter. Selv når man finner mapper med relevant innhold, er det ikke nødvendigvis garantert at materialet er komplett. Det kan ha blitt flyttet til nye saksmapper uten å bli dokumentert i den opprinnelige mappen, eller det kan ha blitt kassert av ulike årsaker. Det er også uklart hvilke påvirkninger den tyske okkupasjonen hadde på Utenriksdepartementets arkiv, spesielt når det gjelder materiale som angår forholdet til Tyskland før 9. april 1940.

HOVEDDEL 1: POLITISK SENSUR AV FILM

Under første verdenskrig var film en viktig del av den nasjonale mobiliseringen og for å undergrave motstanderne – både i hjemlandet og i utlandet i en krig som berørte alle samfunnsområder. Film var en betydelig del av Tysklands propagandaarbeid i Norge og i de andre nordiske landene.³¹ Også den amerikanske filmindustrien ble mobilisert da USA gikk med i krigen i april 1917. Film-eksporten var derfor også en del av den pågående propagandakrigen mellom de store maktene.³² Norden befant seg i utkanten av krigen, men samtlige stormakter var nøye med å observere at de nordiske landene opprettholdt sin erklærte nøytralitet. De nordiske landene Sverige (1909), Norge og Danmark (1913) var blant de første i Europa med å opprette en egen statlig filmsensurinstans. Finland fulgte etter i 1919. Filmsensuren i alle de nordiske landene ble viktige instrumenter for å overbevise stormaktene om landenes nøytralitet på filmleerretet.

I Norge ble den statlige sensurlovgivningen håndtert av Statens filmkontroll, en uavhengig instans som administrativt var underlagt Justis- og politidirektoratet. Selv om den norske filmloven i stor grad var basert på den svenske, var den norske loven i teorien langt mer liberal på flere områder. I den svenske

filmloven fra 1911, § 6, sto det blant annet:

... Ej heller må biografbilder godkännas, vilkas förevisande kan anses olämpligt med hänsyn till rikets förhållande till främmande makt ... Biografbilder av annan beskaffenhet än nu nämnts må statens biografbyrå ej vägra godkänna ...

Den svenske filmloven inneholdt altså en lovhjemmel for å sensurere filmer av hensyn til forholdet til fremmede stater. Denne lovhjemmelen fantes ikke i den norske. Den norske filmloven av 1913 og 1921 var heller ikke så omfattende sammenlignet med den svenske. Likevel delte de en grunnleggende overbevisning om filmens innflytelse, samt en tro på at staten hadde den beste innsikten i hva som passet for kinopublikummet. Dette harmoniserte med datidens globale juridiske tankegang, som fremmet statens aktive rolle på flere samfunnsområder.³³ I en tale under landsmøtet til Kommunale Kinematografers Landsforbund i 1948 påpekte den norske filmkontrollsjefen Bernt A. Nissen en vesentlig forskjell mellom Norge og Sverige.

Vi har ikke noen politisk sensur i vårt land, i motsetning til f.eks. Sverige, som i sin filmlov uttrykkelig hadde nevnt at det skulle tas hensyn til fremmede makter når film ble vurdert.³⁴

Han la til: Norsk lov inneholder heller ingen bestemmelser som kan ramme en eventuelt fornærmende film rettet mot stater eller statsoverhoder. I utgangspunktet hadde filmkontrollsjefen rett – verken Grunnlovens paragraf 100 om yttringsfrihet, filmloven av 1913 eller endringene fra 1921 ga noen juridisk grunnlag for politisk sensur av filmer – heller ikke med tanke på Norges forhold til andre nasjoner. Det fantes ingen norsk lov som tillot forbud mot filmer som andre stater oppfattet som krenkende. Den norske filmlovens paragraf 8, som fastsatte reglene for forhåndssensur av filmer i Norge i 1913 og 1921, lød som følger:

De sakkyndige må ikke godkjenne bilder, hvis forevisning de mener vilde stride mot lov eller krænke ærbarhet eller virke forraaende eller moralsk nedbrytende. Andre bilder maa de ikke negte at godkjenne.³⁵

Men ble den norske filmlovens formuleringer og intensjoner fulgt i praksis? Tidligere forskning viser at utenlandske makter klagde på filmvisninger både under og etter første verdenskrig. Det ble vanlig at stormakter kontaktet *Utenriksdepartementet* angående filmer de ønsket å forby, noe som uformelt involverte departementet i den statlige filmsensuren.³⁶ I 1920-årene kom de fleste henvendelsene fra utenlandske stater til det norske Utenriksdepartementet fra den tyske legasjonen, primært om filmer som den tyske legasjonen i Oslo hevdet krenket Tyskland. Disse henvendelsene kan sees som en fortsettelse av tyske protester under den første verdenskrig.

Under verdenskrigen var det en rekke eksempler på tyske framstøt mot norske myndigheter om filmer de ønsket å stanse. I august 1917 tok den tyske Charge d'affaires prins von Wied kontakt med *Utenriksdepartementet* og protesterte mot den amerikanske filmen *Under nedgangens tegn*, som ble vist på *Cirkus Verdensteater* i Oslo. Filmen ble betraktet som en propagandafilm, og den var laget av Thomas Dixon, basert på D. Appletons verdenskjente roman *The Fall of a Nation*. Den tyske diplomaten betraktet filmen som sterkt propagandistisk og antitysk. Det var spesielt scener som illustrerte tyske grusomheter i Belgia og antityske slagord som *Nieder mit dem Kaiser* som skapte reaksjoner. Jurist Jens Bull i Utenriksdepartementet gjenga den tyske Chargé d'affaires prins von Wieds synspunkter:

Han vilde være takknemlig om vi kunde faa den «inhibert», da det jo var i alles interesse at undgaa enhver agitaion, og da *Cirkus Verdensteater* er et stort lokale som rummer mange mennesker, ansaa han det dobbelt uheldig at filmen ble fremvist der. Jeg svarte at det jo stemte ogsaa med vore principper at undgaa enhver agitation og jeg lovet straks at sætte mig i forbindelse med vedkommende myndigheter for at høre hvad der kunde gjøres. Jeg har derefter hat en telefonsamtale med filmsensor Halgjem som lovet straks at gaa ned og se paa filmen ... Han tilføiet dog, at filmen var forbudt i Sverige. Med hensyn til spørsmålet om eventuelt forbud var han i tvil om der var lovlig adgang hertil, naar filmen en gang hadde passert censuren og selskapet hadde faat sin skriftlige tilladelse.³⁷

Sitatet viser i praksis hvordan den tyske legasjonen la press på *Utenriksdepartementet* for å få forbud mot filmer de ikke likte – og hvordan Utenriksdepartementets folk i neste omgang la direkte press på *Filmkontrollen* for enten å forby, klippe eller endre tekstplakatene i filmen for å oppnå det ønskede resultat. I dette konkrete tilfellet var det et kompliserende element at filmen allerede hadde gått igjennom sensuren og blitt tillatt vist. Etter at filmsensor Arne Halgjem hadde sett filmen på nytt, fikk utenriksdepartementet tilbakemelding om at selv om filmen kunne oppfattes som sterk og brutal, var det ingenting som hadde adresse til spesielle makter. Kinodirektøren hadde imidlertid etter samtaler med Filmkontrollen gått med på å fjerne en tekstplakat til en scene i filmen hvor en gruppe soldater skulle tvinge en gutt til å rope *hurra for keiseren* – og denne i stedet ropte: *Leve presidenten, pokkerivold med alle keisere og konger*. Utover dette fant lederen for *Filmkontrollen* at hensynet til nøytraliteten ikke ga grunnlag til å forby filmen, men at dette måtte være noe Justisdepartementet å avgjøre i siste instans.

Vikarierende argumenter

Behandlingen av den tyske protesten var interessant av flere årsaker. I den gjeldende norske filmloven var det bare to grunner som kunne brukes som begrunnelse for å forby eller klippe filmer som skulle vises offentlig på kino i Norge: vold eller uanstendighet. I dette tilfellet viste man til at man hadde vurdert filmen med hensyn til nøytralitet, men ikke funnet grunnlag for å forby den med en slik begrunnelse, og at Justisdepartementet i tilfelle måtte ta den endelige avgjørelsen. Ingen av disse momentene var imidlertid hjemlet i filmloven eller i noen annen lovgivning. Endringene av tekstplakaten i filmen hadde heller ingen lovhemmel, men ble gjennomført etter uformelt påtrykk fra Filmkontrollen. Pressen fanget til en viss grad opp den tyske protesten og kommenterte den, men uten å reise prinsipielle innvendinger mot politisk sensur. Avisen *Verdens Gang* brakte imidlertid et intervju med lederen for Filmkontrollen, som ga uttrykk for undringer over protesten i tråd med det som ogsaa ble kommunisert til Utenriksdepartementet.³⁸ Den tyske legasjonen på sin side ga uttrykk for sterk misnøye med at saken var blitt slått opp i pressen, og at det var blitt offentlig kjent at de tyske diplomatene hadde protestert. Metodene for stormaktspropagandaen var nemlig basert på hemmelighold.³⁹ Den tyske charge d'affaires fant det spesielt uheldig at man fortsatte å vise filmen etter at det var blitt kjent at den tyske legasjonen hadde protestert. Han fryktet reaksjonene i tysk presse, og brukte det i seg selv som en grunn til forbud.

Utenriksdepartementet informerte imidlertid den tyske diplomaten om at en byråsjef i Justisdepartementet og politimesteren i hovedstaden ville se på filmen, fordi justisministeren ønsket deres uttalelse før han tok stilling til spørsmålet om å forby den.⁴⁰ Det faktum at offentligheten var blitt kjent med både den tyske protesten og Filmkontrollens synspunkter, gjorde det nok umulig for den politiske ledelsen i Justisdepartementet å forby filmen uten å framstå som at man ga etter for tysk press. Dessuten kunne ikke departementet selv forby filmer, da de manglet lovhemmel for å overprøve Filmkontrollen. Det endte

med at Filmkontrollen sendte et brev til Utenriksdepartementet, hvor de gjorde rede for de kuttene i film og tekst som Filmkontrollen hadde besluttet. Kuttene var imidlertid de samme som kinodirektør Olsen på Cirkus Verdensteater frivillig hadde gått med på.⁴¹

Det gikk knapt en måned før den tyske presseattachéen baron von Vietinghoff oppsøkte Utenriksdepartementet på nytt for å snakke om den amerikanske filmen *Civilisation*, som den tyske diplomaten framstilte som fortsettelsen av *Under nedgangens tegn*. Den tyske diplomaten mente den hadde den samme antityske tendensen som den første filmen. Jens Bull i Utenriksdepartementet oppsummerte samtalen med den tyske diplomaten i et internt notat:

V.[von Vietinghoff] (som hele tiden talte for egen regning), uttalte at der nu var saa mange vakre og underholdende filmer, som ikke hadde noget med politikk at gjøre, at man sikkert kunde undgaa de politiske, da disse altid kunde sætte sindene i bevægelse. Filmen *Civilisation* var – efter hvad han hadde hørt – forbudt i Danmark, og det vilde, mente han, være heldig om den kunne bli forbudt her ogsaa.⁴²

Saksgangen fulgte den samme framgangsmåten som ved den forrige klagen – via uformelle kontakter mellom Utenriksdepartementet, Filmkontrollen og Justisdepartementet. Jens Bull redegjorde for sine videre samtaler med filmsensor Arne Halgjem i Filmkontrollen, som fortalte at hans kollega Fernanda Nissen også hadde sett filmen.

Jeg har deretter talt med filmcensor Halgjem. Filmen var endnu ikke forevist ham, fru Nissen hadde imidlertid set den, og hadde fundet det var meget godt i den, at hun vilde motsætte sig at den blev forkastet, med mindre Utenriksdepartementet nedlagde forbud. H. spurte mig, om jeg vilde gjøre ham den tjeneste at se filmen sammen med ham. Hertil bemærket jeg, at det hadde sine ulemper at komme ind i den praxis, at Utenriksdepartementet deltok i censuren, da vilde vi nemlig være engageret paa forhaand og departementet staa mindre frit, naar der kom indsigelser fra et eller andet hold. H. skulde ialfald si mig til, naar stykket skulde passere ham. Han kjendte ikke til om filmen var forbudt i Danmark.⁴³

Utenriksdepartementet holdt seg formelt utenfor sensurprosessene, men fortsatte likevel fortløpende å agere i kulissene, både muntlig og skriftlig. På brevkonseptene i utenriksdepartementet ble kommunikasjonen både stemplet fortrolig og påført at saken hastet. I de fortrolige samtalen med både filmsensor Halgjem og med embetsmenn i Justisdepartementet ble de tyske klagene inngående drøftet på både embetsmannsnivå og på politisk nivå. Både byråsjef Enevald Borch og statsråd Otto Albert Blehr i Justisdepartementet deltok i Filmkontrollens filmvisning og i den endelige beslutningen hos Filmkontrollen. Den tyske legasjonssekretæren ble informert om beslutningen om å tillate filmen med bare to små episoder klippet vekk. Underlig nok informerte Utenriksdepartementet den tyske diplomaten om at både byråsjef Borch og statsråd Blehr hadde deltatt i visningen av filmen, og på direkte spørsmål opplyste byråsjef Jens Bull at Utenriksdepartementet ikke hadde deltatt i visningen fordi det var en sak som sorterte under Justisdepartementet. Begrunnelsen for å tillate visning var at verken Filmkontrollen eller Justisdepartementet fant grunn til å forby filmen:

Den viser vistnok krigens rædsler, men dets öiemed er at vise det godes seier over det onde og den har ikke nogen tendens rettet mot nogen enkelt av krigførende parter.⁴⁴

Men opplysningene ga imidlertid den tyske diplomaten informasjon om at det var mulig å presse den politiske ledelsen til å involvere seg i sensurprosessen i Filmkontrollen. I filmloven var det kun de tre filmsensorene som hadde myndighet til å fatte sensurbeslutninger, og hverken regjeringen eller Justisdepartementet hadde noen instruksjonsmyndighet i beslutningsprosessene – selv om Filmkontrollen organisatorisk hørte inn under Justisdepartementet.

Klager fra andre nasjoner

Det var ikke bare den tyske legasjonen som tok kontakt med Utenriksdepartementet. I april 1918 ble departementet kontaktet av den østerriksk-ungarske chargé d'affaires grev Alexander Hoyos, som reagerte på den italienske filmen *Kjæmpesoldaten Macistes* og hevdet at den var støtende for Østerrike. Filmen var allerede godkjent av Filmkontrollen, men også i dette tilfellet ble det gjort forsøk på å påvirke filmsensorene til å omgjøre tillatelsen til å vise filmen. Byråsjef Borch i Justisdepartementet ga uttrykk for at han hadde forståelse for at filmen kunne framstå som støtende for østerrikerne. Filmsensor Fernanda Nissen måtte vurdere filmen på nytt og sende en egen skriftlig redegjørelse for beslutningen om å godkjenne filmen. Hun avviste å trekke godkjenningen tilbake, men skrevet viste hvordan hensynet til fremmede makter ble praktisert i filmsensuren under den første verdenskrig:

Jeg föler mig overbevist om at det store publikum kun har tænkt *Macistes* som det kjender og beundrer fra andre filmer. Jeg behöver naturligvis ikke at betone, at jeg selvfølgelig hadde kjørt filmen for rette vedkommende, hvis det var faldt mig ind at den kunde virke saarende paa en fremmed nation. Kontrollen fjerner stadig tekster fra de forskjellige landes krigsbilleder, tar bort optrin og nægter hele dramatiske krigsfilmer som stempler det ene eller andet land som særlig grusomt eller lignende, men hvad denne film *Macistes* som soldat angaar, saa kan jeg fremdeles ikke forstaa at den gaar noget lands ære for nær. Det har fire gange blit klaget over filmer fordi de ikke skulle ha været helt neutrale, men justisministeren har alle gange været enig med kontrollen i dens bedømmelse, men da enhver misstemning fra et fremmed lands gesandt er ubehagelig skal kontrollen være endnu forsigtigere i bedømmelsen, naar krigen bare skimtes i en film. Da man paa film aldrig anvender reglementerte uniformer er det vanskelig med sikkerhet at kunne si fra hvilket land eller regiment disse filmskuespillere skal være.⁴⁵

Fernanda Nissens utredning viste at *Filmkontrollen* hadde tatt i bruk egne sensurkriterier knyttet til forholdet til fremmede stater og nøytralitet. På tross av at disse kriteriene ikke var hjemlet i filmloven av 1913, ble det heller ikke problematisert. Det var dessuten lenge et uavklart spørsmål om Filmkontrollen faktisk hadde fullmakt til å vurdere filmer på nytt eller tilbakekalle godkjenninger som allerede var gitt.

I juni 1918 gjorde den tyske legasjonssekretæren von Vietinghoff Utenriksdepartementet oppmerksom på den franske filmen *Les mères francaises* var blitt forbudt i Nederland på grunn av sin antityske tendens, og man ønsket å gjøre Filmkontrollen oppmerksom på filmen på forhånd – da man regnet med at filmen ville bli sendt til Norge. Utenriksdepartementet sendte opplysningene videre via Justisdepartementet.⁴⁶

Det tyske stormaktspresset mot norske myndigheter og den politiske filmsensuren i Norge ble videreført etter første verdenskrig under den nye demokratiske Weimar-republikken fra 1919. Allerede 20. mars 1919 sendte den tyske sendemannen i Kristiania et brev direkte til utenriksminister Nils Claus Ihlen, med klage på oppsettingen av en rekke filmer som han hevdet hadde en tyskfiendtlig tendens – og med en spesiell klage på den amerikanske filmen *Spionen fra Gibraltar*:

Herr Minister, Jeg er blitt informert om at i løpet av de siste ukene har en rekke kinofilmer fra utlandet blitt brakt til Norge for visning, som søker å fremstille Tyskland på en uvanlig hatefull måte. Noen av disse filmene har blitt vist på kinoer her i landet. Blant annet vises en slik tendensiøs film med tittelen «Spionen fra Gibraltar» for øyeblikket på det såkalte Circus Verdensteater ...⁴⁷

Den tyske sendemannen pekte ikke bare på den tyskfiendtlige tendensen i filmene. Det nye var at han appellerte til den norske regjeringens støtte til å stanse filmer fordi de bidro til å forgifte folks følelser overfor andre land. Han framholdt spesielt den norske regjeringens innsats for forsoning mellom nasjonene etter krigen:

Deres Excellence vil uten tvil dele mitt synspunkt, at det ikke kan være ønskelig at disse produktene av hat nå etterpå blir presentert for det norske folk. Dette skjer etter at de allerede har oppfylt sitt formål i land som var i krig med Tyskland. Dette skjer også på et tidspunkt hvor den generelle stemningen mellom fiendtlige nasjoner er skjør. Jeg har stor tro på at jeg kan regne med Deres Excellences støtte i denne saken, særlig ettersom disse anstrengelsene for forsoning mellom nasjoner har funnet sterkt fotfeste både hos den norske regjeringen og det norske folket generelt. Det ville bety mye for meg om Deres Excellence kunne påvirke de relevante instansene til å håndheve en strengere sensur av filmer importert fra utlandet, spesielt å ekskludere enhver film som er egnet til å ytterligere forgifte nasjoners følelser overfor hverandre. Deres Excellence ville sette meg personlig i dyp takknemlighet dersom dette kunne bli tatt i betraktning.⁴⁸

Brevet fra den tyske sendemannen ble videresendt til Justisdepartementet, som på nytt innhentet en uttalelse fra Filmkontrollen, som bekreftet at man for tiden mottok en hel del, hovedsakelig amerikanske filmer, med anti-tysk tendens til vurdering:

Næsten alle slike filmer blir uten videre forkastet, fordi Filmkontrollen deler den opfatning, at man ikke ved hjelp av kinematografene bør holde folkehødet ved like, enten det gjelder det ene eller det andet folk – trods det, at disse filmer ofte staar på høide med det beste som leveres.

Når det gjaldt vurderingene av filmen *En spion fra Gibraltar*, forsvarte Filmkontrollen godkjenningen og la til at under sensuren hadde man klippet vekk 17 meter med tekst og bilder som kunne oppfattes som fornærmende mot Tyskland. *Filmkontrollen* viste til at de lot filmen passere fordi det var et faktum at alle de krigførende partene drev med spionasje, og at det i filmen var en engelsk offiser som var skurken, og ikke en tysk. Det mest interessante ved uttalelsen kom i avslutningen:

Imidlertid skal vi som censorer ved Filmkontrollen, naar vi vet at vi har Justisdepartementets støtte, være til det yderste forsiktige med de filmer som kann tenkes aa ville saare en eller annen nasjon, selv om krigen er slutt, og selv om vi ikke helt finner aa kunne dekke oss bak kinematograflovens bestemmelser.⁴⁹

Justisdepartementet sluttet seg til Filmkontrollens vurderinger, men uten å kommentere om sensurpraksisen var innenfor gjeldende sensurlovgivning:

Departementet er enig med den ærede kontrol i, at der bør utvises streng forsiktighet med hensyn

til å godkende film, hvis motiver er hentet fra krigen eller de ved den skapte forhold og som kann virke fornærmelig overfor fremmede magter eller er egnet til å ophidse stemningen i landet mot nogen av disse.⁵⁰

Utenriksdepartementet sendte både Filmkontrollens og Justisdepartementets uttalelser videre til den tyske legasjonen. Man kunne ha tenkt at da verdenskrigen tok slutt, ville det føre til at den politiserte filmsensur-prosessen den hadde drevet frem, også opphørte, men det skjedde ikke. Praksisen med å forby eller på annen måte sensurere filmer på grunn av Norges forhold til fremmede makter fortsatte gjennom 1920-årene, men ikke alltid etter press fra den tyske legasjonen. Norske myndigheter utøvnet også proaktivt politisk sensur på eget initiativ for å ikke støte tyske interesser.

Ulovlig sensur

I 1924 ga Justisdepartementet en klar tolkning av hvordan filmloven av 1913 og 1921 skulle forstås, og den utelukket å sensurere såkalte propagandafilmer på generelt grunnlag, med mindre de brøt reglene for anstendighet eller vold. Justisdepartementet lukket åpenbart øynene når dens offisielle direktiver ikke ble fulgt i praksis.⁵¹ Faktisk deltok både utenriksministeren og høytstående embetsmenn under ham i ulovlige sensureringsprosesser i løpet av tiåret. Justisdepartementets direktiv i 1924 klargjorde imidlertid ikke forholdet mellom Filmkontrollen og Utenriksdepartementet i spørsmål om deltakelse i forhåndsvisninger av filmer som berørte fremmede stater.

Etter 1919 gikk det nærmere syv år før norske myndigheter mottok den neste protesten fra den tyske legasjonen mot filmer med en antitysk tendens. I oktober 1926 protesterte den tyske sendemannen mot oppføringen av filmen *De fire ryttere* av spanjolen Vicente Blasco Ibanez.⁵²

Spørsmålet om forholdet til fremmede stater kom opp igjen da Filmkontrollen i januar 1929 godkjente den britiske stumfilmen *Dawn*. Filmen handlet om den britiske sykepleieren Edith Louisa Cavell, som hjalp 200 britiske krigsfanger til å flykte fra tysk krigsfangenskap under den første verdenskrig. Hun ble arrestert av tyskerne og senere henrettet som spion. Mens svenske myndigheter i første omgang forbød filmen og begrunnet det med hensynet til tyske følelser,⁵³ vurderte den norske Filmkontrollen filmen som ukontroversiell og godkjente den uten klipping. De norske myndighetene reagerte sterkt på godkjenningen, men kunne ikke offisielt gjøre stort uten å forsterke et offisielt inntrykk av at de blandet seg i sensurprosessene og dermed undergrov Filmkontrollens autonome rolle. Likevel forsøkte Johan L. Mowinckel (V), som både var statsminister og utenriksminister, å hindre visning av filmen ved å legge press på kinoene gjennom lederen for felles-organisasjonen Kommunale Kinematografers Landsforbund (KKL), men uten å lykkes. Filmen var allerede godkjent.⁵⁴

Samtidig som filmen hadde sin første visning, tok man grep for å hindre å havne i en lignende situasjon i framtiden. I et eget memo til Justisdepartementet skrev Johan L. Mowinckel og en av de øverste embetsmennene i Utenriksdepartementet følgende:

I anledning av at det et par ganger har hendt at der er blitt antatt til opførelse film som det av hensyn til vårt forhold til utlandet kunde ha vært ønskelig var blitt stoppet, har jeg den ære å henstille hvorvidt der ikke kunde bli gitt en representant for Utenriksdepartementet adgang til å overvære prøveforevisning av film som vedrører omtålelige utenlandske forhold. Vedkommende representant for Utenriksdepartementet vilde da kunne ha anledning til å gjøre sine bemerkninger til filmen i dens helhet eller enkelte deler av den, mens det selvfølgelig fremdeles vilde stå filmsensuren fritt hvorvidt den vil anta vedkommende film eller ikke.⁵⁵

Memoet tok sikte på å klargjøre Utenriksdepartementets rolle som rådgivere for Filmkontrollen i sensurprosessen av filmer som kunne berøre Norges forhold til utenlandske makter. Det så ikke ut til at Filmkontrollen hadde noe imot at det deltok folk fra Utenriksdepartementet under visningene. Justisdepartementet var også positive, men de understreket at (det offisielle) sensuransvaret fremdeles lå hos Filmkontrollen, og at gjeldende lovverk satte grenser for hva som kunne forbys. Justisdepartementet la også vekt på at Filmkontrollen ikke kunne være dem som la press på filmimportørene i de tilfellene man ønsket å stanse en film, men ikke hadde lov hjemmel for det. Forhandlinger med filmimportørene måtte være Utenriksdepartements ansvar. Justisdepartementet viste til erfaringene fra diskusjonen rundt stumfilmen *Dawn* og konsekvensene av filmloven:

Efter erfaringer fra de tilfeller av denne art som hittil er forekommet, er det regelmessig ingen positiv lovbestemmelse som kan påberopes eller det er i alle fall særdeles tvilsomt om filmen i sin helhet eller enkelte deler av den kan sies å stride mot nogen bestemt gjeldende lov, selv om tendensen er av den art at den kan virke støtende for et annet land. Skal opførelse av en film, som filmkontrollen ikke har adgang til å nekte godkjennelse, kunne hindres, har man intet annet middel enn å søke øiemedet opnådd ved henvendelse til og ved forhandlinger med vedkommende filmselskap.⁵⁶

Dermed mente departementet at de hadde sitt på det tørre med hensyn til lovverket. Ordningen med å ha en representant fra Utenriksdepartementet til stede i Filmkontrollen som rådgiver når man skulle vurdere filmer som kunne berøre forholdet til fremmede makter, hadde også en svensk parallell. Svenskene hadde allerede i 1926 etablert en lignende ordning som varte fram til freden i 1945. I Sverige ser det imidlertid ut som at ordningen ble etablert etter ønske fra lederen av Statens Biografbyrå – mens den i Norge kom etter initiativ fra Utenriksdepartementet.⁵⁷

Formalisering av kontrollen

I perioden fra 1929 til 1940 engasjerte både Justisdepartementet og Utenriksdepartementet seg aktivt i beslutningsprosessen til Filmkontrollen, og fra 1929 ble det formalisert en ordning der rådgivende representanter fra Utenriksdepartementet deltok i forhåndsvisninger av filmer med utenrikspolitiske implikasjoner. Ansvar ble overlatt til pressekontoret, og både Jacob Vidnes og Arne Giverholt deltok i forhåndsvisningene. Giverholt deltok antakelig også før den nye ordningen ble etablert i 1929.⁵⁸ Pressekontoret fikk også oppgaven med å forhandle med filmprodusenter, distributører og regissører for å trekke tilbake eller klippe politisk «tvilsomme» filmer i tilfeller der Filmkontrollen ikke hadde utøvd sine fullmakter slik Utenriksdepartementet helst ønsket.⁵⁹

Antallet filmer som ble sensurert, sank i begynnelsen av 1930-årene, men politisk sensur økte igjen mot slutten av tiåret. Sammenlignet med andre land som Sverige og Luxembourg ble relativt få filmer fullstendig forbudt i Norge, selv om mange ble klippet.⁶⁰ Siden det juridiske grunnlaget for sistnevnte praksis ikke var annerledes enn for å pålegge forbud, må håndhevelsen av klipp også i mange tilfeller ha vært i konflikt med sensurlovens bokstav. Den norske regjeringen ville neppe handlet på så høyt nivå uten press fra tyske myndigheter, og vi vet at tyske diplomater gjennomførte omfattende aksjoner mot andre lands regjeringer for å få stanset filmene andre steder i Europa.⁶¹

Den norske Filmkontrollen samarbeidet i stor utstrekning med filmsensurorganene i de andre nordiske landene, utvekslet informasjon om filmer og andre lands forsøk på å hindre at filmene ble godkjent for offentlig visning på kino. Det mangler fortsatt en grundig studie av den rollen utenriksdepartementene i de nordiske landene spilte i politisk filmsensur i mellomkrigstiden. Mens ulike land protesterte mot visse

filmer, var det tyske klager som oftest førte til at filmer ble forbudt – selv om det var relativt få slike forbud totalt sett. Selv etter nazistenes maktovertakelse i 1933 tilhørte de fleste medlemmene av den tyske legasjonen i Oslo det tradisjonelle tyske diplomatiske korpset, og tonen i samtalene mellom legasjonen og Utenriksdepartementet var generelt vennlig. Det ser ut til at presset fra Tyskland for å forby filmer var mindre intens i Norge enn i andre nøytrale land. Antakelig skyldtes dette at Norge hadde et bedre forhold til Tyskland i størstedelen av perioden, og at norske distributører ikke importerte de samme filmene som utløste tyske protester i andre land. Det tyske diplomatiske presset avtok etter 1929, men økte etter at naziregimet overtok i 1933. Det førte blant annet til at den britiske filmen *The Man Who Knew too Much* av Alfred Hitchcock ble forbudt i desember 1935.⁶²

Det er ingen fri film i Norge

Det er tydelig at forbudene mot filmene *Confessions of a Nazi Spy* i 1939 og den nye traileren til *All Quiet on the Western Front* var konsekvenser av press som ble lagt på Filmkontrollen fra både Utenriksdepartementet og Justisdepartementet, som igjen var utsatt for press fra tyske diplomater i Oslo. Forbudet mot førstnevnte film ble ulovlig gjennomført da Justisdepartementet satte inn en høytstående embetsmann i sensurprosessen i Filmkontrollen for å løse uenigheten mellom de to film-sensorene som skulle avgjøre om filmer skulle sensures. Utenriksredaktøren i *Dagbladet* var kritisk til forbudet etter å ha sett filmen i en privat visning:

Hvorfor ikke si det som det er: Filmen ble forbudt av politiske grunner. [...] Om det kan anses som en krenkelse av Norges nøytralitet å vise den, er vanskelig å avgjøre. Det kan være tvil – i begge retninger. Men det er ingen tvil om at filmsensorene virkelig er hyklerske.⁶³

Dagbladet slo stort opp på førstesiden i avisen senere samme måned: «Utenriksdepartementet står ikke bak filmforbudet», og siterte utenriksministeren på at Filmkontrollen var en selvstendig institusjon som foretok sine egne selvstendige valg.⁶⁴ Vi vet nå at både utenriksminister Halvdan Koht og lederen for Filmkontrollen, Bernt A. Nissen, ga villedende uttalelser i sine avisintervjuer i juli 1939 om Utenriksdepartementets rolle i sensurprosessen og forbudet mot *Confessions of a Nazi Spy*. Det ble dannet et inntrykk av at Utenriksdepartementet ikke hadde vært involvert i sensurprosessen, men det motsatte var tilfellet: Utenriksdepartementets pressekontor var dypt involvert i hele prosessen fra den tyske klagen kom og til forbudet i Filmkontrollen forelå, og så forsøkte man å tåkelegge det etterpå. Interne dokumenter fra sensorer i Filmkontrollen bekrefter at man gjennomførte sensur som ikke var hjemlet i lovverket. Dokumentene viser samtidig hvor etablert og langvarig samrøret mellom Utenriksdepartementet og Filmkontrollen var – og hvem som var den aktive part, samt den omfattende kontakten med de andre nordiske lands sensurmyndigheter.⁶⁵

Den tyske legasjonen forsøkte i mai 1939 å presse Utenriksdepartementet til å sørge for at den franske filmen *Forrådt* enten ble forbudt eller scener i filmen klippet bort. Filmen ble vist på Ullevål kino og var allerede blitt godkjent av filmkontrollen i oktober 1937. Filmen var ett av de få eksemplene på at filmsensorene ikke var villige til å trekke filmen tilbake, av den grunn at den allerede hadde gått igjennom sensuren. Dokumentene viser imidlertid at det var en viss uenighet innad i Utenriksdepartementet i saken. I et utkast til memo til Justisdepartementet skrev en av tjenestemennene i marginen på notatet: «Noen skade er neppe skjedd om denne filmen blir inndradd eller beklippet og 'filmfrihet' har vi jo ikke i Norge.» Utkastet inneholdt også et forslag til svar til den tyske legasjonen:

U.h.t. Det tyske Rikes Leg.s. verbalnote av 3. ds. har U.deptet den ære å meddele at det har henstillet til vedkommende fagdepartement å søke utvirket at den franske spionasjefilm «Forrådt» som for tiden synes på Ullevål kino, ikke lenger blir tillat framsynt i den for Det Tyske Rikes krenkende form, som Legasjonen har beklaget seg over.⁶⁶

I margin skrev departementsledelsen: Sendes ikke. I stedet ble det tatt muntlig kontakt med Filmkontrollen, som på sedvanlig måte snakket med ledelsen for filmselskapet. Eierne av filmen kuttet så frivillig de scene som den tyske legasjonen reagerte på. I et nytt promemoria (PM) skrev utenriksråden Jens Bull at «filmsensor Bernt Nissen hadde informert Utenriksdepartementet om at «firmaet hadde straks erklært seg villig til dette og at Nissen hadde rådet firmaet til overhodet ikke å si noenting, men bare foreta denne klippingen i stillhet».⁶⁷

I det samme PM-et fortalte Jens Bull om at Utenriksdepartementet hadde vært i kontakt med den tyske legasjonssjefen von Neuhaus og informert ham muntlig om resultatet.

Jeg har i dag fortalt leg.råd von Neuhaus at vi ikke hadde lovlig adgang til å skride inn med noe forbud, men at det underhånden – gjennom filmsensor – var lyktes å få de scener strøket, som vi kunde tenke os at tyskerne vilde ta anstöt av. Jeg tilföiet at vi foretrakk å svare muntlig, da vi i et skriftlig svar måtte komme inn på sakens juridiske side og ta visse forbehold. Dessuten gjorde jeg opmerksom på at det ikke stemte med vore opplysninger, at der hösten 1937 skulde være motaget noe forbud mot denne film: jeg tilföiet at filmcensor bestemt hevdet at noe slikt forbud eller ikke kunde utferdiges uten at filmen var indkaldet til ny censur, hvilket denne film ikke var. v. Neuhaus takket meget for at det var lyktes å få filmen endret.⁶⁸

Saken dokumenterte hvordan den diplomatiske kontakten mellom den tyske legasjonen og Utenriksdepartementet foregikk, og hvordan den politiske sensuren ble gjennomført. Alle parter var best tjent med at prosessene foregikk i det stille.

I tillegg forbød Filmkontrollen samme året de britiske filmene *Lightning Conductor* og *The Lion has Wings*. Tidlig i januar 1940 forbød Filmkontrollen også den amerikanske spionfilmen *Espionage Agent*, også den uten hjemmel i lovverket. Interne dokumenter i Utenriksdepartementet og i Filmkontrollen dokumenterer den omfattende kontakten mellom representanter for Utenriksdepartementet og Filmkontrollen i tiden mellom de to verdenskrigene.

At antallet filmer som ble forbudt eller ble beskåret, økte, skjedde samtidig som krigen bröt ut i Europa. Det bidro til at Filmkontrollen alt i september 1939 forsökte å sikre seg nye fullmakter til å forby eller klippe i filmer av hensyn til rikets sikkerhet og Norges forhold til fremmede stater. Lederen for Filmkontrollen foreslo endringer i kinoloven av 1913/1921, slik at sensororganet kunne ta «politiske hensyn». Lovforslaget som regjeringen la fram, innebar at den norske filmlovens paragraf 8.1 skulle pålegge filmkontrollen å forby «billeder hvis forevisning de mener kan skade rikets interesser eller det vennskapelige forhold til fremmede makter».⁶⁹ Den norske loven ville dermed komme på linje med den svenske. Bare kort tid etterpå fremmet han også forslag om å gjøre slutt på unntaksbestemmelsene i sensurloven for nyhetsfilmer – for å kunne gripe inn overfor den stadig mer omfattende propagandaen i de internasjonale nyhetsfilmene som ble vist i Norge. De foreslåtte innstramningene i sensurloven for nyhetsfilmene foregikk parallelt i både Sverige og Norge – og lederne for sensororganene utvekslet informasjon om sine respektive forslag.

Forslaget om å endre kinoloven ble begrunnet både ut fra den spente internasjonale situasjonen og

det faktum at filmeierne i Norge hadde protestert mot filmkontrollens manglende lovhjemmel til å gjennomføre forbud, og de hadde også hadde varslet erstatningskrav.⁷⁰ Da Odelstinget stemte over lovforslaget, ble et revidert forslag vedtatt. Det tok hensyn til rikets interesser – men teksten som tok hensyn til fremmede makter, ble nedstemt. Loven skulle gjøres midlertidig fram til 1942. Den endelige voteringen i Stortinget var berammet til 8. april 1940, men møtet ble utsatt. Dagen etter ble Norge angrepet av tyske styrker, og loven kom aldri til endelig avstemning.

Nissen gjentok i 1948 at det ikke var politisk filmsensur i Norge. Men både han og utenriksminister Halvdan Koht hadde detaljert kunnskap om hvordan Filmkontrollen og Utenriksdepartementet i samarbeid hadde gjennomført politisk filmsensur gjennom mellomkrigstiden. I det arbeidet var pressekontoret bindeleddet og en aktiv, sentral aktør.⁷¹

HOVEDDEL 2: STORMAKTSPRESS MOT NORSK PRESSE

Det var ikke bare filmer som representantene fra fremmede makters legasjoner reagerte mot. De fikk også raskt sårede nasjonalfølelser av det som foregikk i avisene, i kunstgalleriene, på teatrene og ved revy scenene i og utenfor hovedstaden. Reaksjonene kom ikke bare fra den tyske legasjonen i Norge, men også fra de norske konsulatene i Tyskland, som kunne rapportere om reaksjoner blant tyskvennlige norske næringslivsrepresentanter og om oppslag i tysk presse om norske forhold.

Det norske konsulatet i Hamburg meldte 15. desember 1931 til pressekontoret i Utenriksdepartementet om reaksjoner i det norske næringslivsmiljøet mot en artikkel i *Morgenbladet* med tittelen *Frankrike-Tyskland*.⁷² Artikkelen ble oppfattet som ensidig og med en antitysk tendens, og konsulatet ba om at artikkelen ble imøtegått av Utenriksdepartementet – eventuelt at man ba *Morgenbladets* redaktør om å publisere en ny artikkel som kunne balansere den som hadde stått på trykk.⁷³

Den tyske legasjonen i Oslo var langt mer aktiv i forbindelse med en artikkel skrevet av *Dagbladets* utsendte korrespondent i Berlin, Ragnar Vold, sommeren 1932.⁷⁴ Artikkelen tok for seg den politiske utviklingen i Tyskland etter Brüningens-regjeringens fall i mai. Ifølge den tyske ministeren baron von Weizsäcker⁷⁵ fortrolige klage til Utenriksdepartementet inneholdt artikkelen flere «mindre hensynfulle uttrykk overfor Rikspresidenten».⁷⁶ Artiklene i pressen var ett av de temaene som stadig ble berørt i samtaler mellom den tyske ministeren i Oslo og den norske utenriksministeren Birger Braadland. Den tyske sendemannen hadde tidligere påpekt at den norske pressen hadde vært langt mer positiv til den tyske utviklingen enn den danske og svenske, men nå klaget han over den negative tendensen i norske aviser. Han advarte mot konsekvensene dette kunne få for handelen mellom de to landene.⁷⁷

Ragnar Volds artikler fra Berlin skapte oppmerksomhet også i Sverige, og flere fredsorganisasjoner i Stockholm hadde planer om å invitere ham til å holde foredrag. Lederen for pressekontoret i det svenske utenriksdepartementet, Otto Johansson, henvendte seg fortrolig til Jacob Vidnes og ba om konfidensiell informasjon om den norske journalisten:

Jag tar mig friheten att läta frågan gå vidare til Dig och vöre mycket tacksam, om Du helt konfidensiellt ville säga mig, om man kan rekommendera Vold. Personligen har jag ett gott intryck av hans artiklar från Berlin. Men varför har han helt plötsligt blivit alldeles tyst?⁷⁸

Vi vet ikke hva slags svar som ble sendt til det svenske utenriksdepartementet om Vold, men Vidnes utarbeidet bare noen dager senere et eget PM om norsk presse og Tyskland som blant annet ble sendt til statsministeren:

Hovedoppslaget i avisen *Fronten* 15. september 1933.

... i intet land, hvor pressen ennå er fri, har det nye tyske styre hatt en så «god presse» som i Norge. Når man ser bort fra den hel- og halvkommunistiske arbeiderpresse, er det meget få borgerblade, som har skrevet skarpt og nedsettende om det nye styre i Tyskland. I Oslo er det bare *Dagbladet* som har vært noe krasst i sine skildringer og utover landet er det bare noen få radikale blade som har fulgt i samme spor. I det store og hele har den borgerlige presse forholdt sig refererende og nøytrale overfor begivenhetene i Tyskland. Man har ikke i Norge sett noe overhodet til den «systematiske forfølgelse» av Hitlerstyret, som f.eks. den svenske presse – av alle partier – har drevet med.⁷⁹

Vidnes fant den borgerlige presses taushet merkelig – fordi norsk presse vanligvis reagerte skarpt mot regimer som undertrykket den frie presse, men også fordi det ikke var noen som egentlig forsto behovet for den politikken som ble ført mot de tyske jødene. Vidnes pekte imidlertid på at det var enkelte aviser som ga redaksjonell plass til forsvar for det nye tyske regimet – og viste til en artikkel i *Norges Handels og Sjøfartstidende* 1. mai 1933.

Tyske myndigheter var likevel stadig opptatt av hva som ble skrevet om dem i *Dagbladet*, og den norske legasjonen i Berlin var i møter med det tyske utenriksdepartementets for å forklare norske presseforhold.⁸⁰ Det norske utenriksdepartementet holdt samtidig redaktør Skavlan i *Dagbladet* fortrolig orientert, både muntlig og skriftlig, om hva som foregikk i møtene med tyske myndigheter i Berlin.⁸¹

Det var imidlertid ikke bare aviser på den politiske venstresiden som påkalte den tyske lega-

sjonens oppmerksomhet. Det gjaldt også når aviser på den politiske høyresiden trykket artikler som var kritiske til norske myndigheters forhold til utviklingen i Tyskland.⁸² Den tyske chargé d'affaires kontaktet utenriksdepartementet om den påståtte boikottaksjonen mot tyske produkter som avisen *Fronten* skrev om 15. september 1933.⁸³

Oppslaget var viet en påstått jødisk konspirasjon mot eksporten av tyske produkter internasjonalt. Avisen offentliggjorde flere dokumenter fra det norske generalkonsulatet i Antwerpen og fra det norske utenriksdepartementet i Oslo som bevis for at man i hemmelighet støttet *den jødiske konspirasjonen* mot Tyskland.

Karikaturtegninger av Hitler

Dagbladet fikk ikke bare tysk oppmerksomhet for den teksten de skrev, men også for de karikaturtegningene som avisen trykket. *Dagbladet* publiserte 7. og 14. juli 1934 to tegninger av karikaturtegneren Ragnvald Blix⁸⁴ med titlene *Førerer i fare* og *Stygge blodflekker*. Blix ble kjent for sine antinazistiske tegninger. Etter klage fra den tyske legasjonen fulgte Utenriksdepartementet vanlig prosedyre ved å kontakte og Justis- og politidepartementet. I dette tilfellet ba de departementet om at påtalemakten vurderte spørsmålet om det forelå en strafferettslig fornærmelse mot det tyske statsoverhodet.⁸⁵

Statsadvokaten vurderte de to tegningene i *Dagbladet* og ga følgende uttalelse:

Vedliggende tegninger hentet fra *Dagbladet* for 7. og 14. ds. kan muligens sies å innebære en æreskrenkelse mot rikskansler Hitler. Jeg anser det dog adskillig tvilsomt om offentliggjørelse av tegningene vil kunne rammes av vor straffelov kap. 22, særlig gjelder denne tvil tegningen *Førerer i fare*.⁸⁶

Hovedargumentene som riksadvokaten trakk fram, var at en eventuell fornærmelse i denne saken var rettet mot Hitler, som i juridisk forstand ikke var det tyske statsoverhodet. Paul von Hindenburg var fortsatt rikspresident i Tyskland. Justis- og politidepartementet fant derfor ikke noe grunnlag for forføyninger fra påtalemaktens side.

Den tyske legasjonen slapp ikke taket i *Dagbladets* karikaturtegninger. Da Hitler ble statsoverhode, kom spørsmålet opp på nytt med enda en klage på en tegning av Blix i avisen 11. august 1934 med tittelen *Revolverpresidenten*.⁸⁷ Også denne tegningen sendte Utenriksdepartementet over til Justisdepartementet og påtalemakten for uttalelse.⁸⁸ På nytt opprettholdt riksadvokaten at man ikke skulle reise tiltale – selv om det skulle foreligge juridisk grunner til at tegningen faktisk fornærmet et statsoverhode.⁸⁹ Denne gangen var det justisminister Arne Sunde selv som undertegnet brevet, sammen med ekspedisjonssjef Jørgen Scheel. Departementer advarte om at skulle en sak om æreskrenkelse prøves for retten, ville den tiltalte ha rett til fri bevisførsel om at påstandene i tegningene var sanne. Fordi det ikke var utenkelig at saken ville føre til frifinnelse, ville det etter departementets mening ikke ha noen hensikt å reise tiltale. En slik prosess ville antakelig ikke være spesielt ønskelig politisk uansett utfall. Saken ble forelagt utenriksråden, utenriksministeren og statsministeren.⁹⁰ På grunnlag av vedlagte juridiske betenkningene i saken skrev utenriksråden følgende til den tyske sendemannen:

I henhold til disse uttalelser ser Utenriksdepartementet sig ikke i stand til å foreta sig yderligere skritt i saken.⁹¹

Utenriksdepartementet ga også den tyske legasjonen støtte overfor regimet i Tyskland. 10. september

1934 oppsøkte den tyske sendemannen Heinrich Rohland Utenriksdepartementet med et akutt problem. *Tidens Tegn* hadde skrevet at det var på Justis- og politidepartementets initiativ at riksadvokaten var blitt kontaktet om legen Johan Scharffenbergs artikler, med påstand om at den tyske legasjonen «intet hadde foretatt sig». Den tyske sendemannen fryktet at dette ville etterlate et uheldig inntrykk i Tyskland. Den norske utenriksråden lovet ministeren at han ville la seg «intervjue» av *Tidens Tegn* og la det skinne igjen om hvilke roller den tyske legasjonen hadde hatt i saken – intervjuet sto på trykk dagen etter møtet.⁹² Oppslaget i avisen viste den tette kontakten mellom Utenriksdepartementet og hovedstadspressen. I et eget brev til utenriksråden bekreftet den tyske sendemannen at han hadde lest intervjuet, og at han betraktet saken som løst.⁹³

Saarland

I slutten av november ble den norske legasjonen i Berlin oppringt av lederen for pressekontoret i det tyske utenriksministerium, regjeriungrat Alexander Bogs, som klaget på en artikkel i *Morgenbladet* skrevet av cand. jur. Edvard Hambro om Saar-spørsmålet.⁹⁴ Artikkelen ble besvart i en lederartikkel i kveldnummeret av den tyske avisen *Berliner-Börsen-Zeitung* 20. november 1934.⁹⁵ Den tyske diplomaten gjorde den norske legasjonen oppmerksom på at det offisielle tyske nyhetsbyrået *Deutscher-Nachrichten-Büro* hadde sendt lederartikkelen telegrafisk til *NTB*. Underforstått signaliserte meldingen at artikkelen burde trykkes i norske aviser.⁹⁶

Norske diplomater i Berlin rapporterte hjem flere tyske klager mot norske aviser. En av gangene var etter at legasjonssekretær Ulrich Stang 19. januar 1935 ble oppringt av Regierungsrat Bogs. Bogs kom da med sterke anklager mot *Dagbladets* Axel Kiellands kritiske artikler om Saar-avstemningen. Folkeavstemningen i Saarland i januar 1935 innebar at regionen ble gjenforent med Nazi-Tyskland etter å ha vært administrert av Folkeforbundet siden den første verdenskrig. *Dagbladet* pekte blant annet på Hitler-Tysklands omfattende innblanding i valgprosessen. I en lignende avstemning i 1934 hadde flertallet stemt for å forbli et mandatområde under Folkeforbundet. I valget i 1935 stemte plutselig 90,7 prosent for en gjenforening med Tyskland. Resultatet var en stor propagandaseier for Hitler-regimets oppgjør med Versailles-traktaten.⁹⁷

Imidlertid var – fortsatte herre Bogs – den artikkelen herr Kielland hadde offentliggjort i *Dagbladet* for torsdag den 17. ds, ... så pöbelaktig, at det hadde gjort ondt å lese sådanne skrivelser i norsk presse.⁹⁸

Bogs hevdet at tyske myndigheter hadde vurdert å arrestere Kielland under hans reiste gjennom Tyskland på vei hjem til Norge. Stangs framstilling av den tyske klagen var spesiell. I deler av notatet var det vanskelig å skille mellom hva som var den tyske diplomatens synspunkter, og hva som var Stangs egne holdninger til den norske journalisten. Noe kan forklares med at Ulrich Stang selv var medlem av Nasjonal Samling (NS). Han ble etter krigen anklaget for å ha kjent til de tyske invasjonsplanene av Norge, men at han hadde latt være å rapportere hjem. Beskyldningene ble imidlertid ikke bevist – og han ble i rettsoppgjøret bare dømt for sitt NS-medlemskap. Den norske legasjonen i Berlin kunne senere rapportere at den tyske irritasjonen over oppslagene i *Dagbladet* førte til at avisen fra 9. februar 1935 ble forbudt i Tyskland.⁹⁹ *Arbeiderbladet* hadde allerede i desember 1933 blitt forbudt i landet. I mai 1939 ble også *Tidens Tegn* forbudt i Tyskland.¹⁰⁰ De tyske forbudene mot de tre norske avisene fikk lite oppmerksomhet i norsk presse, men de ble lagt merke til i Utenriksdepartementet i Oslo.

Den tyske sendemannen fulgte opp *Dagblad*-artiklene i et møte med utenriksdepartementet 22. februar i 1935. I tillegg til Axel Kiellands artikkel om Saar-avstemningen klaget han på en rekke avisoppslag i flere av hovedstadsavisene som han mente var feilaktige og satte Tyskland i et dårlig lys.¹⁰¹ Det gjaldt artikler i *Tidens Tegn* om det tyske pengesystemet og gullstandarden, en nyhetsmelding fra

NTB om indre konflikter i det tyske riksvernet med den danske avisen *Social-Demokraten* som kilde, en artikkel i *Dagbladet* om at det lå krig i luften, enda en artikkel i *Morgenbladet* om Saar og et intervju i *Aftenposten* om riksdagsbrannen.¹⁰² Selv om Utenriksdepartementet gjorde det klart for den tyske sendemannen at norske myndigheter ikke kunne gripe inn overfor pressen, og at ingen av artiklene som det ble klaget over, kom i konflikt med den norske straffeloven, orienterte departementet den tyske sendemannen om at utenriksminister Mowinckel hadde hatt møter med representanter for norsk presse. Det ble blant annet arrangert et stort pressemøte 5. februar 1935, hvor pressen generelt ble bedt om å utvise stor forsiktighet i omtalen av utenlandske forhold og spesielt hvordan de omtalte utenlandske statsoverhoder. Mellom linjene gjaldt det selvsagt hvordan man skrev om Tyskland og Hitler. Også utenriksminister Halvdan Koht (Ap) fulgte tidlig opp tradisjonene fra sine forgjengere med jevnlig møter med den norske hovedstadspressen hvor de ble orientert «off record» om den utenrikspolitiske situasjonen.

I Utanriksnemda i Stortinget, der vi tala bak stengte dører og berre var nokre få folk samla, gjekk eg ikkje lenger når eg vart spyrd, enn å seia at vi måtte syrgje for å ikkje koma «på den vrange side». I eitt av dei møta eg jamleg hadde med pressa, der alle var under streng lovnad om å teia med det dei hørte, hendte det ein gong at redaktøren for eit Oslo-blad, sterkt engelskvenleg, ville presse meg til å seie kva for side eg i tilfelle ville gå til. Eg nekta å svara på det, og da han ikkje ga seg, appellerte eg til dei andre om eg ikkje gjorde rett. Dei sa seg alle samde med meg. Da sa redaktøren: Så kan eg ikkje ha nokon tillit til Dykk.» – «Så får eg greie meg utan Dykkar tillit,» svara eg.¹⁰³

I møte med den tyske sendemannen framhevet Utenriksdepartementet at norsk presse slettes ikke var entydig negative til det tyske styret. Blant de avisene som departementet framhevet som velvillig innstilt overfor Tyskland og som ofte brakte artikler som forsvarte nazistene, var: *Nationen*, *Norges Handels og Sjøfartstidende*, *Drammens Tidende*, *Dagsposten* (Trondheim), *Adresseavisen*, *Bergens Aftenblad*, *Morgenavisen* (Bergen) og *Tønsberg blad*. *Aftenposten* var ikke blant de avisene som pressekontoret i Utenriksdepartementet framhevet som tyskvennlige. Lederen for pressekontoret slo fast at ingen norske aviser kunne sammenlignes med den systematiske og harde antinazi-kritikken i de borgerlige avisene i Sverige (*Dagens Nyheter* i Stockholm og *Göteborgs Sjöfarts- och Handels Tidning*) og i Danmark (*Politiken* og *Ekstrabladet* i København).¹⁰⁴

Det var ikke bare *Dagbladet* som var en torn i øyet på den tyske legasjonen. Etter at *Arbeiderbladet* ble forbudt i Tyskland, måtte legasjonene i Tyskland få avisen tilsendt i lukket konvolutt.¹⁰⁵ Den tyske ministeren i Oslo, H. Rohland, klaget over artiklene til overlege Johan Scharffenberg som sto på trykk i *Arbeiderbladet*, hvor det ble hevdet at både Hitler og Göring var sinnssyke.¹⁰⁶ Rohland gjorde Utenriksdepartementet spesielt oppmerksom på en sveitsisk forordning av 26. mars og en rekke andre lands lover som tok spesielt sikte på å stanse den type ytringer som *Arbeiderbladet* hadde publisert. Den tyske sendemannen mente Norge burde vurdere å innføre lignende ordninger.¹⁰⁷

Karikaturtegninger

6. april 1935 gjorde den tyske chargé d'affaires Utenriksdepartementet oppmerksom på en karikaturtegning i *Arbeiderbladet*. Den tyske diplomaten viste til at avisen var et «regjeringsorgan», og at det i Tyskland ville bli oppfattet som at avisen gir uttrykk for regjeringens politikk. Denne tyske diplomatens argumenter var de samme som var blitt brukt om *Dagbladet* overfor Venstre-regjeringen under Johan Ludwig Mowinckel. Tyskerne forsøkte å gjøre regjeringen ansvarlig for det partipressen skrev. I notatet om saken i Utenriksdepartementet ble det framholdt:

Karikaturtegning og tekst i *Arbeiderbladet* som den tyske *chargé d'affaires* klaget på: «Som et apropos til de engelsk-russiske forhandlinger gjengir vi ovenstående tegning som illustrerer tegnerens oppfatning av situasjonen: 'London er tilfreds med Edens resultater. Skal Litvinov personlig underrette Tyskland, Frankrike og Polen om forhandlingenes gang?'» (*Arbeiderbladet*, 2. april 1935, s.1.)

Jeg tror det der blitt sagt fra ofte nok både av pressekontoret og av utenriksråden (og formodentlig av Statsminister Mowinckel) om at ingen norsk regjering kan skride inn mot pressen her tillands så lenge der ikke foreligger noe som rammes av straffeloven. Dette gjelder naturligvis også de blade som politisk står regjeringen nær.¹⁰⁸

I dette tilfellet mente departementet at tegningen i *Arbeiderbladet* ikke ble rammet av straffeloven, og at det ikke ville være nødvendig å sende den til juridisk vurdering i Justis- og politidepartementet, men at man skulle innhente vurderinger fra departementets juridiske rådgiver, professor Frede Castberg ved Universitetet i Oslo.¹⁰⁹ Det er imidlertid ikke noe materiale som kan tyde på at det var noen kontakt mellom Utenriksdepartementets pressekontor og *Arbeiderbladets* redaksjon i sakens anledning.

Den tyske oppmerksomheten mot *Arbeiderbladet* og *Arbeiderbevegelsens pressebyrå* økte etter at den tidligere presseattachéen Karl Behrens ble kalt hjem til Tyskland i april 1935. Ryktene om tilbakekallingen av Behrens nådde Utenriksdepartementet fra den tyske generalkonsulen i Oslo, forretningsmannen Ellef Ringnes – en mann med gode kontakter i naziregimet i Tyskland. Han fortalte Jacob Vidnes at det tyske utenriks-

departementet mente at Behrens hadde gjort for lite med den norske pressen, og at rapportene om den var mangelfulle og utilstrekkelige. Behrens skulle midlertidig erstattes som «Pressebeirat» i Oslo av herr Alexander Bogs. Behrens bekreftet selv ryktene om at han var kalt tilbake til Berlin. Behrens hadde oppnådd respekt i norske pressekreter, og *Aftenposten*-redaktør Haakon Øverland hadde til og med talt hans sak under et opphold i Berlin, men det tyske utenriksdepartementet lot seg ikke rikke. Behrens døde imidlertid på et hospital i Oslo etter et langvarig sykeleie før han rakk å reise tilbake til Tyskland.¹¹⁰

I det danske utenriksdepartementet verserte det sommeren 1935 rykter om at den norske pressen hadde stengt dørene for Bogs, og at han av den grunn etter kort tid ble tilbakekalt til Berlin. Korrespondansen mellom de to lederne av det danske og det norske pressekontoret viste et tett samarbeid og informasjonsutveksling mellom de to nordiske utenriksdepartementene. Ryktene om hva slags person Bogs var, hadde derfor allerede nådd Utenriksdepartementets pressekontor i Oslo lenge før han kom til landet. Det var blitt opprettet en egen mappe på ham i arkivet allerede høsten 1934. Jacob Vidnes ventet seg lite godt og avsluttet et PM om den tyske diplomaten i januar 1935 på følgende måte:

Nu kommer hr. Bogs for å ta sig av den norske presse, og vi kan vente oss litt av hvert.¹¹¹

En naziaktivist som diplomat

Rieringsrat, Alexander Bogs var ingen diplomat i tradisjonell forstand. Han manglet den sosiale og faglige pondus som de hadde, de som normalt tjenestegjorde i den tyske utenriktjenesten. Han ble regnet som en av Hermann Görings protesjører og var også medlem av det tyske SS.¹¹² Han var ansett som pompøs, selvhøytidelig, ubehøvlet og ukontrollert. Bogs var opptatt av hvordan den norske pressen framstilte Tyskland, og han ga uttrykk for at han ikke var fornøyd med den norske pressedekningen.

Bogs var tidligere pianoselger i Skandinavia og snakket av den grunn flytende dansk. Han representert en form for nazistisk aktivisme i tysk utenrikspolitikk.¹¹³ Generalkonsul Ellef Ringnes hadde lenge promotert Bogs overfor både Utenriksdepartementet og store norske næringslivsaktører. Ringnes hevdet at Bogs var en voksende stjerne i det tyske utenriksdepartementet, og at han sågar var den mest innflytelsesrike når det gjaldt det nordiske området. Ringnes hadde lenge ivret for at Bogs skulle inviteres til Norge, for blant annet å hindre at Bogs satte i gang en pressekampanje mot Norge og norske interesser i om lag 3000 tyske aviser. Denne virksomheten gikk så langt at lederen for pressekontoret, Jacob Vidnes, i oktober 1934 fant grunn til å advare mot Ringnes' aktiviteter. Vidnes godtok ikke uten videre at tyske myndigheter trodde at den norske pressen var mer kritisk mot Nazi-Tyskland enn den øvrige nordiske pressen. Vidnes advarte derfor mot å invitere Bogs, og hevdet at det kunne gi feil signaler til tyske myndigheter. Det kunne gi inntrykk av at man hadde latt seg skremme av trusselen om en tysk presseaksjon mot Norge. Lederen for pressekontoret var svært tydelig i sine vurderinger av hva Ringnes drev med:

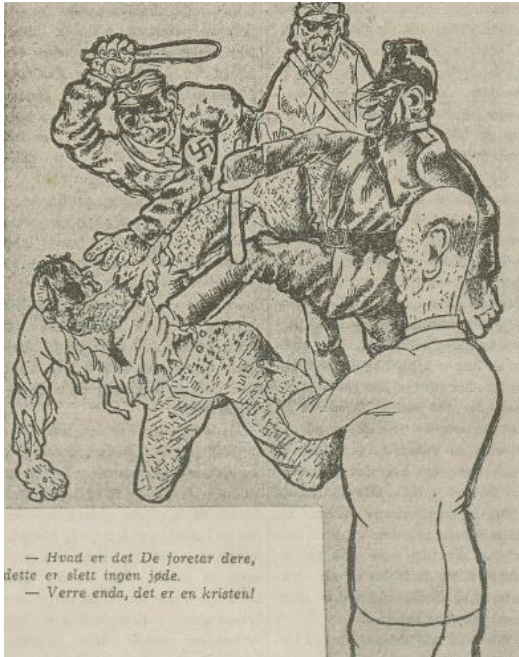
Jeg vil tilføie, at det ikke er helt ufarlig, at en privatmann optar den slags forhandlinger som hr. Ringnes utvilsomt har gjort med en embetsmann i det tyske utenriksministerium. Det gjelder her meget ømtålelige utenrikspolitiske forhold, som man ikke burde tillate én og enhver å blande sig bort i. Barn må forbys å leke med ilden.¹¹⁴

Utenriksråd August Esmarch ga redaktør Vidnes full støtte – både i spørsmålet om å invitere Bogs til Norge for å unngå en pressekampanje i Tyskland og i vurderingen av hvordan Ellef Ringnes fremmet tyske interesser:

Jeg slutter mig helt til redaktør Vidnes' standpunkt, at der ikke foreligger nogen grunn til å sende hr. Bogs en invitasjon. Påstanden om at den norske presse er mere tyskfiendtlig enn den danske og svenske er fullstendig uriktig, og det fremsatte forsök på en trussel er litet smakelig. Dessuten tror jeg ihvertfall at det vilde være uheldig om generalkonsul Ringnes' initiativ fikk offisiell støtte. Hr. Ringnes har ved forskjellige tidligere anledninger sökt å gripe personlig inn i vår utenrikspolitikk overfor Tyskland på en måte som ikke alltid synes å være vel overveiet.¹¹⁵

Både Vidnes' PM og Esmarchs notat ble på vegne av utenriksministeren sendt i kopi til de norske legasjonene i Berlin og i Stockholm til orientering. Notatene var stemplet fortrolig. Den endelige tyske bekrefteisen på at Regieringsrat Alexander Bogs skulle erstatte Behrens midlertidig for seks måneder, kom via den norske sendemannen Arne Scheel i Berlin i midten av februar i 1935. Bogs tiltrådte stillingen som presseattaché i Oslo 1. april samme året.¹¹⁶

Under Bogs første besök i Utenriksdepartementet beklaget han seg over et telegram som *Arbeidernes Pressekontor* hadde videreformidlet fra en artikkel i den engelske avisen *The Daily Mail*. Artikkelen handlet om to kvinner som var blitt drept, og hevdet at nazistene var ansvarlige. *Pressekontoret* påpekte igjen at norske myndigheter ikke kunne gripe inn overfor aviser – selv om de tilhørte regjeringspartiet.

Karikatur i *Arbeiderbladet*: *Den nye religion*. (*Arbeiderbladet*, 13. mai 1935, s. 4.)

begir sig ut i bilen for å «kjøre ut i heil-brølene».¹¹⁸

Den tyske diplomaten nedla protest mot disse pøbelaktige uttalelser om en av Tysklands ledende statsmenn, og han mente at Utenriksdepartementet måtte gripe inn overfor *Dagbladet*. Departementet avviste klagen og viste på nytt til at myndighetene ikke kunne gripe inn overfor avisene fordi de ikke hadde overskredet pressefrihetene som gjaldt i Norge. I notatet skrev Halvdan Koht i marginen at han var enig i formuleringen i tilbakemeldingen til den tyske legasjonen.¹¹⁹

Den tyske sendemannen tok på nytt kontakt med utenriksråd August Estmarch 18. mai i 1935. Den tyske diplomaten klaget da på karikaturtegningen *Den nye religion* med tilhørende tekst som sto på trykk i *Arbeiderbladet* 13. mai. Han hevdet den var egnet til å skade forholdet mellom Norge og Tyskland.¹²⁰

Politisk sensur som business

Samme dag klaget de tyske diplomatene over en karikaturtegning av Adolf Hitler i et lite butikkvindu i Rosenkrantzgate i Oslo sentrum. Den tyske sendemannen nedla en skarp protest, og henstilte om at det straks ble grepet inn mot offentlig salg av en tegning som hånet den tyske lederen.¹²¹

I notatet fra møtet skrev Koht følgende i marginen: *For ein statsmann er det ei ære og glede å bli karikert*. Koht refererte til dette spesielle møtet i en av sine bøker tjue år senere. Det viste at det også var rom for humor i møtene med de tyske diplomatene:

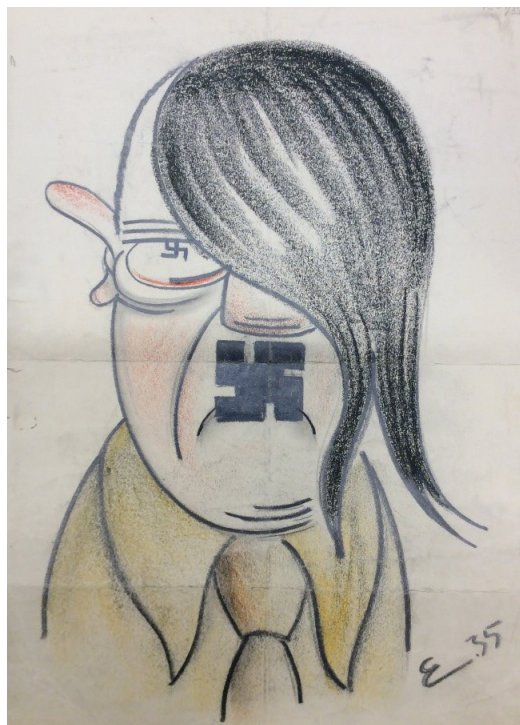
De påpekte imidlertid at ingen aviser ville nekte å ta inn rettelser hvis påstandene viste seg å være uriktige. Bogs ønsket likevel ikke å sende noen rettelse, og han understreket at hans henvendelse ikke var noen formell klage eller *démarche* (diplomatisk henvendelse) – det var legasjonsledelsens ansvar, ikke hans. Selv om det ikke ble levert noen formell klage, ble pressekontoret likevel bekymret etter møtet med den nye presseattachéen, og pressesekretær Arne Giverholt skrev et PM som gikk til både utenriksråden og utenriksministeren.¹¹⁷

Bare to dager etter, 13. april, var det nok en gang den tyske *chargé d'affaires* baron von Behr som oppsøkte Utenriksdepartementet. Klagen gjaldt et pressefoto som ble tatt under Herman Görings bryllup og publisert i *Dagbladet*. I bildeteksten skrev *Dagbladet*:

... Dagens (begivenhet) betegnes som den største i Tyskland siden verdenskrigen og fotografiene som i dag er nådd hit viser at ceremoniene for den ganske betydelige statsmann i ett og alt minner om keisertidens tomme pomp og prakt. Her ses den runde posør med sin brud på rådhustrappen, omkranset av ærbødige undersåtter, like før han

Ein annan gong kom han og klaga på at ei forretning i Rosenkrantzgata sette opp karikaturar av Hitler i vindauga til gata og hadde dei til sals. Da den tyske legasjonen såg dei, hadde han fyrst kjøpt deim opp; men det førte berre til at forretninga laga nye karikaturar. Det måtte eg få slutt på, sa Sahn. Eg lo, og sa at det var da nett eit vitnemål om kor namnfræg Hitler var, at det vart laga karikaturar av han; eg ville rekne for ei ære, sa eg, om einkvan teikna karikaturar av meg. Eg hadde ingen rett til å hindre slikt, sa eg.¹²²

Departementet ba likevel professor Frede Castberg om en ny juridisk vurdering av tegningen. Han konkluderte med at det ikke var straffbart etter norsk rett å offentliggjøre en karikaturtegning av hverken norske eller utenlandske statsoverhoder, så lenge det ikke rammes av straffelovens bestemmelser om æreskrenkelser eller noen andre bestemmelser. Castbergs juridiske betraktning konkluderte med at så lenge handlingen ikke er straffbar mot en privatperson, var den heller ikke straffbar rettet mot et statsoverhode. Tegningen av Hitler var utvilsomt ikke straffbar.¹²³ Departementet gjorde følgende vurdering i marginen på Castbergs notat, og det ble med det:

Karikaturtegning opphengt i vinduet i butikken «Auto-Pose» i Rosenkrantz' gate mellom Oslo Nye Teater og Grand Hotel i Oslo.

Det synes å fremgå av redegjørelsen at den eneste mulige fremgangsmåte vilde være å rette en henstilling til vedk. forretning om ikke å utstille og selge slike bilder som det her gjelder. Jeg tror at resultatet av en slik henstilling vilde være at innehaveren sørget for at det blev offentliggjort at han var blitt gjenstand for en diplomatisk aksjon – og dermed følgende reklame. Det vilde hverken den tyske legasjon eller Utenriksdepartementet være tjent med. Jeg tør derfor ikke tilråde at nogen henstilling blir fremmet.

«Hvorledes Hitler ble mangemillionær»

Utenriksminister Halvdan Koht ble 22. mai 1935 oppsøkt av den tyske sendemannen som framførte protest mot en artikkel i *Arbeiderbladet* med overskriften «Hvorledes Hitler ble mangemillionær». Den tyske sendemannen mente artikkelen ærekrenket Hitler personlig og kritiserte at den ble publisert i en avis som ble sett på som regjeringens offisielle organ. Halvdan Koht understreket at regjeringen ikke hadde ansvar for innholdet i *Arbeiderbladet*, og han påstod at avisen var helt uavhengig av den norske regjeringen. Koht avviste tyske krav om strafferettslige tiltak mot hva avisene publiserte, tok han saken opp med pressekontorsjef Vidnes, som lovtte å håndtere saken med *Arbeiderbladets* redaktør Martin Tranmæl for å unngå at utenriksministeren personlig blandet seg inn.¹²⁴

I et møte med pressesjefen i Utenriksdepartementet 11. juni 1935 klaget Bogs over det han hevdet var falske oppslag om Tyskland i *Arbeiderbladet*. Bogs holdninger var en annen enn karrierediplomaten Behrens' – han ga uttrykk for svært klare synspunkter om lederen for utenriksdepartementets pressekontor og understreket sine ord med energi og indignasjon:

Jeg kommer ikke til dem, herr pressechef, for å få Dem til å intervenere overfor *Arbeiderbladet*, men jeg kommer for å si Dem følgende: Til tross for at utenriksminister Koht har sagt til vår minister, at *Arbeiderbladet* ikke er regjeringsorgan, så anser vi tyskere det som den norske regjeringens organ, fordi det er det norske Arbeiderpartis organ, og vi anser derfor også regjeringen ansvarlig for *Arbeiderbladet*.¹²⁵

I et møte med Jacob Vidnes 13. juni 1935 ga Bogs likevel inntrykk av at han hadde akseptert Utenriksdepartementets oppfatninger om forholdet mellom regjeringen og *Arbeiderbladet*. Bogs hevdet at han var blitt rådet til å ta opp saken direkte med statsministeren, men at han i stedet ville følge det rådet Jacob Vidnes hadde gitt ham: å samtale direkte med redaktør Martin Tranmæl i *Arbeiderbladet*. Han ba Utenriksdepartementet om hjelp til å arrangere et slikt møte, noe Vidnes straks sa seg villig til. Bogs var villig til å møte *Arbeiderbladets* utenriksredaktør, Finn Moe, dersom Tranmæl ikke kunne møte. Vidnes forsøkte i det samme møtet å kartlegge hva Bogs konkret ville drøfte, og spurte om det gjaldt *Arbeiderbladets* oppslag om Göring og Göbbels' favorisering av egne brødre. Til det svarte Bogs:

Nei, de historier gir jeg fandan, slikt noget kan de skrive så meget de vil. Det er den nye streikehistorie jeg vil bevise for *Arbeiderbladet* er lögnaktig.¹²⁶

Vindnes hadde samtaler med Tranmæl og Moe, som var villige til å møte den tyske diplomaten, men Tranmæl foretrakk at Bogs møtte kun Finn Moe. Moe behersket tysk flytende. Utenriksdepartementet på sin side fant det mest formålstjenlig at møtet fant sted i *Arbeiderbladets* redaksjon. Et møte på pressekontoret i Utenriksdepartementet ville framstå som altfor offisielt. Møtet mellom Finn Moe og Alexander Bogs fant sted 14. juni i *Arbeiderbladets* lokaler, men det foreligger ikke noe referat fra møtet.

Klage på restaurantregning

Allerede 1. august tok imidlertid Bogs på nytt kontakt med Jacob Vidnes. Denne gangen var han svært opphisset over at han var blitt avkrevd restaurantskatt da han spiste middag sammen med sin kone på fjordrestauranten *Kongen* i Oslo. Han forklarte at både kelneren og hovmesteren hadde vært meget uforskammet mot ham da han hadde nektet å betale skatten fordi han mente han var fritatt for denne som medlem av corps diplomatique. Han hadde forlatt restauranten uten å betale, og han forlangte en unnskyldning. Pressekontoret sjekket opp saken, og etter kort tid kunne Jacob Vidnes rapportere om samtalen han hadde med den tyske presseattachéen i etterkant:

Det er helt sikkert, at De ikke er fritatt for restaurantskatt på hoteller og restauranter i Norge – Bogs ble meget spag i telefonen efter denne meddelelse – og på «Kongen», fortsatte jeg, sier hovmesteren at De blev höflig og korrekt behandlet inntil De selv blev ubehagelig, da hadde vedkommende kanskje svart litt igjen.

Jeg var ikke ubehagelig, svarte Bogs, men jeg kan bli höiröstet. Hvad skal jeg så gjøre med regningen?

spurte han. – De må betale den, svarte jeg. – Men jeg går ikke på den restaurant mere, sa Bogs. – De skal slippe, sa jeg. Jeg skal sørge for at regningen blir sendt op til Dem i legasjonen. Regningen var på ca, kr. 5.00 – skatten 50 öre.¹²⁷

Episoden satte selvsagt Bogs i et dårlig lys, og det ga åpenbart lederen for pressekontoret i Utenriksdepartementet et visst overtak på diplomaten. Mellom linjene fortalte han Bogs at han hadde dummet seg ut – igjen. Det var nemlig ikke første gang Bogs hadde gjort seg bemerket med en oppførsel man ikke var vant med fra en framstående diplomat fra en stormakt. Den tyske diplomaten ble tidlig beryktet for sin oppførsel i møte med norske pressefolk. Spesielt fikk staben i utenriksavdelingen i *NTB* oppleve den tyske presseattachéens vrede når byrået brakte nyhetstelegrammer han ikke likte.

Bølleoppførsel og krav om dementier

Bogs hadde ved en rekke tilfeller fått *NTB* til å bringe dementier av det han hevdet var uriktig opplysninger. Det var spesielt oppslagene i *Arbeiderbladet* han var opptatt av, og han truet stadig med at *Arbeiderbladets* skrivelser ville bli besvart i tysk presse. I september 1935 hadde *NTB* fått nok. Direktør Per Wendelbo i *NTB* orienterte da utenriksdepartementet om Alexander Bogs oppførsel overfor ansatte i telegrambyrået. Wendelbo gjorde samtidig departementet kjent med at *NTB* hadde følt seg tvunget til å rapportere saken til den tyske sendemannen i Oslo og til *Deutsche Nachrichtenbüro* i Berlin, fordi han dels hadde opptrådt i egenskap av å være presseattaché og samtidig framstilt seg som korrespondent for *Det tyske Telegrambyrå*.¹²⁸ I flere vedlagte brev og rapporter om episoder mellom ansatte i *NTB* og den tyske presseattachéen beskrives en person som var vant til å anvende et språk med mange store bokstaver. De fleste episodene var knyttet til at Bogs troppet opp i redaksjonslokalene og forlangte at dementier av ulike oppslag om Tyskland ble tatt inn og sendt ut til alle medlemsavisene. 8. september hadde Bogs skjelt ut utenriksredaktør Jens Schive på det groveste. I et vedlagt brev til direktør Wendelbo gjorde utenriksredaktøren rede for kontraktene byrået hadde med det tyske telegrambyrået *Deutsches Nachrichtenbüro* (*DNB*). *NTB* hadde en avtale om å motta nyhetsstoff fra byrået, men hadde ingen plikt til å sende det ut til de norske avisene. Man hadde heller ingen avtaleplikt til å sende ut det stoffet som Alexander Bogs kom med i *DNBs* navn. *NTB* dementerte bare egne feilaktige meddelelser, og ikke feilaktige avismeddelelser med mindre selve dementiet hadde betydelig nyhetsverdi. Det gjaldt både i norske og utenlandske saker. *NTB* hadde praktisert denne regelen meget lempelig og i full forståelse med *DNB*. *NTB* hadde faktisk strukket seg lenger for Bogs enn det man vanligvis gjorde, men det fantes en grense som nå var nådd. Om presseattachéen hadde Schive følgende å si:

Norsk Telegrambyrå kan ikke være sekretariat for herr Bogs, eller andre utenlandske presseattacheer. Den elskverdighet som herr Bogs har møtt her, ... lønner han med uforskammethet og fornærmelser. En slik ubehersket optreden som herr Bogs viste i telefonen den 6. september, har jeg aldri vært utsatt for hverken fra norske eller utlendinger, aller minst fra en diplomat. Jeg har senere ikke hørt et ord fra ham til unnskyldning. Det forekommer mig derfor å kunne være av interesse å spørre her Bogs' overordnede, d.v.s. den tyske sendemann og *DNB*, om de er enige i at dette er passende diplomatiske omgangsformer. Saken har også sin betydning fordi herr Bogs med sitt ulikevektige temperament ynder å slå om sig med trusler om å skulle *mobilisere* den tyske presse mot Norge. Han er overordentlig følsom når det gjelder angivelige fornærmelser av Tyskland i den norske presse, men generer sig ikke for selv å fornærme den norske presse ved uttalelser som at norske aviser ikke bringer kommentarer til utenrikspolitiske begivenheter uten først å ha lyttet til London, og at *Norsk*

Telegrambyrå ikke tør utsende en meddelelse av redsel for en eller annen avis.¹²⁹

Direktøren i *NTB* sendte samme dag brev direkte til den tyske diplomaten, hvor man i klare ordelag ga uttrykk for hva man mente om hans oppførsel overfor ansatte i *telegrambyrået*:

Vi har på ingen måte tenkt å innlate oss i en tidsspillende og polemisk skriftveksel med herr regjeringsråden. De har for øvrig ikke vært bange for å spille både Deres egen og vår tid med en muntlig optreden som har satt vår tålmodighet og hensynsfullhet på den hardeste prøve. Men vi har foretrukket å tie og ikke stemple Deres optreden efter fortjeneste, inntil nu Deres siste skrivelse tvinger oss til å ta bladet fra munnen. Herr regjeringsråden får tilgi oss at vi gjenkaller i erindringen enkelte episoder, som kaster et klart lys over Deres person og Deres optreden.¹³⁰

I brevet sto de negative karakteristikkene av Bogs i kø:

Den 12. juni innfandt De Dem på kontoret og forlangte, at vi skulde sende ut et dementi av et telegram i *Arbeiderbladet* om en streik i Tyskland. Efter å ha traktert vår medarbeider herr (Paul de) Glasenapp med en del velvalgte ubehageligheter ... kom De inn på direktørens kontor i fullt krigshumør, ytterst aggressiv i tonen og i høi grad støtende ... De ble stadig mer ubehagelig i tonen. Det var Dem ganske likegyldig hvad en slik foraktelig avis som *Dagbladet* skrev eller offentliggjorde. Derimot var det Dem i særlig grad maktpåliggende å få korrigeret uriktige og tendensiøse meddelelser i *Arbeiderbladet*.¹³¹

Wendelbo refererte til at Bogs hevdet at det var blitt skrevet slik om Tyskland i den norske pressen at det vennskapelige forholdet mellom Tyskland og Norge nå var på bristepunktet, og at han ville mobilisere den tyske pressen mot den norske pressen og mot *Telegrambyrået*. I den situasjonen hadde direktøren for *NTB* avbrutt diplomaten og advarte ham mot å komme med den type trusler. Direktøren hadde lagt til:

... at han vilde føle sig forpliktet til å innberette denne deres optreden til *Deutsche Nachrichtenbüro*, til *Telegrambyråenes Centalkontor* i Paris og til styret i *Norsk Telegrambyrå*.¹³²

Ifølge Wendelbo så det et øyeblikk ut som at Bogs hadde forstått at han hadde gått for langt, og han hadde bedt om at slik rapportering ikke måtte skje. Han hadde ikke ment å mobilisere den tyske pressen mot hele den norske pressen og *Telegrambyrået*, men bare mot *Arbeiderbladet*. Han hadde fått løfte om å ikke bli rapportert, men under visse forutsetninger:

... forutsatt at saken ikke på annen måte kom fram for *Telegrambyråets* styre og at De ikke gjennom deres optreden skulde tilføie oss nye fornærmelser.¹³³

I brevet til den tyske diplomaten oppsummerte direktør Wendelbo hvordan man oppfattet situasjonen etter sammenstøtet i *NTBs* redaksjon:

Det varte imidlertid ikke mange dagene, før De på ny i Deres arrogante og hensynsløse tone gikk angrepsvis tilverks mot vår medarbeider herr Knudsen som for øvrig straks gjorde dem opmerksom på den fornærmelige tone De talte i og efter at De hadde gjenvunnet likevekten, telefonerte

De og bad en av medarbeiderne fremføre Deres unnskyldning til herr Knudsen ... I de her nevnte tilfelle, hvor De så grovelig har forgått Dem, har vi fra vår side kun gjort oppmerksom på den av oss befulgte praksis m.h.t. dementi av meddelelser i et enkelt blad. Det er disse forsøk på å forklare Dem vår praksis, som straks har satt Dem i affekt, mens De selv i samtalens løp har oparbeidet Dem i fullt raseri. Og så vover De, herr regjeringsråd å tale om mangel på loyalitet fra vår side. De har selv sterkt presisert at De i siste tilfelle har optrådt qua presseattaché. Dette tvinger oss til å sende vår redegjørelse til det tyske gesandtskap.¹³⁴

NTB-direktøren avsluttet brevet på en knusende måte som levnet den tyske presseattachéen liten ære. Han ble målt opp mot tidligere tyske diplomater:

Vi har alltid arbeidet i den beste forståelse med *Deutsche Nachrichtbüro*. Derfor er Deres optreden også så ganske uforståelig for oss. Og den har vært oss en overmåte pinlig overraskelse så meget mere som vi hittil i de tyske menn, som vi har hatt med å gjøre, har møtt representanter for en høi kultur og dannelse, menn hvis godvilje og evne til å forstå har lettet arbeidet og ryddet vanskeligheter avveien ...¹³⁵ Oversendebrevet og klagene fra *NTB* kom ikke som en overraskelse på sjefen for pressekontoret i Utenriksdepartementet, Jacob Vidnes. Han hadde allerede 7. september blitt oppsøkt av direktør Wedelbo og var blitt informert om de gjentatte episodene med Alexander Bogs og informasjon om at *Telegrambyrået* ville sende klage på den tyske diplomaten. Møtet tok opp mange av de samme tingene som senere kom i brev form. I notatet fra møtet kom det fram at pressekontoret hadde vært den tyske diplomaten behjelpelig med å sende dementier på nyhetsoppslag de ikke likte. Samme dag hadde Vidnes sendt et dementi i korrekt form til *Dagbladet* over en artikkel om Tyskland skrevet av professor Worm-Müller, og avisen hadde lovet å ta det inn.¹³⁶ Bogs kom tilbake bare tre dager etter – med en ny meddelelse som han ønsket tatt inn i *Dagbladet*, med dementi av en artikkel om tyske erobningsplaner i Østersjøen. Dementiet sto på trykk i *Dagbladet* samme dag. Enda en gang ordnet pressekontoret dementiet direkte med redaktør Gunnar Larsen i *Dagbladet*. Denne gangen fikk man imidlertid en tilbakemelding:

Redaktør Larsen bad mig si til Bogs, at han gjerne kunde sende sine meddelelser direkte til redaksjonen – de skulde få en fair behandling. Dette meddelte jeg i telefonen til Bogs, som var tilfreds.¹³⁷

Dagbladet så altså ikke til å like at dementier kom via pressekontoret. Utenriksdepartementet fulgte likevel opp kontakten med Alexander Bogs og representanter for den norske pressen. 11. september inviterte redaktør Jacob Vidnes den tyske diplomaten på lunsj på Grand Hotel sammen med den ledende planøkonomen Ole Colbjørnsen fra *Arbeiderbladet* og sekretær John Oscar Egeland i *Kontoret for økonomisk Oplysning*, et pressekontor for store bedrifter, inklusive Rederiforbundet. I notatet fra møtet kunne Vidnes i et internt notat berette:

Der blev ikke talt om presseaffærene. For mig var det bare frapperende å høre, hvor enige d'herr. Bogs og Colbjørnsen var, når det gjaldt statsinngrep og tvangsreguleringer av valutaen, utenriks-handelen og den industrielle produksjon.¹³⁸

Vi har få holdepunkter for å vurdere Alexander Bogs' reaksjoner på kraftsalvene fra *NTB*-redaktøren. Det siste notatet som kan spores i Utenriksdepartementets arkiver, er fra 27. september 1935. Jacob Vidnes informerte da om at han hadde deltatt i et privat bridgelag med journalisten Steinar Steinsvik i *Norges*

Handels og Sjøfartstidende. Steinsvik kunne fortelle at han et par dager før hadde vært sammen med Bogs og hans kone på en biltur:

Hr. Bogs hadde hele tiden drevet på med å fortelle om hvor dårlig pressen var i Norge, hvor fiendtlig den var innstilt mot Tyskland og hvor dårlig den hadde behandlet ham. Når han kom tilbake til Tyskland skulde de nok få beskjed dernede om alt, hvad han hadde erfaret. Den tyske presse skulde bli grundig informert.¹³⁹

Vi vet ikke riktig når Alexander Bogs forlot Norge, men antakelig skjedde det i løpet av oktober/november måned i 1935. Det var ikke blitt et opphold kronet med suksess – hverken for ham selv, den tyske legasjonen eller de nordmenn som ble utsatt for hans diplomatiske evner. I brevet til sin danske kollega sommeren ga Jacob Vidnes uttrykk for hvordan han oppfattet Bogs. Han ble veid opp mot forgjengeren Behrens:

Behrens var meget avholdt i pressekrede. Redaktørene mottok derfor med adskillig skepsis meddelelsen om Bogs utnevning, men de lukket naturligvis ikke sine dører for ham. Bogs har heller ikke, ikke engang midlertidig, været kallet tilbake. Men han har jo sine vanskeligheter her, særlig nu med *Arbeiderbladet*, som han betrakter som regjeringsalliert. Herr Bogs er ikke en enkel mann og hans arbeidsmetoder er derfor heller ikke de beste. Og jeg har prøvet aa gjøre ham begripelig. Naar det staaer en «lög» i *Arbeiderbladet* lar han *Tyske telegram byraa* sende en «riktig» fremstilling til den norske presse gjennom *Norsk telegrambyraa*. Følgen er, at alle aviser, men særlig *Arbeiderbladet* lar dementiet gaa i papirkassen. Dette har forarget vaar gode Bogs meget. Jeg forsökte aa faa i stand en personlig kontakt mellom *Arbeiderbladet* og Bogs, det har ogsaa lykkedes, resultatet er dog ennu lite tilfredsstillende. Det kan nokk hende at Bogs er blitt noe skuffet over pressen i Norge. I hvertfald har han nokk maattet bringe i erfaring, at hans metoder ikke er blitt kronet med större held enn Behrens! Imidlertid tror jeg ikke at han er ondartet. Han er freidig og paagaande, men vil gjerne gjøre noe godt for forholdet Norge-Tyskland. Men hans innstilling og mentalitet letter ham ikke arbeidet. Han gaar ikke av veien for en trussel f.eks. med den tyske presse, naar han ikke faar sin vilje med dementier. Det har været forventninger, at han bare skulde være her til oktober, men opholdet blir nok forlenget.¹⁴⁰

Ved juletider i 1935 kunne imidlertid den svenske avisen *Dagens Nyheter* sarkastisk melde fra Berlin at:

... allas vår vän, Alexander Bogs, en gång fremgångsrik pianoförsäljare på Skandinavien, senare regjeringsråd i utenriksministerium med särskilt uppgift (åtminstone anligt egen mening) att den skandinaviska presse samt på sistone press-attaché vidd tyska legationen i Oslo, kommer att förflyttas till andre breddgrader. Han uppges skall bli tysk konsul i Valparalso, Chile. Namn och nytt ber att få gratulera. Först och fremst Chile och så herr regeringsrådet. Och slutligen Oslo.¹⁴¹

I Oslo ble siste setning i utklippet av artikkelen understreket med rødt og lagt i Bogs mappe i arkivet. Det var ikke overraskende at redaktør Jacob Vidnes hadde sine meninger om ham.

Rapporter fra Berlin

17. juni 1935 hadde den tyske avisen *Berliner Börsen-Zeitung* en lederartikkel med tittelen: «Wohin, Norwegen.»¹⁴² Den norske legasjonen i Berlin rapporterte om oppslagene og samtaler med det tyske utenriksdepartementet i fortrolige notater. I samtaler som den norske chargé d'affairesen Ulrich Stang hadde med herr dr. Werner von Grundherr, lederen for avdelingen Norden i Auswärtiges Amt, framgikk det

klart at det tyske utenriksdepartementet var klar over hva den norske pressefriheten innebar. De visste at regjeringen i Norge ikke kunne beordre noen avisredaksjon til å skrive på en bestemt måte eller hindre en avis å publisere det den ønsket. Tyske myndigheter mente likevel at det var andre måter som den norske regjeringen kunne gripe inn på hvis man ønsket. Han pekte på forskjellige sanksjonsmetoder. For det første ved å unnlate å invitere en redaksjon som skrev ufordelaktige artikler, til presse møter arrangert av Utenriksdepartementets pressekontor. For det andre bruk av straffelovens paragrafer om fornærmelser mot et annet lands statsoverhode.

Herr von Grundherr tilføiet at Utenriksdepartementet i Oslo sikkert vilde være enig i ønskeligheten av å bringe *Arbeiderbladets* tyskfiendtlige artikler til ophør. Fortsatte disse skriverier på samme måte som hittil – uttalte han – kunde det ikke undgås at saken kom til å øve skade i forholdet mellom Norge og Tyskland på flere områder. De tyske myndigheter hverken kunde eller vilde finne sig i at en stor Oslo-avis som *Arbeiderbladet* fortsatte med slike artikler mot Tyskland.¹⁴³

Arne Paasche Aasens dikt *Hakekorsjul* i Utenriksdepartementets arkiv.

Det fortrolige notatet fra Berlin ble lest av både pressekontoret, departementsledelsen – og av utenriksminister Halvdan Koht, som alle kvitterte på notatet.

Det var ikke bare *Dagbladet* og *Arbeiderbladet* som påkalte den tyske legasjonens oppmerksomhet. 26. juli 1935 oppsøkte den tyske sendemannen, Heinrich Rohland, departementsråd August Estmarch og klaget på den nye avisa *Anti-Nazisten*, et organ for «Komiteen til støtte for gjenopbyggingen av de tyske fagforeninger». Redaktøren, Charles Hansen, var formann i Renovasjonsarbeiderenes forening – og han måtte i den egenskap stå regjeringen nær, ifølge den tyske diplomaten. Den tyske sendemannen påpekte spesielt at avisen betraktet seg som et organ for å motarbeide den tyske regjeringens innenrikspolitikk. Avisen brakte blant annet en artikkel av Heinrich Buhr, som da satt fengslet i Tyskland.¹⁴⁴

Julaften 1935 publiserte *Arbeiderbladet* diktet *Hakekors-jul* av Arne Paasche Aasen. Diktet ble lagt merke til i Utenriksdepartementet, men uten at det avstedkom protester hos den tyske legasjonen.¹⁴⁵ Først i juni 1936 tok den nye tyske sendemannen, dr. Heinrich Sahn, opp reaksjoner mot nye avisartikler om Tyskland. Han reagerte mot artikler i *Arbeiderbladet* skrevet av doktor Scharffenberg om *den bande av psykopater og forbrydere som nå rådde i Tyskland*, og oppslag i kommunistavisen *Arbeideren* om *Morderen Hitler*. I direkte møte med Halvdan Koht ba den tyske sendemannen om at utenriksministeren *auf de Presse einwirken* imot en slik skrivemåte. Utenriksministeren avviste at han ville *innvirke på pressen*, men la til at han mente at oppslaget i *Arbeideren* antakelig var ulovlig, og at det var mulig å reise straf-

fesak, men at det neppe var særlig klokt. Koht ville ikke legge vekt på hva den avisen skrev. Heller ikke den tyske sendemannen ønsket noen straffesak.¹⁴⁶

Utenriksdepartementet brukte taktikken med å foreslå rettslig prøving av saker – vel vitende om at tyske myndigheter i prinsippet ikke ønsket offentlig oppmerksomhet rundt sine klager til norske myndigheter. De ønsket å påvirke i det skjulte – og i hovedsak overlot de til Utenriksdepartementets folk å trekke i trådene i andre departementer eller til personer i kulturlivet for øvrig.

Anti-nazistiske flyveblader

11. august 1936 tok den nye tyske presseattachéen H. von Neuhaus opp med Utenriksdepartementets pressekontor mistanken om at tyske aviser som kom til Norge via Narvesen, var blitt utsatt for sabotasje – det vil si at det var smuglet inn antinazistiske flyveblader i avisene som ble solgt i kiosker i Oslo.¹⁴⁷ Det gjaldt avisene *Völkischer Beobachter* og *Hamburger Fremdenblatt* (Olympia-Heft) som ble solgt gjennom Narvesen. Han mente at innsmuglingen måtte ha skjedd etter at avisene hadde forlatt Tyskland – enten i Danmark eller i Norge. Utenriksdepartementet lovet å undersøke saken.

Den tyske legasjonen klaget enda en gang på *Arbeiderbladet* og doktor Scharffenbergs psykiatriske diagnoser av Hitler og de tyske nazilederne i august 1936. Tonen som ble referert i notatet fra møtet, var likevel en annen enn under Bogs:

von Neuhaus tredje og siste spørsmål var: Hva skal vi gjøre med *Arbeiderbladet*? Han ledsaget spørsmålet med et smil som visstnok skulde si så meget, at han visste det var delikat. Jeg svarte med å fortelle følgende: Da statsminister Abraham Berge blev styrtet i 1924 og Mowinckels regjering blev dannet gikk en bekymret partifelle bort til den slagne kjempe og spurte: Du Abraham, ka ska me gjera me den fryktelege regjeringa, som me har fått no? Ja, den som visste det du, svara A.B. og var både ilter og opråd. Von Neuhaus lo litt og lot spørsmålet falle. Jeg forstod det særlig var dr. Scharffenbergs siste artikkel (om Hitler) som han tenkte på.¹⁴⁸

Den diplomatiske tonen var gjenopprettet, og vanskelige spørsmål kunne håndteres med høflig diplomatisk humor mellom tyske og norske representanter.

Doktor Scharffenbergs artikkel i *Arbeiderbladet* ble imidlertid hevet opp på et høyere diplomatisk nivå. 22. august oppsøkte den tyske sendemannen fungerende utenriksminister Trygve Lie, og denne gangen overleverte han på vegne av den tyske regjeringen en formell protest med henvisning til doktor Scharffenbergs artikkel i *Arbeiderbladet* 3. august.¹⁴⁹ Artikkelen hadde tittelen *Bøddelånden i Nazi-Tyskland*.¹⁵⁰ Artikkelen inneholdt etter tysk mening en rekke fornærmelige karakteristikk rettet mot *Der Führer*, Tysklands statsoverhode og rikskansler. Den tyske sendemannen framhevet spesielt at artikkelen sto på trykk i regjeringspartiets hovedorgan – og at den ikke ville gavne vennskapelige forbindelser mellom de to regjeringene. Den tyske sendemannen forsøkte nok bevisst å formulere klagen slik at den ville kunne falle inn under § 96 i straffeloven, som gjorde det straffbart å fornærme både eget og andres statsoverhoder. Fungerende utenriksminister Trygve Lie lovet å varsle regjeringen om protesten og ta protesten opp med redaktøren for *Arbeiderbladet*, Martin Tranmæl. Lie beklaget overfor den tyske sendemannen at tyske myndigheter oppfattet artikkelen som fornærmelig, og han lovet å be riksadvokaten se nærmere på utsagnene i artikkelen og vurdere om de var straffbare etter norsk rett.¹⁵¹ Det vil si at Lie tok høyde for at selv om utsagn kunne oppfattes som teoretisk straffbare etter lov, så var det ikke sikkert at det var straffbart i henhold til rettspraksis.¹⁵² Oversendelsen av saken til riksadvokat Haakon Sund avstedkom en ny henvendelse fra den tyske sendemannen. Han var bekymret fordi avisoppslagene etterlot seg et

inntrykk av at det var Justisdepartementet som selv hadde tatt initiativ til å sende saken til riksadvokaten, og ikke den tyske legasjonens protester som hadde ført til det. Han fryktet at det ville få ham til å se dårlig ut i Berlin og ba Utenriksdepartementet om hjelp til å rette opp et slikt inntrykk. Utenriksråd August Esmarch lovet å rette opp dette i et intervju med *Tidens Tegn (TT)* – slik man også hadde gjort tidligere når tyske diplomater ønsket å bli sett i Berlin.¹⁵³

Svaret fra riksadvokaten var relativt tydelig – det var straffbart å framføre fornærmende ytringer mot et fremmed lands statsoverhode, men en straffesak kunne bare reises etter offentlig påtale hvis Kongen ga befaling om det. Saken måtte da behandles som en hvilken som helst annen æreskrenkelses sak, det vil si at den tiltalte måtte få anledning til å føre sannhetsvitner om påstanden, for kunne man føre sannhetsbevis for påstander, ville straffeskyld bortfalle. Riksadvokatens konklusjon var at han frarådet å reise noen sak for norsk domstol i saken. I norske domstoler var det fri adgang til å føre sannhetsbevis, og riksadvokaten så ikke bort fra at Scharffenberg av den grunn ville bli frikjent – og uansett utfall ville en rettsak ikke tjene hverken tyske eller norske interesser.¹⁵⁴

Svaret ble lest av både utenriksråden og utenriksministeren før det ble sendt brev til den tyske sendemannen Heinrich Sahn. I brevet ble den tyske legasjonen gjort kjent med riksadvokatens konklusjoner – at Scharffenbergs artikkel etter norsk rett var beskyttet av ytringsfriheten i all hovedsak. Likevel fant utenriksministeren grunn til å beklage overfor den tyske sendemannen at Scharffenbergs artikkel inneholdt utsagn som på tysk side ble oppfattet som fornærmelig overfor Tysklands statsoverhode. Man beklaget med andre ord ikke innholdet av artikkelen – men at det ble oppfattet fornærmelig.¹⁵⁵

Stilt overfor utsiktene til en rettsak med fri bevisførsel – hvor den saksøkte kunne føre sannhetsbevis for sine påstander, trakk den tyske sendemannen kravet om å rettsforfølge doktor Scharffenberg. I rapporten til det tyske utenriksdepartementet skrev han riktignok at Scharffenberg ifølge lederen for Utenriksdepartementets pressekontor var en psykopat. Han la selv til at *Scharffenberg var en durkdreven marxist og den største skurk i norsk presse*.¹⁵⁶

Radiosensur

Den tyske legasjonen klaget også til Utenriksdepartementet på uttalelser i radio. 15. september 1934 oppsøkte den tyske ministeren Jacob Vidnes og viste til et radioprogram i *NRK* hvor fire kvinner holdt foredrag om *Kvinnens adgang til erhverv*. En av deltakerne hadde kommentert forholdene i Tyskland, og sagt følgende:

Se på Tyskland i dag! Der er det bare et slags erhverv for kvinner som ikke bare tillates, men tvert imot ønskes. Det er prostitusjon.¹⁵⁷

Den tyske sendemannen Sahn var opprørt over at noe slikt kunne framføres i en statskringkasting kontrollert av regjeringen. Selv om programlederen hadde tatt avstand fra uttalelsen, fant den tyske diplomaten reaksjonen altfor mild.¹⁵⁸

Den neste gangen den tyske sendemannen oppsøkte Utenriksdepartementet for å klage på radioen, var 15. juli 1935. Da gjaldt klagen at *NRK* planla å legge ned tyskundervisningen i radio midlertidig. Sendemannen ga uttrykk for at tyske myndigheter betraktet dette som en uvennlig handling. Utenriksdepartementet tok direkte kontakt med *NRK*, som gjorde rede for planene som var lagt for språkundervisningen i statskanalen. *NRK* hevdet at det kun var snakk om en programteknisk justering av hvordan språkopplæringen i de tre store verdensspråkene engelsk, fransk og tysk skulle foregå innenfor et trangt sendeskjema.

21. august forsikret utenriksminister Halvdan Koht (Ap) at det var programtekniske årsaker til at tysk

var tatt ut for en periode, og at regjeringen ikke hadde noen instruksjonsmyndighet til å bestemme programinnholdet i radioen. Heller ikke i denne sammenheng gikk man tjenestevei via det departementet som *NRK* sorterte under. Den programansvarlige i kringkastingen ga beskjed om at det var kun i én periode at man ikke skulle ha tyskundervisning i radio. Ingenting var enda avgjort, men behandlingen av saken var fremdeles av konfidensiell natur. Hovedårsaken til at man vurderte å foreløpig kutte i tyskundervisningen, var at man hadde begrenset sendetid – og at tysk var det fremmedspråket man regnet med at flest behersket.¹⁵⁹ Tyskundervisningssaken ble fulgt opp på nytt i september 1935 i et brev fra Utenriksdepartementet til den tyske legasjonen. Brevet inneholdt et notat fra *NRK* som gjorde rede for språkundervisningen i radioen, og som tonet ned betydningen av at man midlertidig ønsket å stanse språkkurset i tysk.¹⁶⁰ Brevet var signert av utenriksråd August Esmarch.¹⁶¹

Den tyske presseattachéen Hans Joachim von Neuhaus tok på nytt opp spørsmålet om tyskundervisningen i radio i august 1936. Han ville vite hva det ble til; skulle tyskundervisningen legges ned for godt? På nytt tok Utenriksdepartementet kontakt med *NRK*. Denne gangen kunne departementet formidle til den tyske legasjonen at språkundervisningen på nytt skulle starte opp i september måned med om lag to og en halv time med tyskopplæring. Kurset skulle vare ett år – sammen med undervisningen i engelsk. Det kommende året skulle det ikke undervises på fransk. Den tyske legasjonen var fornøyd med resultatet.¹⁶²

Den 12. desember 1936 dukket den tyske presseattachéen enda en gang opp på pressekontoret for å klage på radioprogrammer. Denne gangen var det skoleradioens program sendt 9. desember som påkalte den tyske legasjonens vrede. Klagen var rettet mot to innslag i sendingen. For det første hevdet Hans von Neuhaus at det ble gitt en omtale av fredsprisvinneren Carl van Ossietzky som var helt uriktig. For det andre ble det i programmet hevdet at den spanske borgerkrigen var satt i gang av Tyskland, og at motivet var å benytte anledningen til å ta Gibraltar fra britene. Franco ble, ifølge den tyske diplomaten, framstilt som et redskap for Tyskland. Slike påstander var bare egnet til å sette ondt blod, spesielt når de ble sendt ut av en statlig kringkaster. Jacob Vidnes lovet å ta saken opp med Undervisningsdepartementet, som kringkastingen sorterte under. Han tok også fortrolig kontakt direkte med lektor Wildhagen, som hadde hatt ansvaret for den sendingen som det ble klaget på. Wildhagen anså det som utelukket at *noe galt eller unøitralt hadde forekommet*. Det kunne imidlertid sjekkes, fordi denne sendingen var tatt opp på gramfonplate, og Utenriksdepartementet ble invitert til å høre på.¹⁶³ Saken ble ikke fulgt opp videre i arkivene, noe som må bety at den tyske legasjonen ble overbevist om at de kunne droppe saken.

Det var ikke bare pressen og kringkastingen som ble omfattet av myndighetenes årvåkenhet. Den politiske sensuren var omfattende i 1930-årene – og som under den første verdenskrig omfattet den også kontroll med telegramtjenesten til utlandet. 29. januar 1935 ringte telegrafdirektør Engeset Utenriksdepartementet og informerte om at det samme dag var blitt innlevert mange telegrammer fra forskjellige kommunistiske organisasjoner adressert til den tyske regjering. Telegrammene inneholdt protester mot angivelig terror i Tyskland og mot barbarisk behandling av politiske fanger. Telegrafdirektøren ba Utenriksdepartementet om instruks for hvordan han skulle opptre. Oppringingen fikk alarmer til å gå i departementet. Saken ble øyeblikkelig lagt fram for statsministeren, som ga ordre om at justisminister Sunde skulle kontaktes, og at Justis- og politidepartementet skulle sørge for at telegrammene ble stanset.¹⁶⁴ Det er uklart hvordan denne saken ble fulgt opp videre.

HOVEDDEL 3: POLITISK SENSUR AV KUNST, TEATER OG REVY

Det tyske stormaktspresset mot Norge omfattet imidlertid mer enn film, presse og radio. De konfronterte også norske myndigheter på andre kulturområder de ikke var fornøyd med. Også når det gjaldt kultur, startet de tyske protestene før Hitler-regimet kom til makten i 1933. I desember 1927 ble Utenriksdeparte-

Bilde: Jens Ferdinand Willumsen: *Miss Cavells henrettelse* – utstilt hos Blomqvist. Oslo Aftenavis (*Tidens Tegn*), 5. desember 1927.

mentets pressekontor kontaktet av tyske diplomater. Både den tyske ministeren og presseattachéen ved den tyske legasjonen gjorde Utenriksdepartementet oppmerksom på et illustrasjonsbilde i *Aftenpostens* omtale av juleutstillingen hos kunstgalleriet Blomqvist og i Kunstnerforbundet. De reagerte på *Miss Cavells henrettelse* av den danske maleren Jens Ferdinand Willumsen.¹⁶⁵ Tegningen illustrerte hvordan tyske soldater henretter den britiske sykepleieren Edith Louisa Cavell under første verdenskrig (som vi tidligere har omtalt under filmsensur). Jacob Vidnes tok direkte kontakt med direktøren for Blomqvist allerede dagen etter møtet med de tyske representantene. De laget underhåndsavtale der og da, og bildet ble fjernet med det samme. Det direkte møtet var ett av mange eksempler på hvordan Utenriksdepartementets folk utøvde direkte press på folk i kulturlivet etter klager fra fremmed makter representanter i Oslo:

Jeg talte i gaar med direktør Martensen (Blomquist) og nevnte at forskjellige tyskere hadde fölt sig stödt over billedet. Jeg spurte, idet jeg betonet at min henvendelse var helt privat, om det var noe i veien for at billedet kunde bli fjernet.¹⁶⁶

Vidnes' PM ble lest av utenriksminister Ivar Lykke (H), som skrev sine initialer på dokumentet. Det viser at den politiske ledelsen var godt kjent med hvordan hans embetsmenn i departementet opererte.

Tyskland hadde også diplomatisk representasjon i andre norske byer. Det tyske konsulatet i Bergen reagerte sterkt mot Vestlandsutstillingen i januar 1939 og det utstilte bildet av Signe Sivertsen med tittelen *Tysk kultur anno 1938*. Bildet forestilte Hitler som talte til en stor folkemasse, og i forgrunnen ble et jødisk par steinet av nazister med hakekors på armene. Det tyske konsulatet i Bergen protesterte og krevde at bildet ble fjernet. Lederen for Bergen kunstforening, som arrangerte utstillingen, hadde fattet vedtak om å fjerne det fra utstillingen før saken ble offentlig kjent, men juryen som hadde plukket ut bildet, protesterte, og avisene begynte å skrive om tysk sensur.¹⁶⁷

Da *Bergen Aftenblads* journalist og fotograf oppsøkte kunstforeningen der bildet ble oppbevart, ble

de også nektet å ta bilde av kunstverket. Både styret i kunstnerforeningen og juryen krevde nå at bildet ble hengt opp igjen – selv om kunstneren selv på det tidspunkt hadde fått kalde føtter og krevd å få bildet tilbake.¹⁶⁸ Også den tyske legasjonen i Oslo oppsøkte Utenriksdepartementet for at bildet ikke skulle bli hengt opp igjen. Saken ble lagt fram for utenriksminister Halvdan Koht, som ba pressekontoret om å ta underhånden kontakt med Johan L. Mowinckel, stortingsmann fra Bergen, tidligere både statsminister og utenriksminister, for å be ham som privatperson om å snakke med styreformannen i Bergens Kunstforening og på den måten påvirke ham og foreningsstyret til ikke å henge bildet opp igjen på Vestlandsutstillingen.¹⁶⁹

Styret i Kunstforeningen, som eide lokalene hvor utstillingen ble holdt, besluttet å ikke henge bildet opp bildet igjen – et vedtak fattet etter «råd fra autoritativt hold», det vil si stortingsrepresentant Mowinckel.¹⁷⁰ Journalisten i *Arbeideren* tok kontakt med Halvdan Koht med spørsmål om Utenriksdepartementet sto bak Mowinckels rolle i saken – slik ryktene ville ha det til i Bergen. Koht avkreftet dette. På direkte spørsmål om han kunne dementere om den tyske legasjonen hadde kontaktet pressekontoret om saken, svarte utenriksministeren nei. På spørsmål om han kunne dementere ryktene i Bergen, svarte Koht ja. Koht innrømmet altså at den tyske delegasjonen hadde kontaktet Utenriksdepartementets pressekontor, men han ville ikke innrømme at de hadde blandet seg inn i saken med å få fjernet bildet.

Vi kan på bakgrunn av arkivmateriale fra departementet konstatere at utenriksministeren løy.¹⁷¹ Saken fikk også oppmerksomhet i pressen. Under et møte i Studentersamfundet i Bergen noen dager senere ble det fremmet skarp kritikk mot den tyske konsulen, lederen for kunstforeningen og de norske borgerne som hadde bidratt til å sensurere norsk kulturliv:

Studentersamfundet i Bergen protesterer mot den tyske konsuls forsøk på å øve sensur overfor norsk åndsliv. Rett til fritt å uttrykke sin mening i tale, skrift og bildende kunst hører til det nødvendige grunnlag for enhver demokratisk samfundsordning. I den tid vi gjennomlever er det en av våre viktigste oppgaver og styrke og befeste denne rett. Vår protest er derfor også rettet mot de norske borgere som har bidratt til at den utenlandske sensur i dette tilfelle er blitt effektiv.¹⁷²

Sensur av teater og revyer

Også det som foregikk på teaterscenene, påkalte tysk oppmerksomhet. I februar 1927 reagerte den tyske legasjonen på en sketsj på Klingenberg teater, hvor den tyske presidenten Hindenburg ble karakterisert som en «kraftidiot» og keiser Wilhelm som «en bengel». Begge karakteristikkene gjorde at den tyske legasjonen forlangte at forestillingen ble stanset. Utenriksdepartementet, Justisdepartementet og Oslo-politiet ble alle involvert i saken – og samtlige instanser la press på teateret for å få fjerne karakteristikkene som skapte de tyske reaksjonene.

Utenriksdepartementet henvendte seg til Justisdepartementet og ba dem om å få stoppet de påklagde ytringene. Justisdepartementet brukte politimesteren i Oslo til den direkte kontakten med teatersjefen. Justisdepartementet, ved ekspedisjonssjef Carl N.S. Platou, rapporterte tilbake til Utenriksdepartementet om at eieren av teateret, teatersjef Olausen, som tidligere hadde lovet å fjerne ytringen, nå var blitt innkalt til politiet. Olausen ville da bli pålagt å etterkomme anmodningene. Han skrev ingenting om hvilke juridiske hjemler politiet ville bruke for å begrunne påleggene, og hva som ville ha skjedd hvis teateret nektet å bøye seg for dem.¹⁷³

Det Norske Teatret satte i februar 1932 opp teaterstykket *Køpenick-kapteinene*. Stykket var basert på den satiriske komedien *Der Hauptmann von Köpenick* av den tyske forfatteren Carl Zuckmayer. I forbindelse med teateroppsetningen ble det arrangert et reklameopptog med skuespillere utkledd som *Køpenick-*

kapteinen og hans prøyssiske soldater med prangende uniformer og blinkende stålhjelmer.¹⁷⁴ Utenriksdepartementets pressekontor fortalte i et *fortrolig* brev til Det Norske Teatret at den tyske chargé d'affaires dr. Haempel hadde gitt uttrykk for følgende reaksjoner overfor Utenriksdepartementet:

... uttalte at det hadde gjort et pinlig inntrykk på ham å se *Köpenick-soldatene* marsjere gjennom gatene i uniformer som de brukte i keisertiden i den hær hvori han selv hadde tjenestegjort, og på en sådan måte at det virket som en latterliggjørelse av den tyske hær.¹⁷⁵

Argumenter om at man hadde brukt de samme uniformene som var blitt brukt under oppføringene i Tyskland og i Sverige, gjorde ikke inntrykk på den tyske diplomaten. Saken lot seg imidlertid ordne etter at en direkte henvendelse fra Utenriksdepartementet til teatersjef Ingjald Haaland. Teatersjefen lovet at opptoget gjennom byen med uniformer og våpen ikke skulle gjenta seg, men nok en gang ble *private* henvendelser fulgt opp med besøk av politiet. I dette tilfellet var løsningen enkel – etter press fra den tyske sendemannen og Utenriksdepartementet trakk politiet bare tilbake tillatelsen til å marsjere i gatene. *Dagbladet* levnet Utenriksdepartements rolle i saken liten ære.¹⁷⁶

Satire med brodd mot nazismen og nazistiske symboler ble ikke tatt nådig opp. Høsten 1934 hadde Scala revyteater i oppsetningen *Fra Munn til munn* en rekke innslag med tekster som utløste tyske reaksjoner direkte til både statsministeren og utenriksministeren. Det gjaldt spesielt framføringen av tekstene *Ørnen er lenket* og *Lær av dyra* som den tyske legasjonen fant støtende.¹⁷⁷ Siste verset i *Lær av dyra* het det:

Vi ska' ha en hau' med unger, om dem så ska' fö sig sjæl – det skal vrimle av dem rundt i alle gater.
Neri Naziland der driver dem og föder sig ihjæl – der er fart i produksjonen av soldater: Med litt trening mener Hitler at en tysk madam formår å fö' fire ganger tvillinger pr. år - :/:Det gjör kanin også det:/: Vi kan lære my' av dyra, hvis vi bare følger med!¹⁷⁸

Justis- og politidepartementet satte politimesteren i Oslo til å etterforske saken og ba ham om å komme med uttalelser om eventuelle forføyninger. Politiinspektøren som fikk oppdraget med å gjennomføre undersøkelsene, overvar forestillingen og rapporterte følgende:

Med den lovgivningen vi har i landet og med den opfatning vi har av det frie ord, kan jeg ikke skjønne at det er noe for politiet å blande sig op i. Formen for opførelsen var ikke på noen måte antstøtelig og publikums opførsel var nærmest under deklamasjonen av diktet *Ørnen er lenket* helt ukladerlig. Den form, hvori diktet blev fremført og dets innhold gjorde, så vidt jeg kunde skjønne på det publikum som var der et gripende inntrykk. Visen *Lær av dyra* siste vers virket humoristisk og vakte latter hos publikum, men ingen av delene gjør det efter min mening på noen måte påkrevet for politiet å gripe inn overfor denne underholdning.¹⁷⁹

Henstillingen til teaterdirektør Victor Bernau om å sløyfe de omstridte tekstene, førte i dette tilfellet ikke fram.¹⁸⁰ I første rekke skyldtes det at Oslo-politiet la saken vekk fordi de konkluderte med at de antok at det forelå noe straffbart forhold.¹⁸¹ Utenriksdepartementet informerte på vegne av utenriksministeren den tyske sendemannen om utfallet.¹⁸²

Norske kulturinstitusjoner var tidlig ute med kritikk av utviklingen i Nazi-Tyskland, og spesielt mot antisemittismen. I et internt notat i Utenriksdepartementet gjorde departementsråd August Esmarch i juli 1934 pressekontoret oppmerksom på et teaterstykke på Det Nye Teateret med tittelen *Diktatoren*, hvor det i slutningsscenen ble framstilt en karikatur av Hitler. Stykket hadde gått en stund og må åpenbart ha gått under radaren til både den tyske legasjonen og Utenriksdepartementet i Oslo. I notatet foreslo Esmarch

at man skulle prøve å få sluttrepikken fjernet.¹⁸³ Jacob Vidnes skrev følgende kommentar på notatet:

Jeg har talt med teaterchef Sissner som optok min henvendelse meget velvillig. *Jeg behöver vel bare aa ta av mig Hitlerbarten, det öieblick jeg er inne på scenen, sa han. Ja, svarte jeg, det er mest nokk – bak scenen kan De jo gaa med den saa meget de vil.*¹⁸⁴

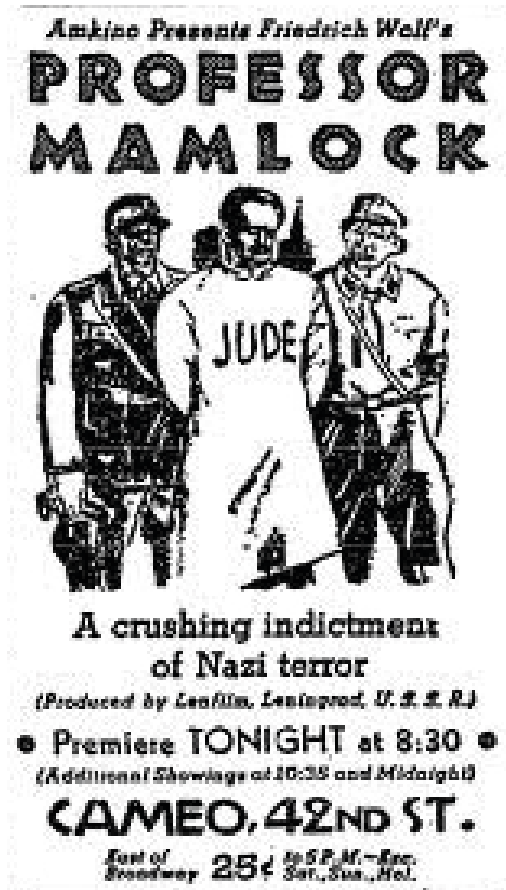
Notat og kommentarer ble vist utenriksministeren 30. juni 1934. Både notat og anmerkningene viser hvordan Utenriksdepartementet ikke alltid var avhengig av tyske protester for å reagere mot kulturlivet, men reagerte på egen hånd. I denne saken tok departementet uformell kontakt direkte med lederne av teateret og la press på dem for å få dem til å fjerne ytringene.

Nasjonalteateret ble utsatt for massiv kritikk fra NS-medlemmer som reagerte mot oppføringen av Fredrich Wolffs skuespill *Professor Mamlocks utvei* (1933) da Nasjonalteateret satte opp stykket i november 1935 som det første teateret i Norden.¹⁸⁵ Den nye lederen for *Nasjonalteateret*, Axel Otto Normann, forsvarte stykkets berettigelse i avisintervju i *Tidens Tegn*, hvor han hevdet at oppsetningen var et eksempel på at teateret under hans ledelse skulle ha en aktuell tendens i tillegg til å sette opp klassikere.¹⁸⁶ Han ønsket også å sette opp teaterstykker som hadde andre politiske tendenser, bare kvaliteten var god nok. Lederen for Den norsk-tyske-østerrikske forening i Oslo, generalkonsul Ellef Ringnes, tok kontakt med Utenriksdepartementet samme dag som intervjuet ble publisert, og formidlet *frykt for at opførelsen vil skade oss i Tyskland*.¹⁸⁷ Utenriksdepartementet hadde imidlertid allerede blitt kontaktet av Rahe Raheny, scenograf og den ansvarlige for scenedekorasjonene til teaterstykket på Nasjonalteateret, som på egen hånd oppsøkte Utenriksdepartementet og spurte om hvor langt man kunne gå med scenedekorasjonene under forestillingene; *kunne man bruke plakater med bilder av Hindenburg, Hitler eller hakekorsflagget?* Tonen i notatet som beskrev møtet med den teateransatte, var forsiktig.

Jeg sa at han fikk henvende sig til politimesteren eller Justisdepartementet i rent politimessige anliggender; hvis skuespillet var sådant at teateret vilde omtale det for oss av politiske årsaker fikk teaterchefen eventuelt henvende sig til Utenriksministeren, sa jeg; jeg kunde ikke gi mig til å diskutere et stykke jeg hverken hadde sett eller lest. Samtalen blev ... gjengitt for teaterchefen (pr. telefon).¹⁸⁸

Notatet viser hvor uvanlig det var at teaterfolk eller andre i kulturlivet på eget initiativ oppsøkte Utenriksdepartementet og ba om råd. Utenriksministeren ble orientert om samtalen, og han leste notatet.¹⁸⁹ Halvdan Koht var derfor forberedt da den tyske sendemannen Heinrich Rohland oppsøkte ham 23. oktober 1935 for å snakke om forestillingen på Nasjonalteateret. Sendemannen ga uttrykk for at han var klar over at Nasjonalteateret ikke var et statsteater, men han ba likevel om at stykket måtte tas av plakaten fordi det *ganske direkte tok sikte på tyske forhold og framstiller dem på en meget hatefull måte*. Koht avviste kravet og pekte på at det ville få store konsekvenser hvis han grep inn i et privat teaters repertoar. Den tyske diplomaten satte så fram et subsidiært krav – at enkelte scener i stykket som i særlig grad angrep den tyske staten, måtte endres.

Den tyske sendemannen formulerte de tre kravene skriftlig i et eget notat.¹⁹⁰ I kravet lå det for det første at teateret ikke skulle spille den tyske nasjonal-sosialistiske *Horst-Wessel-sangen* som akkompagnement til en meget *heslig scene*, for det andre at den nazistiske stormtroppens uniform ikke måtte brukes på scenen, og for det tredje at et påstått tendensiøst utdrag av en av Hitlers taler ikke skulle brukes. Den tyske sendemannen viste til at lignende ønsker fra den tyske legasjonen var imøtekommet tidligere ved oppsetningen av Pär Lagerkvists stykke *Böddelen* på Nationalteateret i mars 1935.¹⁹¹ Også da Lagerkvists

Kinoplakat fra oppføringen i New York i 1939.

teaterstykket hadde urpremiere på Den Nationale Scene i Bergen, ble det satt opp uten synlige nazi-symboler. Om det skjedde etter tyske krav eller press fra Utenriksdepartementet, vet vi ikke, men teatersjef Hans Jacob Nilsen ved Den Nationale Scene hevdet i et intervju i *Dagbladet* at oppsetningene i Bergen og Oslo var like.¹⁹²

To dager etter samtalen med den tyske sendemannen hadde en ledende embetsmann i Utenriksdepartementet møte med teatersjefen på Nationalteateret, Axel Otto Normann, som gjorde rede for at teaterstykket inngikk i en repertoarplan som også omfattet aktuelt nasjonalsosialistisk teater. Han hadde i utgangspunktet tenkt å oppføre stykket *Schlageter* av forfatteren Hanns Johst, men siden dette teaterstykket ikke lenger ble oppfattet som politisk korrekt av det tyske naziregimet, ønsket han å finne et annet stykke. Teatersjefen framholdt at han under oppførelsen av *Professor Mamlocks utvei* hadde vært opptatt av at det ikke skulle være noe som kunne stemples som forhånelse av den tyske regjering eller den tyske stats symboler. I dette møtet ble teatersjefen gjort kjent med de tyske kravene. Teatersjef Normann kunne ikke forstå at det skulle være sårende for den tyske nasjonalfølelsen at man brukte en av Hitlers radiotaler eller *Horst-Wessel-sangen*, men han tilbød seg å gjøre endringer i sceneoppsetningen på disse to områdene. Han motsatte seg derimot å ta vekk hakekorset og uniformene. Koht

forsøkte imidlertid å skremme teatersjefen ved å vise til at dette ikke kun var *et spørsmål om hensiktsmessighet*, men *et spørsmål om hvad der efter norsk lov var tillatt*.

Henvisningene til hva som eventuelt var forbudt etter norsk lov, var i første rekke et forsøk på å skape usikkerhet hos teatersjefen. Departementet visste allerede på bakgrunn av tidligere innhentede prinsipielle juridiske vurderinger at ingenting ved teateroppsetningen som det ble reist innvendinger mot, var ulovlig etter norsk lov. Etter teatersjefens oppfatning var heller ikke bruken av hakekors og tyske uniformer noen forhånelse av tyske nasjonalsymboler – og han mente at å bruke fantasisymboler i stedet bare ville tiltrekke seg større offentlig oppmerksomhet. Embetsmannen konkluderte med at teatersjefen ville bøye seg for kravene om å fjerne Hitlers tale og *Horst-Wessel-sangen*, men teatersjefen ville ikke å ta vekk hakekorset og uniformene uten å ha diskutert saken direkte med den tyske sendemannen. Notatet ble lest av utenriksminister Halvdan Koht, som noterte i dokumentet at han ville omtale saken muntlig direkte med den tyske sendemannen.¹⁹³ Vi vet ikke noe mer om hva som skjedde i den diplomatiske kontakten i denne saken mellom den tyske legasjonen og Utenriksdepartementet.¹⁹⁴ Vi vet heller ikke om det var mer kontakt mellom den tyske sendemannen og teatersjef Normann på Nationalteateret.

Dagbladets bilde og bildetekst til oppføringen av *Overlæge Globus* på Scala: *Dikatorer på Scala*. Et bilde fra Scala-revyens sketch «*Overlæge Globus*». De tre gale forestiller fra venstre: Stalin (Thomassen), Hitler i midten (Våge) og Mussolini til høire (Skjønberg). *Dagbladet*, 23. september 1936, s. 3.

Oppføringen i Norge utløste kritikk i tyske aviser, og norske nazister krevde endringer i stykket fordi oppføringen virket *fornærmende på en vennligsinnet stats undersåtter*.¹⁹⁵ Dette var den typen argumenter som Statens filmkontroll tidligere hadde brukt for å forby filmer. I 1935 brukte nazistene argumentene i et angrep på en teateroppsetning – en kunstform som ikke var omfattet av kinolovens sensurbestemmelser. Wolffs skuespill ble også utgangspunktet for den sovjetiske spillefilmen ved samme navn – laget av Herbert Rappaport og Adolf Minkin i 1938. Filmen var en av de første som tok et oppgjør med den tyske antisemittismen, og den hadde stor suksess i Sovjet. Filmen ble i 1939 også eksportert til Vesten. Den ble imidlertid forbudt i en rekke land, deriblant i England, Frankrike¹⁹⁶ og Kina – og i Sovjet etter at landet undertegnet den såkalte Molotov–Ribbentrop-avtalen (ikke-angrepsavtalen) med Tyskland i august 1939. Filmen ble importert til Norge, men den ble ikke vist offentlig på kino. Filmen ble derfor aldri sendt til Statens filmkontroll for sensur, da filmkontrollen kun kontrollerte og godkjente filmer som var ment for offentlig visning. Filmer som ble vist privat eller i lukkede visninger forbeholdt medlemmer i lag eller organisasjoner, var unntatt sensur. *Professor Mamlock* var en slik film. Den ble vist i organisasjoner på politiske venstresiden i 1939. I Oslo ble den vist i regi av Sosialistisk Bondeungdomslag i januar 1939.¹⁹⁷

Den tyske misnøyen rettet seg spesielt mot to teaterstykker i 1938. For det første oppføringen av Kaj Munks skuespill *Han sit ved smeltedigelen* på Det Norske Teatret. Teaterstykket handlet om jødespørs-

målet i *et antisemittisk diktaturland*.¹⁹⁸ For det andre rettet de tyske reaksjonene seg mot oppføringen av den amerikanske dramatiker Elmer Rices skuespill *Judgement Day* med den norske tittelen *Dommens dag* på Det Nye Teater.¹⁹⁹ Bakgrunnen for stykket var riksdagsbrannen i Berlin. Stykket handlet ifølge anmeldelsen i *Dagbladet* om hvordan diktaturstatene brukte den provokatoriske metoden for å arrangere offentlige mordprosesser, hvordan den nasjonale rettsbevisstheten ble utviklet og tatt i bruk i diktaturets tjeneste, hvordan enkeltindividene ble knekt ved små snedige inngrep i deres personlige hverdagsliv, og hvordan løgnen ble tillatt i diktaturstatenes tjeneste – også ved hjelp av betalte vitner.

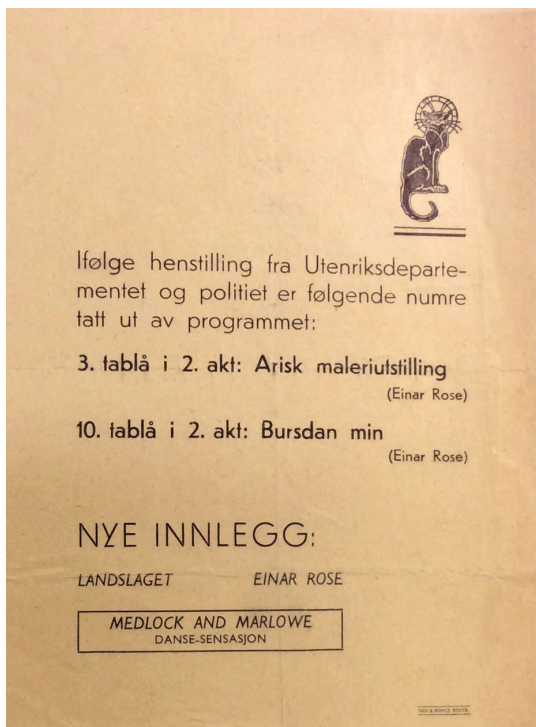
Stykkets handling var lagt til en fantasistat på Balkan, og det tyske riket eller nazisme ble ikke nevnt med et ord. Det var likevel åpenbart at teaterstykket handlet om Hitler-Tyskland, men at det også var rettet mot andre diktaturstater – inklusive Sovjet. Den tyske legasjonen i Oslo forsøkte gjennom direkte påtrykk og forhandlinger med teaterledelsen å både stanse oppføringen og endre innholdet i forestillingen. Resultatet var imidlertid at teatersjefen, Victor Bernau, sto fast på beslutningen om å sette opp teaterstykket som planlagt uten endringer.²⁰⁰

Tyske myndigheter protesterte også mot revynummeret med tittelen *Overlæge Globus* på Scala Teater i oktober 1936.²⁰¹ Den tyske sendemannen i Oslo oppsøkte utenriksråden i Utenriksdepartementet og klaget over at Hitler i denne revyen ble framstilt som sinnssyk. Utenriksråden tok i fortrolighet kontakt med teatersjef Einar Sissener og forklarte ham om samtalene med den tyske sendemannen. Sissener erklærte seg under samtalene villig til å ta stykket av plakaten innen en uke. Vi vet ikke om stykket ble tatt av plakaten tidligere enn planlagt, men Utenriksdepartementet informerte den tyske sendemannen om at departementet hadde hatt en byråsjef til å se på forestillingen, og at teatersjefen hadde gått med på å fjerne sketsjen fra programmet.²⁰² Departementet mottok et takkebrev fra den tyske sendemannen for innsatsen, men utenriksråden vedkjente seg ikke å være enig i alle de tyske kommentarene i takkebrevet.²⁰³

Tyskerne protesterte også mot teaterstykket *Judgement Day* på Det Nye Teater i 1938.²⁰⁴ Den tyske chargé d'affaires, Heinrich Joachim von Neuhaus, oppsøkte 22. juni 1939 Utenriksdepartementet for å klage på innholdet i oppsetningen på Chat Noir-revyens premiereforestilling i Oslo. Revyen inneholdt et scenebilde med portretter av Hitler og Mussolini. Bildet av Hitler var ifølge den tyske diplomaten en grov karikatur. Dialogen på scenen handlet om man skulle henge Hitler og Mussolini opp på veggen eller stille dem opp mot veggen – med en klar understrekning av den doble betydningen. Det var også en scene hvor Einar Rose karikerte Hitler grovt både i manerer og opptreden. von Neuhaus pekte på at framstillingen av Hitler ble oppfattet som *en grov provokasjon og en fornærmelse av det tyske statsoverhodet*. Han ønsket å få revyteateret til å fjerne portrettet av Hitler.

Utenriksdepartementet ga uttrykk for at man foretrakk om mulig å få teateret til å fjerne scenen frivillig i stillhet uten å lage noe juridisk støy. Utenriksdepartementet brukte enda en gang politimesteren i Oslo som mellommann. Revysjefen på Chat Noir, Johan Wiers-Jenssen, gikk med på å stryke de scenene som den tyske diplomaten klaget på. Den myke tilnærmingen hadde nok en gang ført fram. Resultatet ble meldt den tyske legasjonen per telefon. Den tyske klagen ble tatt såpass alvorlig at PM-et stemplet *strengt fortrolig* ble lagt fram for Kongen.²⁰⁵ Selv om ledelsen ved Chat Noir gikk med på å trekke programinnslagene, besluttet den likevel å informere sitt publikum om hvorfor innslagene var blitt fjernet. Det gjorde de ved å legge et eget vedlegg inn i programmet som tydeliggjorde hvilken rolle Utenriksdepartementet og politiet hadde spilt. Vedlegget avslørte det som hadde foregått «back stage»:

Pressekontoret laget et eget notat om vedlegget til utenriksministeren, og Halfdan Koht skrev følgende merknad i marginen på notatet: «Omtala til justisministeren om vedlegget i regjeringsmøtet 11. juli 1939.»

Vedlegg lagt inn i programheftet ved Chat Noir.*

heim brukte bilder av tyske førkrigs-personligheter bak målskivene på skytebanen. Bildene som ble brukt, omfattet keiser Vilhelm II, rikskansler Otto von Bismarck, grev Friedrich von Moltke og kronprins Vilhelm, prins Ludvig av Baden, kongen av Württemberg og kongen av Sachsen – alle tidligere brukt i reklameformål i forbindelse med verving til tegning av offentlige krigslån i Tyskland under den første verdenskrig.²⁰⁹ Saken utløste en rekke oppslag i tysk presse med tilhørende krav om å boikotte Trondheim som turistmål.²¹⁰ Utenriksdepartementet fikk også bekymrede meldinger fra den norske legasjonen i Berlin, som ba om at det ble sørget for at det ble satt en stopper for bruken av skivene.²¹¹ Norske reisedyr fryktet også reaksjoner fra det tyske markedet.²¹² Den tyske presseattachéen Karl Behrens oppsøkte pressekontoret og framførte den tyske klagen, og pekte på at tysk presse forlangte at noe ble gjort. Selv om det beste ville være om saken fikk dø av seg selv, ville det neppe skje så lenge norsk presse fortsatte å skrive om den. Det var spesielt oppslagene i Dagsposten den tyske diplomaten siktet til, som Jacob Vidnes kommenterte:

Jeg lover hr. Behrens at jeg skulde skrive et privatbrev til redaktør Knudsen for å forklare ham det heldige i at der nu blev stille om figurene. Han var tilfreds med det.²¹³

Pressekontorets reaksjoner på den tyske klagen fulgte et vanlig og etablert mønster. For det første ble den påklagede kontaktet direkte av Utenriksdepartementets pressekontor – først *uformelt og privat*, så formelt via Justisdepartementet og politiet. Pressekontoret ba Justisdepartementet om å gripe inn og

Reaksjoner mot generelle antityske tendenser i Norge

Tyske myndigheter la også press på norske myndigheter i forbindelse med utgivelser av bøker. Den tyske sendemannen i Oslo, Edmund Rhumbert, henvendte seg i 1928 til utenriksminister Johan Ludvig Mowinckel med krav om at Diderik Hegermann Brochmanns bok om norske skip under den første verdenskrigen skulle forbys. Boken inneholdt en detaljert og kronologisk fortegnelse over de torpederte, kaprede og prissetatte skip – med årstall og dato og opplysninger om antall døde.²⁰⁶ Det var framstillingen av den hensynsløse tyske torpederingen av norske skip som den tyske sendemannen reagerte på. Boken ble utgitt av komiteen til reisingen av minnesmerket over krigsforliste norske sjømenn, og distribuert av Steenske forlag i Oslo.²⁰⁷ Utenriksministeren sørget på en kreativ måte for å stanse boken – ved rett og slett å kjøpe opp restopplaget av boken.²⁰⁸

Også påståtte antityske tendenser i folke- og næringslivet påkalte tyske reaksjoner på høyeste diplomatisk nivå. I mars 1930 oppdaget en gruppe tyske turister at en skytesalong i Trond-

*211 Jacob Vidnes. Notat om vedlegg lagt inn i Chat Noirs programhefte. Datert 7. juli 1939. Utenriksdepartementets arkiv: RA/S-2259/Dya/L9164, stykke 8736-9173, gruppe 47, avdeling D, Norges forhold til fremmede land i sin alminnelighet, sak 113, Norge – Det Tyske Rike (politikk), bind II (01.10.1938–19.7.1939), boks 9164.

sørge for at plakatene ble fjernet, og de kontaktet fylkesmannen og politimesteren i Trondheim. Eieren av skytesalongen ble oppsøkt av politiet i Trondheim, som *anmodet* ham om å fjerne plakatene. Eieren fulgt anmodningen, og plakatene bak målskivene fjernet.²¹⁴ Det ble skrevet en grundig politirapport som ble sendt Utenriksdepartementet tjenestevei. Departementet sendte rapporten i sin helhet til den norske legasjonen i Berlin – som så informere tyske myndigheter. I tillegg ville norske myndigheter bearbeide den tyske opinionen. Utenriksdepartementet sendte en pressemelding skrevet på tysk til *NTB* og ba om at den ble sendt til den tyske pressen på Utenriksdepartementets bekostning. Meldingen skulle vise at hele saken berodde på en misforståelse – de tyske lederne hadde aldri vært brukt som skyteskiver, men som *dekorasjoner*. Uansett hadde norske myndigheter løst problemet. Eieren hadde på oppmodning fra politiet fjernet plakatene fra lokalene. Pressemeldingen lød:

I norske og tyske aviser har det blitt publisert en melding om at en skytebod i Nidaros har satt opp figurer av kjente tyskere som mål for skyting. Politiet i Nidaros har undersøkt saken og rapporterer nå offisielt at ingen av de nevnte tyskerne faktisk ble brukt som skytemål, men kun som dekorasjon i bakgrunnen av skyteboden. Ettersom dette likevel har ført til kritikk og misforståelser, har eieren av skyteboden fjernet dem uten videre.²¹⁵

Den 27. mars 1930 rapporterte den norske legasjonen i Berlin til departementet at det tyske nyhetsbyrået *Wolf* hadde publisert *NTB*-meldingen, og så langt *Case closed* – i denne saken.

De tyske reaksjonene var langt mer alvorlige mot demonstrasjoner som var rettet direkte mot tyske nasjonale symboler. Den tyske sendemannen informerte Utenriksdepartementet 22. april 1933 om at tyske myndigheter hadde bestemt at det skulle flagges med både riksflagget og hakekorsflagget på tyske legasjoner og konsulater i utlandet på 1. mai:

Han uttrykte ønsket om at politiet måtte bli underrettet herom for det tilfelle der skulde bli tillöp til optöyer i anledningen. Da jeg uttalte at man vil ikke risikere noe slikt fra Arbeiderpartiet (og heller ikke fra borgerlig hold) av denne grunn, svarte baron von Weizsäcker at man nok ikke i Arbeiderpartiet var fornöet med at man på borgerlig hold hadde «rövet» dagen fra dem.²¹⁶

Samtalen ble fulgt opp med et brev fra den tyske sendemannen, baron von Weizsäcker, til statsminister Johan Ludwig Mowickel noen dager senere.²¹⁷

Den tyske chargé d'affaires von Behr fremmet 4. oktober 1933 en formell klage til Utenriksdepartementet etter at hakekorsflagget var blitt revet ned fra flaggstangen utenfor det tyske konsulatet i Melbo i Vesterålen av tre kommunister. Konsulatet flagget i anledning rikspresident Hindenburgs fødselsdag. Utenriksdepartementet beklaget hendelsen og lovet å etterforske og straffeforfølge de skyldige.²¹⁸ Utenriksdepartementet fikk oversendt oversikter fra Justis- og politidepartementet om hvordan rettsapparatet hadde dømt i de ulike flaggsakene som politiet hadde fremmet anklager om. Sakene var ikke mange. Det var en demonstrasjon i Narvik den 1. mai 1933 – hvor fire personer ble dømt til bøter på 50 kroner. Det var en demonstrasjon i Kristiansund 1. mai 1933 – hvor én person ble dømt til 24 dagers fengsel. En tredje demonstrasjon fant sted i Bodø den 17. mai 1933 – der ble én person dømt til en bot på 100 kroner. Flere domfellelser var det ikke.²¹⁹

I et møte i Utenriksdepartementet i august 1935 fremmet den tyske sendemannen samtidig klager mot ledere i Arbeiderpartiet og LO, Oskar Torp og Olav Hindahl, som begge hadde gått i bresjen for protestskriv til den tyske legasjonen i Oslo mot dommer i det tyske rettsvesenet. I motsetning til tidligere tilfeller var Halvdan Koht ikke villig til å ta den tyske kritikken av sin egen partileder og LO-leder videre:

Jeg sa at jeg visste intet middel til å hindre den slags meningsuttalelser, som forekom utover hele verden, og at jeg ikke akttet å påtale dem. Da sendemannen spurte om ikke den norske regjering, dersom den mottok lignende protester fra det nasjonalsosialistiske parti i Tyskland, vilde sie at «det vedkommer ikke dere», svarte jeg at det vilde vi kanskje tenke, men ikke sie.²²⁰

Utenriksdepartementet var også involvert i forebyggende tiltak for å hindre tilløp til demonstrasjoner eller uro mot tyske institusjoner. 4. november 1936 ble Utenriksdepartementet kontaktet av den tyske chargé d'affaires, baron von Behr, som i streng fortrolighet informerte norske myndigheter om at den tyske kommunisten André var blitt henrettet samme dag i Hamburg, og at han forventet forsøk på demonstrasjoner mot den tyske legasjonen og konsulater rundt om i landet når nyheten om henrettelsen ble kjent. Han regnet med at dette ville skje dagen etter. Utenriksdepartementet ga den fortrolige meldingen videre til Justisdepartementet, som ga politiet videre instruksjer.²²¹

Den saken som fikk størst oppmerksomhet og som skapte mest diplomatiske forviklinger mellom Norge og Tyskland i årene 1936 til 1939, var Den norske Nobelkomiteens beslutning om å tildele den radikale tyske pasifisten Carl von Ossietzky fredsprisen i november 1936.²²² Selv om de tyske myndighetene erkjente at den norske regjeringen ikke var ansvarlig for selve tildelingen, skapte tildelingen raseri i Berlin. 26. november i 1936 ble utenriksministeren oppsøkt av den tyske sendemannen, som avleverte en muntlig *démarche* – en forholdsvis moderat diplomatisk protest. Berlin oppfattet tildelingen som en bevisst krenking (*bewusste Beleidigung*) når en stortingsvalgt komité belønnet en *notorisk landssviker*, og den tyske regjeringen ga klar melding om at saken ville få de nødvendige konsekvenser. Koht understreket på sin side at verken den norske regjeringen eller Stortinget hadde noe ansvar for hvilke beslutninger som Nobelkomiteen fattet. Den var helt uavhengig av den norske statsmakten. Den tyske sendemannen overleverte ikke protesten skriftlig – den ble imidlertid offentliggjort i form av en pressemelding fra Berlin samme dag, og den ble kjent for den norske pressen gjennom NTB. I pressemeldingen sto det:

Fra Berlin telegraferes til NTB gjennom *Tysk Telegrambyrå* at riksutenriksminister von Neurath telegrafisk har gitt den tyske sendemann i Oslo i oppdrag å gi uttrykk for riksregjeringens største overraskelse over den beslutning som er truffet av det norske stortings Nobelkomité med hensyn til fredsprisutdelingen.

Selv om den norske regjering som sådan ikke er direkte delaktig i denne beslutning, heter det i en meddelelse som er sendt ut i saken, dreier det sig på den annen side om et vedtak som er truffet av den norske folkerepresentasjon, et vedtak som betegner en bevisst og krenkende utfordring mot Tyskland.

Den tyske sendemann har likeledes fått i oppdrag å meddele at riksregjeringen må forbeholde sig å trekke alle konsekvenser av denne episoden.

Utenriksminister Halvdan Koht gjorde i et eget notat rede for samtalen med den tyske sendemannen dr. Sahm – samt den tyske pressemeldingen. Notatet gikk ut som utenriksmelding til samtlige norske utenriksstasjoner. Notatet var stemplet fortrolig.²²³ Selv om det ble en diplomatisk reaksjon – som blant annet innebar at ingen tyske borgere lenger kunne motta nobelpriser, og at norske diplomater ble frosset ut av det gode selskap i Berlin, fikk saken egentlig mindre å si for forholdet mellom Norge og Tyskland enn man kanskje kunne forvente.²²⁴

Konklusjon

Denne studien dokumenterer rollen Utenriksdepartementet og dets pressekontor spilte i en flernivå-sensurprosess gjennom hele mellomkrigstiden, både som forsvarere av norsk nøytralitet i den internasjonale sfæren og som utøvere av ulike former for politisk sensur i over et kvart århundre. Den politiske sensuren i Norge mellom 1914 og 1940 ble gjennomført på mange områder, på mange nivåer og ved hjelp av ulike virkemidler. Utgangspunktet for arbeidet var å sørge for at Norges framsto som nøytralt i stormaktskonfliktene i Europa, spesielt overfor Tyskland. I alle disse prosessene spilte Utenriksdepartementet og pressekontoret en sentral rolle.

Ettersom den internasjonale situasjonen ble mer anstrengt utover 1930-årene, ble også de tyske klagene flere, og de omfattet ytringer på et stadig bredere område av kulturlivet. De tyske protestene handlet om det som ble definert som antityske tendenser som satte Tyskland i et dårlig lys, det som framstilte tyske grusomheter under den første verdenskrig, eller som latterliggjorde eller krenket tyske ledere. Det framstår som en naturlig forklaring at norske myndigheter ikke ønsket å utfordre tyske interesser verken under den første verdenskrig eller mot slutten av 1930-årene, da krigen var brutt ut i Europa. Men norske myndigheter grep også inn overfor ytringer i perioder av mellomkrigstiden da det ikke forelå noen internasjonale kriser som kunne true norsk sikkerhet.

Filmen var en spesielt viktig propagandaarena i denne perioden, og her var den politiske sensuren mest inngripende. Det var ingen fri film i Norge. En ting var at filmen var underlagt den sensuren som fulgte av filmloven, men det ble tatt i bruk en rekke skjulte metoder for å forhindre distribusjon og offentlig visning av filmer som utenlandske makter protesterte mot, eller som norske myndigheter trodde ville skade landets utenrikspolitiske interesser. Utenriksdepartementets innblanding i filmsensuren frem til den andre verdenskrig viste at de i en rekke tilfeller opererte uten lovhjemler og i direkte strid med den norske filmloven av 1913 og 1921, og innblandingene foregikk med kunnskap, samtykke og til og med deltakelse fra medlemmer av regjeringen. Det fantes ikke noe lovgrunnlag for å klippe eller forby filmer av hensyn til fremmede makter, men det ble gjort systematisk helt fra første verdenskrig. Praksisen foregikk heller ikke bare i krisetider – som under den første verdenskrig og etter utbruddet av den andre verdenskrig i Europa – men foregikk også i rolige perioder gjennom 1920-årene. Rollen til departementets pressekontor var først uformell og tilfeldig, men fra 1929 ble den formalisert og rutinemessig. Representanter fra pressekontoret deltok som rådgivere i sensurarbeidet i Filmkontrollen, og de forhandlet direkte med aktører i filmbransjen for å endre eller blokkere filmer når den offisielle prosedyren ikke strakk til. Sensurpraksisen som sørget for at filmer ble forbudt eller klippet uten lovhjemler, var per definisjon ulovlig, men den foregikk med kunnskap, samtykke og til og med deltakelse fra det høyeste embetsverket, helt opp til den politiske ledelsen på ministernivå. I september 1939 forsøkte regjeringen å endre sensurloven for å innrette loven i henhold til hvordan den var blitt praktisert siden første verdenskrig.

I nasjonale krisetider sto mediene lojalt opp for norske interesser. Arbeidet til pressekontoret underbygget den sterke lojaliteten pressen viste norske myndigheter før den andre verdenskrig. Redaktørene og presseforeningene var tett knyttet til det politiske systemet i denne perioden, men for regjeringen var det viktig å vise både nærhet og avstand til pressen. Avstand nok til at pressen kunne utøve ytringsfrihet – men nær nok til at regjeringen kunne formidle informasjon til mediene på en trygg måte for å ta vare på Norges sikkerhet og selvstendighet. Denne studien viser at Utenriksdepartementet og pressekontoret ikke grep inn for å sensurere pressen eller NRK, i alle fall ikke direkte. På de områdene utenriksministeren ønsket å formidle noe til redaktører eller redaksjoner, gikk det enten via pressekontorets ledelse eller gjennom egne innkalte møter mellom utenriksminister Halvdan Koht og pressen. På den

typen møter fikk pressen fortrolig bakgrunnsinformasjon om den utenrikspolitiske situasjonen som de ikke kunne sitere – og med oppfordringer om å være forsiktige med omtalen av utenlandske forhold og spesielt hvordan de skrev om utenlandske statsoverhoder. Det ga i praksis pressen signaler om hvor grensene gikk for hvordan man burde skrive om Tyskland og Hitler. Dette gjaldt imidlertid ikke i samme grad for film, teater, kunst og andre kulturuttrykk. For disse institusjonene måtte ytringsfriheten vike for press fra Tyskland og deres utsendinger. Til tross for at norsk presse var langt mer tilbakeholden i kritikken av det nye naziregimet i Tyskland enn dansk og spesielt svensk presse, skapte norske presseoppslag sterke tyske reaksjoner. De tyske diplomatene så spesielt ut til å være opptatt av *Arbeiderbladet*, i og med avisens nære relasjoner til Arbeiderpartiet, som overtok regjeringsmakten i mars 1935. Men det var også reaksjoner på artikler i *Dagbladet*, *Morgenbladet* og *Tidens Tegn*. Pressekontoret holdt redaksjonene i avisene orientert om klagene og kontaktene med de tyske diplomatene, og de tok initiativ til direkte møter mellom tyske representanter og representanter for pressen. Men pressekontoret hadde en mer prinsipiell holdning til pressesensur enn til annen sensur. Begge medarbeiderne i pressekontoret, Jacob Vidnes og Arne Giverholt, hadde bakgrunn som journalister i hovedstadspressen, og de balanserte mellom å være et sensur- og serviceorgan for Utenriksdepartementet og forsvarere av den frie pressen.

Overfor den tyske legasjonen pekte Utenriksdepartementet og pressekontoret på den norske trykkefriheten og på at ingen av de artiklene som de tyske diplomatene klaget på, ble rammet av straffeloven. Den direkte og indirekte kontakten og samtalene førte som regel fram, men ikke alltid. Metoden må kunne betegnes som en politisk sensur med silkehånd, men hadde likevel den funksjonen at den førte til selvsensur og forsiktighet. Pressen registrerte at den formen for kontakt som foregikk, men innledningsvis uten å problematisere den, protestere eller definere det som sensur.

Pressekontoret spilte også en sentral rolle i gjennomføringen av politisk sensur i andre deler av norske kulturliv som omfattet kunst, teater og revy. Det tyske presset for å endre innholdet i teater- og revyoppsetninger gjorde seg gjeldende både før og etter at nazistene kom til makten, men det ble sterkere fra midten av 1930-årene. Også på dette området foregikk pressekontorets inngripen i det skjulte, gjennom uformelle kontakter med teatersjefene og indirekte ved hjelp av polititjenestemenn. Politiet tok på Utenriksdepartementets initiativ kontakt med teatrene, med anmodning om å endre innholdet i oppsetningene. Myndighetene utredet også muligheter for å gripe inn juridisk mot uttrykk som krenket et annet lands statsledere, slik straffeloven ga rom for.

Etter press fra den tyske legasjonen i Oslo bidro pressekontorets leder Jacob Vidnes til å få fjernet bildet av *Miss Calvells henrettelse* fra kunstgalleriet Blomquist i 1927. Først i forbindelse med at Signe Sivertsens bilde *Tysk kultur anno 1938* ble fjernet fra Vestlandsutstillingen i Bergen i 1939, begynte pressen å skrive om tysk sensur av norsk kunst. Også i dette tilfellet spilte pressekontoret en sentral rolle i det som foregikk bak scenen. Bildet ble fjernet på oppdrag fra utenriksminister Halvdan Koht og ved hjelp av tidligere statsminister Johan Ludwig Mowinckels kontaktnett i Bergen. Når pressen konfronterte utenriksministeren med pressekontorets rolle i saken, gjorde han forsøk på å dekke den til, og han ville ikke innrømme at de hadde presset på for å få fjernet bildet.

Noter

- 1 Buvarp 2015
- 2 Brandal, Teige and Brazier 2010; Nævestad 2013, 375–380
- 3 Riste 1965
- 4 Dahlen 2017
- 5 Dahlen og Werenskjold 2022, 27–47
- 6 Dahl og Bastiansen 2000, 9
- 7 Simonsen 2010, 323–347; Ottosen 2010, 347–357
- 8 Geis 1954, 290–301
- 9 Jacobsen 1994, 129–137
- 10 Svensson 1976
- 11 Thulstrup 1962
- 12 Sørensen 2014, 85–95
- 13 Sørensen 2014, 14–16; 35–112
- 14 Sedergren 1999, se engelsk sammenfatning: <https://elektra.helsinki.fi/summa.pdf> – sist besøkt 4. mars 2019.
- 15 Svensson 1976, 43
- 16 Werenskjold 2019
- 17 Dahl, Werenskjold og Hagtvet 2019, 210–56
- 18 Sørensen 1993, 83–84; Huntford and Christensen 2010, 400; Vogt 2011, 240; Koht 1947, 306; Ottosen 2010, 320–21
- 19 Hestmark 1999, 994; Knutsen, Neumann and Leira 2016, 122
- 20 Dahlen 2017
- 21 Ibid.
- 22 Saxe 1935, 84
- 23 Ibid.
- 24 Saxe 1935, 87
- 25 Saxe 1935, 84
- 26 Saxe 1935, 94
- 27 Stortingsproporsjon nr. 140, 1919, 41; Ottosen 1996: 47
- 28 Stortingsproposisjon nr. 140, 1919, 1
- 29 Saxe 1935, 119
- 30 https://nbl.snl.no/Jacob_Vidnes. Vidnes døde i London i 1940.
- 31 Nævestad 2013, se også Keilhau 1927; Riste 1965; Welch 2014, og om tysk utenlandspropaganda hos Koszyk 1968
- 32 Jowett and O'Donnell 2019, 99–104
- 33 Nymo 2003, 23
- 34 Jacobsen 1994, 137
- 35 Nymo 2003, 28
- 36 Werenskjold 2019, 371
- 37 Jens Bull, Utenriksdepartementet. PM om den tyske chargé d'affaires prins von Wieds klage på filmen Under nedgangens tegn som antitysk og samtaler med filmcensur Halgjem og Enevald Borch i Justisdepartementet. Datert 8. august 1917. Jnr. 26269 U.D./1917. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17. Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917–, boks 5781.
- 38 Verdens Gang, 9. august 1917; Norges Handels og Sjøfartstidende, 9. august 1917; Tidens Tegn, 10. august 1917; Verdens Gang, 10. august 1917
- 39 Nævestad 2013, 11
- 40 Jens Bull, Utenriksdepartementet. PM samtaler med den tyske charge d'affaires prins von Wied. Datert 9. august 1917. J.nr. 26270 U.D./1917. RA-Utanriksdepartementets arkiv, mappe: Gruppe P2. Avdeling L, sak 14/17. Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917–, boks 5.
- 41 Arne Halgjem, Statens Filmkontroll. Til Utenriksdepartementet. Brev om klipping i filmen Under nedgangens teg. Datert 11. august 1917. Jnr. 26274 U.D./1917. RA-Utanriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17. Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917–. boks 5781.

- 42 Jens Bull, Utenriksdepartementet. Notat om samtaler med legasjonssekretær baron von Vietinghoff og tysk klage mot filmen *Civilisation*. Datert 24. september 1917. Jnr. 30581 U.D./1917. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917-, boks 5781.
- 43 Ibid.
- 44 Jens Bull, Utenriksdepartementet. Filmen *Civilisation*. Notat om samtaler med legasjonssekretær baron von Vietinghoff. Datert 1. oktober 1917. Jnr. 30852/30857 U.D./1917. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917-, boks 5781.
- 45 Oversendelsesbrev fra Justisdepartementet til Utenriksdepartementet. Fernanda Nissen, Statens Filmkontroll. Gjenpart av skrivelse fra Fernanda Nissen til Justisdepartementet Kjæmpesoldaten *Macistes*. Datert 30. april 1918. Jnr. 10893/108930 U.D./1918. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917-, boks 5781.
- 46 L.D. Utenriksdepartementet. Oversendelsesbrev til Justisdepartementet med kopi av den tyske henvendelsen og ønsket om forbud mot filmen *Les mères françaises*. Datert 22. juni 1918. Jnr. 16119 U.D./1918. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917, boks 5781.
- 47 Deutsche Gesandtschaft, Kristiania. Herr Minister. Brev fra den tyske sendemannen til utenriksminister Nils Claus Ihlen. Datert 20. mars 1919. Jnr. 09863 U.D./1919. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917-, boks 5781. Tekst oversatt fra tysk av forfatterne.
- 48 Ibid.
- 49 Statens Filmkontroll. Gjenpart av skrivelse av 1. april 1919 fra Statens Filmkontroll til Justisdepartementet. Datert 01.04.1919. Jnr. 11840 U.D./1919. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917-, boks 5781.
- 50 Justisdepartementet. Statens Filmkontroll. Datert 05.04.1919. Jnr. 926-1919 A. J.P.D./11840 U.D./1919. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917-, boks 5781.
- 51 Werenskjold 2019, 373
- 52 Departementsråd August Esmarch, Utenriksdepartementet. Notat om tysk protest mot filmen *De 4 ryttere*. Datert 13.10.1926. Jnr. 27620 U.D./1926. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917-, boks 5781.
- 53 Svensson 1976, 36-37
- 54 Geis 1954, 294; Oslo-Kinematografer 1951, 71; Higrav 2016, 38-39
- 55 M., J.L. og F., W. Memo fra Utenriksdepartementet til Justisdepartementet, datert 14. mai 1929. RA, Oslo: Utenriksdepartementets arkiv, RA/S-2259/Dw/L7388/0001, H62-C-05/29, boks 7388.
- 56 Lund, Per, og Platou, Carl. Brev fra Justisdepartementet til Utenriksdepartementet, datert 6. juli 1929. Jnr. 703029A. RA, Oslo: Utenriksdepartementets arkiv, RA/S-2259/Dw/L7388/0001, H62-C-05/29, boks 7388; Werenskjold 2019
- 57 Svensson 1976, 35
- 58 Vidnes, Jacob. Memo datert 24. september 1930. J.nr. 14982 U.D. RA, Oslo: Utenriksdepartementets arkiv: RA/S-2259/Dw/L7388/0001, H62-C-05/29, boks 7388.
- 59 Werenskjold 2019, 371-375
- 60 Werenskjold 2019, 371
- 61 Lesch 2005, 81-82
- 62 Werenskjold 2019, 369
- 63 Dagbladet, 15. juli 1939, s. 4
- 64 Dagbladet, 28. juli 1939, s. 1
- 65 Werenskjold 2019, 379-383
- 66 C.P. R. utkast til fortrolig notat til Justisdepartementet. Tysk protest mot framsyning av fransk spionasjefilm i Norge. Datert 6. mai 1939. Besluttet ikke benyttet - signert O.T. Utenriksdepartementets arkiv: RA/S-2259/Dya/L9164, stykke 8736-9173, 47. D. Bind II, Norges forhold til fremmede land i sin alminnelighet, sak 113 Norge - Det tyske rike (politikk), boks 9164.
- 67 Jens Bull/D.P. Konsept til PM. Filmen *Forrådt*. Datert 6. mai 1939. Utenriksdepartementets arkiv: RA/S-2259/Dya/L9164, stykke 8736-9173, 47. D. Bind II, Norges forhold til fremmede land i sin alminnelighet, sak 113 Norge - Det tyske rike (politikk). Jnr. 9024 og 9152, boks 9164.
- 68 Ibid. Håndskrevet tillegg til teksten, signert Jens Bull, 9. mai 1939
- 69 Higrav 2016, 47

- 70 Higrapp 2016, 45–51
- 71 Werenskjöld 2019, 365–389; Evensmo 1992, 215–216
- 72 Morgenbladet, 15. desember 1931
- 73 Einar Moseng, Morgenbladets artikkel Frankrike–Tyskland. Brev fra det norske generalkonsulatet i Hamburg til Utenriksdepartementets pressekontor. Datert 15. desember 1931. Jnr. 11094 U.D./1931. 17. Dec. 1931. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 74 Dagbladet, 16. juli 1932, s. 3–4
- 75 Ernst Freiherr von Weizsäcker (1882–1951), tysk marineoffiser og diplomat, tysk sendemann til Norge fra 21. juni 1931–19. august 1933. Se Isphording, Keiper und Kröger 2014, 224–225.
- 76 Utenriksminister Birger Braadland. Referat fra samtale mellom utenriksministeren og den tyske sendemannen i Norge 23. juli om tyske protester mot Dagbladets dekning av tysk politikk. Datert 25. juli 1932. Jnr. 11236 U.D./1932, 25. juli 1932. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 77 Diktet referat av samtaler mellom utenriksminister Birger Braadland og den tyske ministeren i Norge, baron Weizsäcker. Datert 15. februar 1932. Jnr. 2086 U.D./1932 og 12. april 1933. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 78 Otto Johansson, Pressbyrån Kungliga Utrikes Departement. Konfidensielt brev til redaktør J. Vidnes, Utenriksdepartementet i Oslo, spørsmål om opplysninger om utenrikskorrespondent Ragnar Vold. Datert Stockholm 26. april 1933. Jnr. 06191 U.D./5761 1933. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 79 Utenriksdepartementets pressekontor. Den norsk presse om Tyskland. PM til statsminister Johan Ludwig Mowinkel, Datert 2. mai 1933.
- 80 Chargé d' affaires Jens Bull, Den norske legasjonen i Berlin. Fortrolig notat om tyske myndigheter og norsk presse. Dagbladets omtale av tyske forhold. Datert 11. september 1933. Jnr. 12867 U.D./1933 12716, 13. Sep. 1933. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 81 Departementsråd August Esmarch, Utenriksdepartementet/L.S. Brev fra Utenriksdepartementet til redaktør Skavlan i Dagbladet og de tyske reaksjonene på Dagbladets tysklansartikler. Datert 26. september 1933. Brevet gradert strengt fortrolig. Jnr. 13533 U.D./1933 13217. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 82 Departementsråd August Esmarch, Utenriksdepartementet. Notat om tysk protest mot oppslag i avisen Fronten om norsk boikottaksjon mot tyske produkter. Datert 20. september 1933. Jnr. 11915 U.D./1933. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 83 Fronten, organ for politisk nyorientering, 15. september 1933, s. 1
- 84 Blix, Ragnvald (1882–1958)
- 85 Henvisning til brev fra Utenriksdepartementet til Justis- og politidepartementet med spørsmål om juridisk betenkning av fornærmelser mot det tyske statsoverhodet. Datert 21. juli 1934. Jnr. 9664 U.D./1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 86 Ekspedisjonssjef Carl Platou, Justis- og politidepartementet. Fornærmelse mot det tyske statsoverhodet. Juridisk betenkning fra Riksadvokaten. Datert 2. august 1934. Jnr. 10472 U.D./1934/9823. 4. august 1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 87 Departementsråd August Esmarch, Utenriksdepartementet. Notat om tysk klage i Utenriksdepartementet over karikaturtegning i Dagbladet. Datert 14. august 1934. Jnr. 10883 U.D./1934, 14. august 1934, 10472. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 88 Departementsråd August Esmarch, Utenriksdepartementet. Fornærmelse mot det tyske statsoverhodet. Skriv fra Utenriksdepartementet til Justis- og politidepartementet. Datert 16. august 1934. Jnr. 10883 U.D./1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 89 Riksadvokatens uttalelse, 28. august 1934
- 90 Justisminister Arne Sunde/ ekspedisjonssjef Jørgen Scheel, Justis- og politidepartementet. Fornærmelse av det tyske statsoverhodet. Skriv fra Justis- og politidepartementet til Utenriksdepartementet. datert 4. september 1934. Jnr. 11944 U.D./1934, 11470. Se også PM Utenriksdepartementet 7. september 1934. Jnr. 11944 U.D./1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 91 PM fra Utenriksdepartementet til den tyske sendemannen om klage på Dagbladets karikaturtegninger, 16. oktober 1934.

- 92 Utenriksråd August Esmarch, Utenriksdepartementet. Notat om den tyske sendemannen Rohland og opplysninger i Tidens Tegn (TT). Datert 11. september 1934. Jnr. 12210 U.D./1934, 11944. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 93 H. Rohland, tysk sendemann i Oslo. Takkebrev fra den tyske minister H. Rohland til utenriksråd August Esmarch. Datert 15. september 1934. Jnr. 12442 U.D./1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 94 Morgenbladet, 13. november 1934, s. 7
- 95 Berliner-Börsen-Zeitung, 20. november 1934
- 96 Legasjonsråd Arne Scheel, Den norske legasjonen i Berlin. Tyskfiendlig artikkel av cand.jur. Hambro i Morgenbladet for 13. november 1934. Fortrolig notat til Utenriksdepartementet i Oslo. Datert 22. november 1934. Jnr. 1772 U.D./1934. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, mappe: Pressechef Bogs, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, boks 7388.
- 97 Dagbladet, 17. januar 1935, s. 5
- 98 Legasjonssekretær Ulrich Stang, Den norske legasjonen i Berlin. Fortrolig notat til Utenriksdepartementet i Oslo om samtale med Regierungsrat Bogs om Axel Kiellands artikler i Dagbladet. Datert 19. januar 1935. Jnr. 92VI U.D./1935. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 99 Norsk sendemann, Arne Scheel, Den norske legasjonen i Berlin. Notat til Utenriksdepartementet. Datert 13. februar 1935. Jnr. 02419 U.D./1935. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387. Det tyske utenriksministeriets offentliggjøring av det tyske forbudet mot Dagbladet, se Ukjent forfatter. Bekanntmachung. Reichsanzeiger nr. 36, 12.02.1935. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 100 Tidens Tegn ble forbudt i Tyskland 3. mai 1938, se Ukjent forfatter. Betr. Bekanntmachung. Verbot einer ausländischen Druchshrift. Reichs-Anzeiger (Berlin), nr. 107, 10/V, 1938. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 101 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. Aufzeichnung. Notat om den tyske legasjonens klager over norsk presses dekning av Tyskland med oversikt over spesifikke avisartikler. Datert 10. januar 1935. Jnr. 01267 U.D./1935, 15572/34. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 102 Tidens Tegn, 7. november 1934, s. 1; Tidens Tegn, 8. november 1934, s. 1; Aftenpostens aftenutgave (NTB-melding), 21. november 1934, s. 1; Dagbladet, 19. november 1934, s. 1-2; Dagbladet, 22. november 1934, s. 3; Morgenbladet, 13. november 1934, s. 7; Aftenposten, 6. desember 1934, s. 6
- 103 Koht 1957, 65
- 104 Utenriksråd August Esmarch/pressesekretær Arne Giverholt, Utenriksdepartementet. Fortrolig notat fra pressekontoret i Utenriksdepartementet til den norske legasjonen i Berlin om møte med den tyske sendemannen i Oslo om den tyske regjeringen og den norske presse. Datert 22. februar 1935. Jnr. 2420/1935. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 105 Norsk sendemann Arne Scheel, Den norske legasjonen i Berlin. Notat Arbeiderbladet forbudt i Tyskland. Datert 16. januar 1934. 716/34 U.D./1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 106 Lavik 1989, 757-765
- 107 Departementsråd August Estmarch, Utenriksdepartementet. Notat om klage fra den tyske sendemannen i Oslo om overlege Johan Scharffenbergs artikler i Arbeiderbladet. Datert 27. april 1934. Jnr. 05620 U.D. 1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 108 Utenriksråd August Esmarch/ H.R., Utenriksdepartementet. Notat om tysk protest i Utenriksdepartementet mot karikaturtegnning av Hitler i Arbeiderbladet. Datert 6. april 1935. Jnr. 05120 U.D./1935. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 109 H.C.B., Utenriksdepartementet. Internt notat om den tyske chargé d'affairs klage på Arbeiderbladet i Utenriksdepartementet. Datert 9. april 1935. Jnr. 5120/1935. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29 Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.

- 110 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. Kjære Poulsen. Brev til kontorschef A.J. Poulsen, det danske Udenriksministeriets Pressebureau. Dateret 18. juni 1935. Jnr. 86684. U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs. Utenriksdepartementet Stykke 7339-8043, boks 7388.
- 111 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. PM den tyske presseattachéen Karl Behrens sies op. Herr Bogs fra propagandaministeriet i Berlin midlertidig til Oslo. Dateret 23. januar 1935. Jnr. 01390 U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs. Utenriksdepartementet Stykke 7339-8043, boks 7388.
- 112 Bundesarchiv. NS 5-VI Deutsche Arbeitsfront.- Zentralbüro, Arbeitswissenschaftliches Institut NS 5 VI Deutsche Arbeitsfront/ Zentralbüro, Arbeitswissenschaftliches Institut 11 Geschichte, Volks- und Rassenkunde Archivsignatur : NS 5-VI/17538 Titel: Geschichte. Volks- und «Rassenkunde». «Führertum.» Persönlichkeiten des öffentlichen Lebens. – Allgemeines. – Personen A – Z.; R 9361-III Sammlung Berlin Document Center (BDC): Personenbezogene Unterlagen der SS und SA R 9361 III Sammlung Berlin Document Center (BDC): Personenbezogene Unterlagen der SS und SA 4 SS-Führerpersonalakten (SSO) 4.2 Namen, Buchstabe B. Archivsignatur: R 9361-III/518056 Titel: Bogs, Alexander
- 113 Keipert, Grupp, Keiper mfl. 2000, 207-208
- 114 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. PM om forslag fra Ellef Ringnes om å invitere hr. Bogs fra det tyske utenriksdepartementets presseavdeling til Norge. Stemplet konfidensielt. Dateret 5. oktober 1934. Jnr. 13620 U.D./1934. U.D.; RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs. Utenriksdepartementet Stykke 7339-8043, boks 7388.
- 115 Utenriksråd August Esmarch, Utenriksdepartementet. Notat om forslaget om å invitere hr. Bogs til Norge. Stemplet fortrolig. Dateret 6. oktober 1934. Jnr. 13620 U.D./1934. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs. Utenriksdepartementet Stykke 7339-8043, boks 7388.
- 116 Norsk sendemann, Arne Scheel, Den norske legasjonen i Berlin. Regeringsrat Bogs midl. Ansatt presseattaché tyske leg. Oslo. Dateret 19. februar 1935. Jnr. 02753 U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs. Utenriksdepartementet Stykke 7339-8043, boks 7388.
- 117 Pressesekretær Arne Giverholt, Utenriksdepartementets pressekontor. PM om den nye tyske presseattachéen Bogs. Dateret 11. april 1935. Jnr. 05491 U.D./1935, 5120, 13. april 1935. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 118 Dagbladet, 11. april 1935, s. 1
- 119 Pressesekretær Arne Giverholt, Utenriksdepartementets pressekontor. Notat fra møte i Utenriksdepartementet med den tyske chargé d'affaires, baron von Behr, som protesterte på omtalen av Herman Görings bryllup i Dagbladet. Dateret 13. april 1935. Jnr. 05533 U.D./1935, 15. april 1935, 5491. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 120 Utenriksråd August Esmarch, Utenriksdepartementet. Notat om tysk klage på karikaturtegning i Arbeiderbladet. Dateret 18. mai 1935. Jnr. 07303 U.D./20. mai 1935, 7226. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 121 Utenriksråd August Esmarch, Utenriksdepartementet. Notat fra tysk klage i Utenriksdepartementet over karikaturtegning av Hitler i butikken Auto-Pose. Dateret 18. mai 1935. Jnr. 07304 U.D./1935, 20. mai, 7303. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 122 Koht 1957, 54
- 123 Professor Frede Castberg. Juridisk vurdering av Hitler-karikaturen. Dateret 20. mai 1935. Jnr. 08371 U.D./1935. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 124 Utenriksminister Halvdan Koht. Notat om møte med den tyske sendemannen og protest mot en artikkel om Hitler i Arbeiderbladet 20. mai 1935. Dateret 22. mai 1935. Jnr. 07514. U.D./1935. 23. mai 1935. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 125 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. Presseattaché Bogs. Notat om den tyske presseattachéen Bogs. Dateret 7. juni 1935. Jnr. 08371 U.D./1935, 11. Juni 1935, 7304. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387. Notatet finnes også i Bogs mappe i boks 7388.
- 126 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. PM. Hr. Bogs og pressen. Jnr. 8728 U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs, Utenriksdepartementet, stykke 7339-8043, boks 7388.

- 127 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. PM. Herr Bogs. Internt notat i Utenriksdepartementets Bogsmappe. Datert 1. august 1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs, Utenriksdepartementet, stykke 7339-8043, boks 7388.
- 128 Direktør Per Wendelbo, NTB. Brev fra Norsk telegrambyrå til Utenriksdepartementet. Rapport om presseattaché Alexander Bogs oppførsel. Datert 24. september 1935. Jnr. 14170 U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, boks 7388.
- 129 Utenriksredaktør Jens Schive, NTB. Herr direktør Wendelbo. Rapport om den tyske presseattachéen Alexander Bogs. Vedlagt oversendelsesbrev fra NTB til Utenriksdepartementet. Datert 21. september 1935. Jnr. 14170 U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, boks 7388.
- 130 Direktør Per Wendelbo, NTB. Herr regjeringsråd Bogs. Brev til den tyske presseattachéen med en serie anklager om dårlig oppførsel. Vedlegg til oversendelsesbrev til Utenriksdepartementet. Datert 21. september 1935. Jnr. 14170 U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, boks 7388.
- 131 Ibid.
- 132 Ibid.
- 133 Ibid.
- 134 Ibid.
- 135 Ibid.
- 136 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. Direktør Wendelbo. Notat om møte i Utenriksdepartementet med direktør Per Wendelbo, NTB, om presseattaché Alexander Bogs. Datert 7. september 1935. Jnr. 14170 U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, boks 7388.
- 137 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. Hr. Bogs. Notat om kontakt med dagbladredaktør Gunnar Larsen om presseattaché Alexander Bogs og dementier. Datert 10. september 1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, boks 7388.
- 138 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. Lunsj for Bogs. Notat lunsj-møte med Alexander Bogs, Ole Colbjørnsen, og John Oscar Egeland på Grand Hotel. Datert 12. september 1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, boks 7388.
- 139 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. Journalist Steinar Steinsvik. Privat rapport om uttalelser om norsk presse fra Alexander Bogs. Datert 27. september 1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, boks 7388.
- 140 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. Kjære Poulsen. Brev til kontorschef A. J. Poulsen, det danske Udenriksministeriets Pressebureau. Datert 18. juni 1935. Jnr. 8684. U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5b/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Mappe: Pressechef Bogs, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, boks 7388.
- 141 Dagens Nyheter, 21. desember 1935
- 142 Börsen-Zeitung nr. 278, 17. juni 1935, 1; se også Smaalenenes Social-Demokrat, 18. juni 1935, s. 1.
- 143 Chargé d'affaires Ulrich Stang, Den norske legasjonen i Berlin. Notat til Utenriksdepartementet om tyske reaksjoner på artikkel i Arbeiderbladet. Datert 18. juni 1935. Jnr. 08927 U.D./1935, 23. juni 1935, 8728. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 144 Utenriksråd August Esmarch, Utenriksdepartementet. Notat om klage fra den tyske sendemannen i Utenriksdepartementet mot en artikkel i avisen Anti-Nazisten. Datert 26. juli 1935. Jnr. 11061 U.D./1935, 11060, 26. juli 1935. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 145 Arne Paasche Aasen. Hakekors-jul. Arbeiderbladet 24. desember 1935, 3. Se utklipp i Utenriksdepartementets arkiv, Jnr. 00023 U.D./1936. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.

- 146 Utenriksminister Halvdan Koht. Notat om den tyske sendemannen dr. Sahms protester i Utenriksdepartementet mot doktor Scharffenbergs artikler i Arbeiderbladet. Datert 25. juni 1936. Jnr. 09179 U.D./1936. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, Bind III 1935.28.08-1936 24.12. Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 147 Flygebladet som ble funnet i de tyske avisene, hadde tittelen: Reisen Sie mit offenen Augen durch Norwegen? Flygebladet ble overlevert pressekontoret i Utenriksdepartementet av den tyske presseattachéen H. von Neuhaus 11. august 1936.
- 148 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. PM. En henvendelse fra den tyske presseattaché i Oslo, H. von Neuhaus, i Utenriksdepartementet. Datert 11. august 1936. Jnr. 12221 U.D./1936. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936 24.12. Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 149 Sundet 1977
- 150 Arbeiderbladet, 3. august 1936
- 151 St.r. Trygve Lie/SK. Notat om den tyske sendemannens formelle protest på vegne av den tyske regjering i Utenriksdepartementet. Datert 22. august 1936. Jnr. 13426 U.D./1936. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936 24.12, Utenriksdepartementet Stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 152 Utenriksråd Ludvig Aubert/ bureauchef O. Tostrup. Artikkel i Arbeiderbladet. Oversendelsesbrev fra fungerende utenriksminister Trygve Lie til Riksadvokaten for juridisk vurdering av avisartikkel. Datert 3. september 1936. Jnr. 5013/1936-13635 U.D./1936. Se også utenriksråd Ludvig Aubert / bureauchef O. Tostrup, (på vegne av fungerende utenriksminister Trygve Lie). Brevkonsept oversendelse av Scharffenbergs artikler til riksadvokaten. Datert 27. august 1936. Jnr. 13426 U.D./1936. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936 24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 153 Utenriksråd August Esmarch. Notat om samtaler med den tyske sendemannen H. Rohland om oversendelsesbrevet til Riksadvokaten i Scharffenbergsaken. Datert 11. september 1934. Jnr. 12210 U.D. 1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 154 Riksadvokat Haakon Sund, Riksadvokatembetet. Svar fra Riksadvokaten med utredning av straffeskyld i spørsmål om fornærmelser i pressen mot utenlandske statsledere. Datert 7. september 1936. Jnr. 13635/1936-13426 U.D./1936. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936 24.12. Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 155 Fr. Monsen, Utenriksdepartementet. Brev fra Utenriksdepartementet til den tyske sendemannen Heinrich Sahn. Datert 30. september 1936. Jnr. 13635 U.D./1936. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12. Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 156 Sundet 1977, 193
- 157 Tidens Tegn, 15. september 1934
- 158 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. Notat om tysk protest i Utenriksdepartementet mot radioprogram i NRK. Datert 15. september 1934. Jnr. 12600 U.D./1934, 12442. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 159 Utenriksminister Halvdan Koht. Notat om tyske protester mot påstått nedleggning av tyskundervisningen i NRK. Datert 15. juli 1935. Jnr. 10524 U.D./1935. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 160 Statsråd Nils Hjelmetveit, Kirke- og undervisningsdepartementet. Tyskundervisningen ved Norsk Rikskringkasting. Notat fra NRK om tyskundervisningen i radio sendt via Kirke- og undervisningsdepartementet. Jnr. 13091 U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12. Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 161 Utenriksråd August Esmarch, Utenriksdepartementet. Konsept til brev fra Utenriksdepartementet til den tyske sendemannen i Oslo om tyskundervisningen i radio. Datert 6. september 1935. Jnr. 13091U. D./1935 RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 162 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. PM i Utenriksdepartementet om henvendelse fra den tyske presseattaché i Oslo, von Neuhaus. Datert 11. august 1936. Jnr. 12221 U.D./1936. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.

- 163 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementet. Presseattaché Von Neuhaus. Notat om klage på innslag i skoleradioen. Datert 11. desember 1936. Jnr. 18788 U.D./1936-16922/1936. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 164 Notat i Utenriksdepartementet, signert bureauchef Berg, datert 29. januar 1935.
- 165 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. Notat om Tysk protest i Utenriksdepartementet. Datert 8. desember 1927. Jnr. 28050 U.D./1927. (16303) 10. Dec. 1927. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917-, boks 5781.
- 166 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. PM om samtale med direktør i Blomquist, Datert 9. desember 1927. J.NR.. 28050 U.D./1927. RA-Utenriksdepartementets arkiv, Mappe: Gruppe P2. Avdeling L, sak 14/17. Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917-, boks 5781.
- 167 Arbeiderbladet (NTB), 28. januar 1939, s. 19; Arbeiderbladet (AP), 31. januar 1939, s. 15
- 168 Arbeideren, 30. januar 1939, s. 6
- 169 Redaktør Jacob Vidnes, Utenriksdepartementets pressekontor. Notat om bildet på Den Vestlandske Kunstutstillingen. Datert 1. februar 1939.
- 170 Arbeideren, 2. februar 1939, s. 6; Arbeideren, 3. februar 1939, s. 6; Arbeideren, 4. februar 1939, s. 6
- 171 Utenriksminister Halvdan Koht. Notat om kunstutstillingen i Bergen. Datert 3. februar 1939. Jnr. 02589/1939 U.D.
- 172 Arbeiderbladet, 4. februar 1939, s. 19
- 173 W.Foss. Utenriksdepartementet. Notat om klage på teaterstykke på Klingenberg teater, med tilbakemelding fra ekspedisjonssjef Platou i Justisdepartementet. Datert 15. februar 1927. Jnr. 0440 U.D. 2946/26/1927. RA, Oslo Utenriksdepartementets arkiv: mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen, fremmede land protester 1917-, boks 5781.
- 174 Dagbladet, 23. februar 1932, s. 10
- 175 Bureauchef W. Foss. Brev (konsept) fra Utenriksdepartementets pressekontor til Det Norske Teatret, datert 22. februar 1932. Jnr. 03083 U.D./1932 17035. Brevet merket fortrolig. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 176 Den 17de Mai, 23. februar 1932; Arbeiderbladet, 22. februar 1932; Dagbladet 23. februar 1932, s. 10; Morgenbladet, 23. februar 1932; Aftenposten, 24. februar 1932
- 177 Der Deutsche Gesandte, H. Rohland. Deutche Gesandtschafte Oslo. Herr Staatsminister. Jnr. 12958 U.D./1934, J.P.D. J.nr.. 04995 P./1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 178 Ekspedisjonssjef Jørgen Scheel, bureauchef Edvard Lassen, Justis- og politi-departementet. Oversendelsesbrev med rapport fra politimesteren i Oslo vedrørende Scala-saken. Datert 13. september 1934. Jnr. 12958 U.D./1934, 12846. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 179 Chefen for Opdagelsespolitiet Reidar Sveen, Oslo politikammer. Herr politimester. Oversendelsesbrev. Datert 13. september 1934. Jnr. 12958 U.D./1934, J.P.D. Jnr. 04995/1934. Se også rapport fra politifullmektig Thrap. Datert 13. september 1934. Jnr. 12958 U.D./1934, J.P.D. Jnr. 04995 P/1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 180 Teaterdirektør Victor Bernau, Scala Teater. Brev til Oslo politikammer. Signert 15. september 1934. Jnr. 12958 U.D./1934, J.P.D. Jnr. 04995 P./1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 181 Konstituert politimester i Oslo. Følgebrev fra Oslo politikammer til Justis- og politi-departementet. Datert 18.09.1934. Jnr. 12958 U.D./1934, 23. september 1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 182 Departementsråd August Esmarch, Utenriksdepartementet. Herr Chargé d' affairs. Brevkonsept på svarbrev til baron von Behr ved den tyske legasjonen på klage på teateroppsetningen ved Scala Teater. Datert 6. oktober 1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 183 Departementsråd August Esmarch, Utenriksdepartementet. Notat om teaterstykket Diktatoren på Det Nye Teateret. Signert 27. juni 1934. Jnr. 08854 U.D./1934 2. juli 1934. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind II, boks 7387.
- 184 Kommentar skrevet av redaktør Jacob Vidnes 29. juni 1934

- 185 Nasjonalteaterets produksjonsarkiv: <https://forest.nationaltheatret.no/Productions/Details/d1fd6b21-caf0-4102-903d-da0b87b7b352>
- 186 Tidens Tegn, 14. oktober 1935, s. 2
- 187 Redaktør Jacob Vidnes. Notat fra lederen av pressekontoret i Utenriksdepartementet. Dateret 14. oktober 1935. Jnr. 16219 U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet. Bind III 1935.28.08-1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 188 H. C. B. Notat om samtale i Utenriksdepartementet med scenograf ved Nasjonalteateret, Rahe Raheny. Signert 11. oktober 1935. Jnr. 15552 U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29 Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 189 Teaterstykket hadde premiere 5. mars 1935. Se Nasjonalteaterets produksjonsarkiv: <https://forest.nationaltheatret.no/Productions/Details/7aed4814-c471-45c4-8a09-94bbe4789fe5>
- 190 H. Rohland, den tyske sendemannen i Oslo. Notat med tyske krav om endringer i teaterstykket Professor Mamlocks utvei på Nasjonalteateret. Signert 24. januar 1935. Jnr. 15941 U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 191 Utenriksminister Halvdan Koht. Notat fra utenriksministerens møte med den tyske sendemannen H. Rohland om teaterstykket Professor Mamlock på Nationalteateret. Signert 23. oktober 1935. Jnr. 15940 U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 192 Dagbladet, 12. mars 1935, s. 3
- 193 H.C. B. Notat fra møtet med teatersjef Axel Otto Normann i Utenriksdepartementet om teaterstykket Professor Mamlocks utvei. Signert 25. oktober 1935. Jnr. 15940-15941 U.D./1935. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 194 Koht 1957, 55; Dahl og Bastiansen 2000
- 195 Berliner Börsen-Zeitung 4. oktober 1935; Aftenposten morgenutgave 6. november 1935, 4.
- 196 Se Aldgate og Robertson 2005, 52-54
- 197 Se annonse i Aftenposten morgenutgave 21. januar 1939, 12.
- 198 Morgenbladet, 31. mars 1938; Tidens Tegn, 26. april 1938, s. 3
- 199 Stykket ble utgitt som en del av samlingen Other Plays and not for Children i 1935, se Rice 1935.
- 200 Dagbladet, 19. april 1938, s. 3; Arbeiderbladet, 21. april 1938, s. 5; Tidens Tegn, 26. april 1938, s. 5; Arbeideren, 3. mai 1938, s. 1; Aftenposten, 3. mai 1938, s. 1, 11
- 201 Dagbladet, 23. september 1936, s. 3
- 202 Utenriksråd Ludvig Aubert. Notat om den tyske sendemannens klage på teaterstykket Overlege Globus på Scala teater. Dateret 2. oktober 1936. Jnr. 15235 U.D./1936; se også Utenriksråd Ludvig August Esmarch. Kjære Herr Sendemann. Brev fra Utenriksdepartementet til den tyske sendemannen Heinrich Sahn. Dateret 5. oktober 1936. Jnr. 15235 U.D/1936. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 203 Der Deutsche Gesandte in Oslo, Heinrich Sahn. Sehr geehrter Herr Staatssekretär. Takkebrev fra den tyske sendemannen i Oslo til utenriksråd Ludvig Aubert, Utenriksdepartementet. Signert 6. oktober 1936. Jnr. 15421 U.D/1936. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 204 Dagbladet, 27. april 1938, s. 1, 2
- 205 PM i Utenriksdepartementet om den tyske chargé d'affairs klage på en revy-scene på Chat Noir. Signert Jens Bull. Dateret 22. juni 1939. Jnr. 12895 U.D.
- 206 Brochmann 1928
- 207 Middagsavisen, 14. mai 1928, s. 1; Aftenavisen, 13. november 1931, s. 5; Aftenavisen, 14. november 1931, s. 1, 3, 7
- 208 Thuesen 1960, 44
- 209 Dagsposten, 11. mars 1930; Aftenposten, 11. mars 1930; Dagsposten, 19. mars 1930.
- 210 Kölnische Zeitung (Nr. 135a), 9. mars, 1930; Kölnische Zeitung (Nr. 176), 30. mars 1930; Mainzer Anzeiger (Nr. 79), 3. april 1930

- 211 Arne Scheel, norsk sendemann i Berlin. Brev fra den norske legasjonen i Berlin til Utenriksdepartementet om skyteskiver med tyske figurer. Signert 14. mars 1930. Jnr. 03951 U.D./1930 3815, 17. mars 1930. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917-, boks 5781.
- 212 W.R./R.A. Privat brev fra Bennetts Reisebureau til Herr J. Vidnes, Chef for Utenriksdepartementets Pressebureau. Signert 8. mai 1930. Jnr. 07037 U.D. 4876. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917-, boks 5781.
- 213 Redaktør Jacob Vidnes. Notat om tysk protest i Utenriksdepartementet. Signert 18. mars 1930. Jnr. 04108 U.D./1930 3951, 20. mars 1930. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917-, boks 5781.
- 214 Dagsposten 12. mars 1930; Tidens Tegn 13. mars 1930
- 215 Utenriksdepartementets pressekontor. Pressemelding oversendt til Norsk telegrambyrå. Oslo 26. mars 1930. RA-Utenriksdepartementets arkiv, mappe: gruppe P2, avdeling L, sak 14/17: Filmer mv. i Norge (kontroll) under verdenskrigen. Fremmede land protester 1917-, boks 5781. Pressemeldingen er oversatt fra tysk av forfatterne.
- 216 Bureauchef W. Foss. Referat fra samtale med den tyske sendemannen om bruken av det tyske riksflagget og hakekorsflagget på den tyske legasjonen og konsulater 1. mai. Signert 24. april 1933. Jnr. 05761 U.D./1933 5423. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 217 Baron von Weizsäcker, Deutsche Gesandtschaft, Herr Statsminister. Signert 27. april 1933. Jnr. 6000 U.D./1933 (avskrift). RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 218 Utenriksråd August Estmarch, Utenriksdepartementet. Notat om den tyske formelle protest mot nedrivningen av hakekorsflagget i Melbu. Signert 4. oktober 1933. Jnr. 13863 U.D. 1933 13360. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 219 Ekspedisjonssjef, Carl Platou, Justis- og politidepartementet. Notat oversendt fra Justis- og politidepartementet til Utenriksdepartementet om domfellelser av tiltalte i demonstrasjoner mot hakekorset. Signert 24.11.1933. Jnr. 16383 U.D./1933 25. november 1933, 16115. RA-Utenriksdepartementet, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, boks 7387.
- 220 Utenriksminister Halvdan Koht. Notat fra møte med den tyske sendemannen i Utenriksdepartementet. Protest mot språkopplæring i NRK og protestskriv mot dommer i det tyske rettsvesenet. Dateret 21. august 1935. Jnr. 12340 U.D./1935, 2208. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 221 WMJ. Den tyske legasjon. Notat om strengt fortrolig informasjon om henrettelsen av kommunisten André fra den tyske chargé d' affaires, baron von Behr. Signert 4. november 1936. Jnr. 16922 U.D./1936. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 222 Hestness 1973; Thue 1994
- 223 Utenriksminister Halvdan Koht. Notat. Fredsprisen til Ossietzky. Utenriksmelding nr. 494 for 1936. Signert 26. november 1936. Jnr. 18112 U.D./1936. RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08-1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge-Tyskland, boks 7388.
- 224 Thue 1994, 46

Kilder og arkivmateriale:

Riksarkivet:

Utenriksdepartementets arkiv:

RA/S 2259/DW/L7388/0002, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge-Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind 1 1931.17.12-1934.15.05, bind II 1934.01.06-1935.26.08, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, boks 7387.

RA/S 2259/DW/L7388/0001, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29 Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III 1935.28.08–1936.24.12, Utenriksdepartementet stykke 7339-8043, avisutklipp vedr. politiske forhold Norge–Tyskland, boks 7388.

A, gruppe H62, avdeling C, sak 5/29: Norge–Tyskland, politiske forhold i sin alminnelighet, bind III avisutklipp vedr. politiske forhold Norge–Tyskland.

Bundesarchiv Deutschland

Arkivene etter den tyske legasjon i Kristiania/Oslo og fra propagandamyndighetene i Berlin under 1. verdenskrig finnes i Politisches Archiv i det tyske utenriksdepartement, Auswärtiges Amt, i Berlin. Det finnes også materiale som forvaltes av Bundesarchivs avdeling i Berlin-Lichterfelde. Materialet i Bundesarchiv er i stor grad restaurert og er elektronisk søkbart. Politisches Archivs saker er imidlertid i mindre grad ordnet, og er i hovedsak registrert i papirkatalog. I Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling finnes Victor Mogens' brev.

Aviser:

Aftenposten (1930, 11. mars). Tyskerne vil boikotte Trondhjem.

Aftenposten (1932, 24. februar). *Køpenick-troppen* forbudt å marsjere gjennom gatene i Oslo. Den tyske legasjonen følte sig støtt

Aftenposten (1934, 6. desember). Riksdagsbranden – en bekjennelse fra graven. Den henrettede S.A.-fører Karl Ernst skrev en fullstendig beretning kort før sin død og smuglet den til Sverige, hvor advokat Branting tok vare på den, s. 6

Aftenposten (1938, 3. mai). Skyt Stalin, Skyt Hitler! Beveget aften på Det nye Teater med tilrop fra demonstranter i amfi. Organisert pipekonsert, leven og utkastelser. Beveget premiere, s. 1, 11

Aftenpostens aftenutgave (*NTB*-melding fra *Social Demokraten*, København) (1934, 21. november). Riksvernet ikke til å stole på. Riksvernchefen går av etter konflikt med von Blomberg. Han stolte ikke på Hitlers stormtropper, s. 1

Arbeiderbladet (1932, 22. februar). Ingen *Køpernickeksersis* i Oslos gater! En henvendelse fra den tyske sendemann og et forbud fra politiet. Kaptein Haaland uttaler sig

Arbeiderbladet (1935, 13. mai). Religionskampene i Tyskland. Den nye religion, s. 4

Arbeiderbladet (1935, 2. april). London er tilfreds med Edens resultater. Skal Litvinov personlig underrette Tyskland, Frankrike og Polen om forhandlingenes gang? s. 1

Arbeiderbladet (1936, 3. august). Bøddelånden i Nazi-Tyskland, av doktor Johan Scharffenberg

Arbeiderbladet (1938, 21. april). Hitler-norsk kulturminister, s. 5

Arbeiderbladet (1939, 4. februar). Kraftig Bergens-protest mot nazi-inngrepene. Teaterchef Hans Jacob Nilsen kritiserer Kunstforenings formann, s. 19

Arbeiderbladet (AP) (1939, 31. januar). Nazi-Sensuren har skremt Signe Syvertsen. Hun forlanger tegningen tilbake, enda den er solgt. – Nekter ophengning, s. 15

Arbeiderbladet (NTB) (1939, 28. januar). Tysk censur i dag på Bergens-utstillingen. Etter krav fra konsulatet er en tegning foreløpig fjernet. Fotografering ikke tillatt, s. 19

Arbeideren (1938, 3. mai). «Dommens Dag» på Det Nye Teater. Stormende premiere på Det Nye Teater. Men de nazistiske pipere druknet i bifalls-stormen, s. 1

Arbeideren (1939, 2. februar). Striden om *Tyskland anno 1938*. Kommer Signe Sivertsens bilde ikke opp igjen? s. 6

Arbeideren (1939, 3. februar). Det var ikke bare privatpersonen Mowinckel som sto bak, s. 6

- Arbeideren* (1939, 30. januar). Den tyske konsul sensurerer Vestlandsutstillingen. En tegning fjernet etter press av den tyske konsul, s. 6
- Arbeideren* (1939, 4. februar). Ved Joh. Ludw. Mowinckel, s. 6
- Berliner-Börsen-Zeitung* (1934, 20. november). Wahrheit und Dichtung um die Saar. Erliche und unerliche Auslandspresse.
- Börsen-Zeitung* nr. 278 (1935, 17. juni). Whohin, Norwegen, s. 1
- Dagbladet* (1932, 16. juli). Statsmakten utgår fra folket? Berlin-brev fra Dagbladets korrespondent, s. 3–4
- Dagbladet* (1932, 23. februar). Et latterlig politiforbud. Den tyske legasjon protesterer mot *Køpenick*-soldatene, s. 10
- Dagbladet* (1934, 14. juli). Stygge blodflekker, karikaturtegning av Blix, s. 5
- Dagbladet* (1934, 19. november) John (telegrambrev til Dagbladet). Der ligger krig i luften! Tysk ophisselse mot utlandet. Trenger Hitler krig for å hindre oprør? s. 1–2
- Dagbladet* (1934, 22. november). Urolig vinter. Einar Skavlan (lederartikkel), s. 3
- Dagbladet* (1935, 11. april). Førstesidebilde fra Herman Görings bryllup. Ukjent fotograf, s. 1
- Dagbladet* (1935, 12. mars). «Ikke en tøddel er forandret fra uropførelsen i Bergen.» Hans Jacob Nilsen uttaler sig om *Bøddelen* i Oslo og i Bergen, s. 3
- Dagbladet* (1935, 17. januar). Mennesker som vi aldri mer får se. Saarbrev til Dagbladet fra Axel Kielland, s. 5
- Dagbladet* (1936, 23. september). Diktatorer på Scala, s. 3
- Dagbladet* (1936, 23. september). Scala fornyer og Lauritz Lied debuterer som instruktør. Diktatorer på Scala, s. 3
- Dagbladet* (1938, 19. april). To forestillinger med brodd mot diktaturpolitikken. Kaj Munks skuespill om jødeforfølgelsen og Elmer Rice's om prosessen omkring Riksdagsbranden. Den tyske legasjon henstiller til Det nye teater å forandre skuespillet, s. 3
- Dagbladet* (1938, 27. april). Politiske hensyn til utsettelsen av Dommens dag? Æh, æh, svarer teateret, s. 1, 2
- Dagbladet* (1939, 15. juli). Spionfilmen som vi ikke får se, s. 4
- Dagbladet* (1939, 28. juli). Utenriksdepartementet står ikke bak filmforbudet. Hele ansvaret faller på Statens filmkontroll, s. 4
- Dagbladet* Eftermiddagens nyheter (1932, 23. februar). Et latterlig politiforbud. Den tyske legasjon protesterer mot *Køpenick*-soldatene, s. 10
- Dagens Nyheter* (1935, 21. desember) Her Bogs flytter. Namn og nytt. Ukjent forfatter.
- Dagsposten* (1930, 12. mars). Keiser Wilhelm fjernet fra skytesalonen. Etter henstilling fra politiet.
- Dagsposten* (1930, 19. mars). Figurene som trønderne bruker til skyteskiver. Tysklands minister i Oslo finder fremgangsmaaten litet korrekt. Figurene er laget i Tyskland som dekorasjonsgjenstande, men kom på avveie etter krigen.
- Dagsposten*, (1930, 11. mars). Skyteskiverne. De omsættes av et fransk firma.
- Den 17de Mai* (1932, 23. februar). Forbud mot aa spela *Køpenick-kapteinen* paa Det norske teatret? Den tyske sendemannen narrar utenriksdepartementet og politiet til aa gjera seg laattelege. Med aa nekta *Køpenick-soldatane* aa marsjera gjennom gatene i Oslo
- Fronten* (1933, 15. september). Støtter Det Kgl. Norske Utenriksdepartement i hemmelighet jødenes boykott av tyske varer? s. 1
- Kölnische Zeitung* nr. 135a (1930, 9. mars). Randnoten

- Kölnische Zeitung* nr. 176 (1930, 30. mars). Die Schießbudenfiguren in Drontheim
- Mainzer Anzeiger* nr. 79 (1930, 3. april). Deutsche als «Schießscheiben»
- Morgenbladet* (1931, 5. desember). Frankrike–Tyskland
- Morgenbladet* (1932, 23. februar). *Køpenick-kapteinene*. Den tyske legasjon bad om at optoget måtte bli stanset
- Morgenbladet* (1934, 13. november). Avstemningskampen i Saar. Heil Hitler! – Nie zu Hitler!
Fedrelandsforræder eller frihetshelt? En kamp med dikt og stokkeslag. Kirke eller folk? Et gammelt folk med en ny mentalitet. Et fritt tysk folks dom over tilstanden i fedrelandet, s. 7
- Morgenbladet* (1934, 13. november). Avstemningskampen i Saar. Heil Hitler! – Nie zu Hitler!
Fedrelandsforræder eller frihetshelt? En kamp med dikt og stokkeslag. Kirke eller folk? Et gammelt folk med en ny mentalitet. Et fritt tysk folks dom over tilstanden i fedrelandet, s. 7
- Morgenbladet* (1938, 31. mars). Jødeforfølgelser og førerskikkelse på Det Norske Teateret. Nytt stykke av Kaj Munk – med brodd mot Tyskland?
- Norges Handels og Sjøfartstidende* (1917, 9. august). Tyskerne protesterer mot *The Fall of a Nation*.
- Smaaleneses Social-Demokrat* (1935, 18. juni). Tysk Trussel mot Norge. Det er arbeiderpressen som har forarget nazi, s. 1.
- Tidens Tegn* (1917, 10. august) En unöitral film? En protest mot Verdensteaterets siste forestilling.
- Tidens Tegn* (1930, 13. mars). Trondhjems-politiet foretar en eiendommelig «anholdelse». De tyske skivefigurer på byens skytebaner blir fjernet. Man fryktet for at de tyske turister eller vilde reise byen forbi.
- Tidens Tegn* (1934, 15. september). Skandale i Kringkastingen i går kveld. Taler forhåner de tyske kvinner og må kalles til orden foran mikrofonen. Ukjent forfatter.
- Tidens Tegn* (1934, 7. november). Etter en reise til Europa. Gull og papir, redaktør J. Schanke Jonassen, s. 1
- Tidens Tegn* (1934, 8. november). Tyskland går fra gullstandarden 31. januar. Og vil da søke tilknytning til Sterlingblokken. Samtidig venter man at Holland og Sveits vil følge etter, s. 1
- Tidens Tegn* (1935, 14. oktober). I dag tiltrer Nasjonalteatrets nye sjef. Et par ord med teatersjef Axel Otto Normann, s. 2.
- Tidens Tegn* (1938, 26. april). Elmer Rice til Oslo. Til «Dommens Dag»s premiare, s. 5
- Tidens Tegn* (1938, 26. april). Vellykket forestilling s. 3
- Verdens Gang* (1917, 10. august). Prinsen av Wied protesterer mot Opførelsen av *The Fall of a Nation*. Er filmen tendensløs? Filmcensor Halgjem og direktør Olsen, Tivoli, benegter at filmen er rettet mot Tyskland – flere scener og tekster er nu klippet vekk.
- Verdens Gang* (1917, 9. august). Den tyske Charge d'affaires protesterer. Mot en film i Verdensteateret.

Litteratur:

- (1919). «Stortingsproposisjon nr. 140. Om bevilgning av utgifter ved opprettelse av pressekontor i Utenriksdepartementet og utsendelse av presseattachéer.» Hentet 04.06.2020, fra <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1919&paid=2&wid=b&psid=DIVL571>.
- Aldgate, A. og Robertson, J.C. (2005). *Censorship in Theatre and Cinema*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Brandal, N., Teige, O. og Brazier, E.C. (2010). *Den mislykkede spionen: Fortellingen om kunstneren, journalisten og landssvikeren Alfred Hagn*. Oslo, Humanist forlag.
- Brochmann, D.H. (1928). *Med norske skib i verdenskrigen*. Med illustrasjoner. Oslo: Lie & Co.

- Buvarp, P.M.H. (2015). *Rowland Kenney and British Propaganda in Norway: 1916–1942*. International Relations Theses. <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/8647>, University of St. Andrews. Phd.-avhandling ved University of St. Andrews.
- Dahl, H.F. og Bastiansen, H.G. (2000). *Hvor fritt et land?: Sensur og meningstvang i Norge i det 20. århundre*. Oslo: Cappelen.
- Dahl, H.F., Werenskjold, R. og Hagtvet, B. (2019). *Ekko fra Spania – Den spanske borgerkrigen i norsk offentlighet*. Oslo: Dreyer Akademiske forlag.
- Dahlen, Ø.P. (2017). UD's hemmelige pressekontor. *Mediehistorisk tidsskrift* 27.
- Dahlen, Ø.P. og Werenskjold, R. (2022). Utenriksdepartementets pressekontor 1919–1924: Presse, PR og politikk. *Norsk mediehistorisk tidsskrift* 37(1).
- Evensmo, S. (1992). *Det store tivoli: Film og kino i Norge*. Oslo: Gyldendal.
- Geis, G. (1954). Film Censorship in Norway. *The Quarterly of Film Radio and Television* 8(3, våren 1954), 290–301.
- Hestmark, G. (1999). *Vitenskap og nasjon: Waldemar Christopher Brøgger 1851–1905*. Oslo: Aschehoug.
- Hestness, G. (1973). *Ossietzky-saken*. Bergen: G. Hestness.
- Higraff, V. (2016). *Sensurert: Historien om Statens filmkontroll*. Oslo: Kolofon.
- Huntford, R. og Christensen, J. (2010). *Fridtjof Nansen: Mennesket bak myten*. Oslo: Aschehoug.
- Isphording, B., Keiper, G. og Kröger, M. (2014). *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes, 1871–1945*, Band 5 T-Z, Nachträge. Paderborn: F. Schöningh.
- Jacobsen, B. (1994). *Film- og videogramrett*. Oslo: TANO.
- Jowett, G. og O'Donnell, V. (2019). *Propaganda & persuasion*. Los Angeles: SAGE.
- Keilhau, W. (1927). *Norge og verdenskrigen*. Oslo: Aschehoug.
- Keipert, M., Grupp, P., Keiper, G. mfl. (2000). *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes, 1871–1945*. Paderborn: F. Schöningh.
- Knutsen, T.L., Neumann, I. B. og Leira, H. (2016). *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie: 1890–1940*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Koht, H. (1947). Da den norsk-svenske unionen vart sprengt. *Historisk tidsskrift* 34, 285–320.
- Koht, H. (1957). *For fred og fridom i krigstid, 1939–1940*. Oslo: Tiden Norsk forlag.
- Koszyk, K. (1968). *Deutsche Pressepolitik im Ersten Weltkrieg*. Düsseldorf: Droste.
- Lavik, N.J. (1989). A Psychiatrist Who Confronted Nazism, *Political Psychology* 10(4), 757–765.
- Lesch, P. (2005). *In the Name of Public Order and Morality. Cinema Control and Film Censorship in Luxembourg 1895-2005*. Centre National de l'audiovisuel.
- Nymo, T.P. (2003). *Slibrige scener – listige knep : Statens filmkontroll og den moralske orden 1913–1940*. Oslo: SAP.
- Nævestad, E. (2013). Så å si sant: Tysk propaganda i Norge under 1. verdenskrig. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Oslo-Kinematografer (1951). *Oslo Kinematografer gjennom 25 år. 1926–1951*. Oslo: Kinematografene i Oslo.
- Ottosen, R. (2010). Fridtjof Nansens lobbying for Norges sak i pressen under unionskampen i 1905.» Hentet 11.12.2019.
- Ottosen, R. (2010). Ytringsfriheten under press. I R. Ottosen, *Norsk presses historie 1660–2010*, bind 2, 349–411. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rice, E. (1935). *Other plays, and Not for children; being four plays*. London: V. Gollancz, Ltd.
- Riste, O. (1965). *The Neutral Ally; Norway's Relations with Belligerent Powers in the First World War*. Oslo/London: Universitetsforlaget / Allen & Unwin.

- Saxe, L. (1935). *Norsk presseforbund: 1910–1935*. Oslo: Norsk Presseforbund.
- Sedergren, J. (1999). *Filmi poikki ... Poliittinen elokuvasesensuuri Suomessa 1939–1947. (Filmen ble ødelagt ... Politisk sensur i Finland 1939–1947)*. Helsinki: Finnish Historical Society.
- Simonsen, A.H. (2010). Fra Vestre Moland til Verdun – Første verdenskrig i norske aviser. I R. Ottosen, *Norsk presses historie 1660–2010, bind 2*, 323–347. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sundet, O. (1977). *Johan Scharffenberg. Samfunnslege og stridsmann*. Oslo: Tanum Norli.
- Svensson, A. (1976). *Den politiska saxen: En studie i Statens biografbyrås tillämpning av den utrikespolitiska censurnormen sedan 1914*. Stockholm: Arne Svensson.
- Sørensen, L.-M. (2014). *Dansk film under nazismen*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Sørensen, Ø. (1993). *Fridtjof Nansen: Mannen og myten*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Thue, E. (1994). Nobels fredspris- og diplomatiske forviklinger: Tysk-norske forbindelser i kjølvannet av Ossientzky-saken. *Forsvarsstudier*(5). Oslo: Institutt for forsvarsstudier.
- Thuesen, A. (1960). *Beslaglagte og supprimerte bøker vedrørende Norge*. Oslo: Gyldendal.
- Thulstrup, Å. (1962). *Med lock och pock. Tyske försök att påverka svensk opinion 1933–1945*. Stockholm: Bonnier.
- Vogt, C.E. (2011). *Fridtjof Nansen: Mannen og verden*. Oslo: Cappelen Damm.
- Welch, D. (2014). *Germany and Propaganda in World War I: Pacifism, Mobilization and Total War*. London: I.B. Tauris.
- Werenskjold, R. (2019). German pressure: Spy films and Political Censorship in Norway, 1914–40. *Journal of Scandinavian Cinema, Special Issue: «Spies in Scandinavia»* 9(3), 365–389.